

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ, ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТА АРХІВНОЇ СПРАВИ ЦНТУ
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ОБЛАСНА УНІВЕРСАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ІМЕНІ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО
(М. КРОПИВНИЦЬКИЙ)
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
(М. КРОПИВНИЦЬКИЙ)
ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ
УКРАЇНИ (М. КИЇВ)
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ТА ЕТНОЛОГІЇ
ІМ. М. Т. РИЛЬСЬКОГО НАН УКРАЇНИ (М. КИЇВ)
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА НАН УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ПЕРЕЯСЛАВІ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІЛОСТОЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (ПОЛЬЩА)
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ЯГЕЛЛОНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (ПОЛЬЩА)
МУЗЕЙ КАРОЛЯ І (БРАЇЛА, РУМУНІЯ)
КАГУЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. Б. П. ХАШДЕУ (МОЛДОВА)
ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА ІМ. Г. ЦЕРЕТЕЛІ ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. ІЛЛІ (ТБІЛІСІ, ГРУЗІЯ)

**III Міжнародна наукова конференція
«ІСТОРІЯ, АРХЕОЛОГІЯ, ІНФОРМАЦІЙНА, БІБЛІОТЕЧНА
ТА АРХІВНА СПРАВА: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ ТА
ОСВІТИ»**

**Тези доповідей
16 – 17 травня 2024 року**

Кропивницький

УДК:93/94+008

ББК:63+7

Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей III Міжнародної наукової конференції, 16–17 травня 2024 р. Кропивницький, 2024. 174 с.

До збірника включено тези доповідей учасників III Міжнародної наукової конференції з проблем історії, археології, етнології, соціокультурної антропології, інформаційної, бібліотечної та архівної справи, педагогіки, філософії та культури.

Тези, що увійшли до випуску, можуть бути корисними фахівцям у галузі спеціальних знань історичної науки, архівним, бібліотечним, музейним працівникам, археологам, науковцям, експертам-мистецтвознавцям, викладачам, аспірантам, здобувачам вищої освіти гуманітарного профілю.

Редакційна колегія: **Орлик В.**, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи ЦНТУ (головний редактор) (м. Кропивницький, Україна); **Мільчарек М.**, доктор хабілітований, професор, Інститут археології та етнології, Польська академія наук (Варшава, Республіка Польща); **Філіпов К.**, доктор хабілітований, професор, Університет в Білостоку (Білосток, Республіка Польща); **Кройтору К.**, доктор історичних наук, заступник директора музею Кароля I (Браїла, Румунія); **Гелецький І.**, кандидат історичних наук, Кагульський державний університет ім. Б. П. Хашдеу (Республіка Молдова); **Москалюк М.**, доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна); **Демуз І.**, доктор історичних наук, доцент, головний науковий співробітник відділу науково-методичної роботи та реферування Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України (м. Київ, Україна); **Циганенко Л.**, доктор історичних наук, професор, стипендіат Фонду Герди Хенкель (Німеччина), професор кафедри історії та методик її навчання, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (Ізмаїл, Україна); **Орлик С.**, доктор історичних наук, професор кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи ЦНТУ (м. Кропивницький, Україна); **Кулешов С.**, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу документознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (м. Київ, Україна); **Глебова Л.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи ЦНТУ (м. Кропивницький, Україна); **Барабаш В.**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи ЦНТУ (відповідальний секретар) (м. Кропивницький, Україна).

Рекомендовано до друку вченою радою Центральноукраїнського національного технічного університету (Протокол №1 від «30» вересня 2024 р.).

За достовірність наведених у публікації даних, географічних назв, власних імен, цитат та іншої інформації несуть особисту відповідальність автори тез доповідей.

ЗМІСТ

СПЕЦІАЛЬНІ ГАЛУЗІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Василь ОРЛИК.</i> МІДНИЙ ХАЛК ТІРИ КІНЦЯ II СТ. ДО РХ З ЧЕРКАСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	7
<i>Сергій КУЛЕШОВ.</i> СЕМАНТИКА ЗОБРАЖЕНЬ НА ГОТСЬКІЙ (?) ПРЯЖЦІ V–VI СТОЛІТЬ.....	9
<i>Олена ШВЕЦЬ.</i> ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В НУМІЗМАТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	20
<i>Микола ШАТАЙЛО.</i> ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ НУМІЗМАТИЦІ	25
<i>Максим ГЛЄБОВ.</i> НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ПИТАНЬ ІСТОРІЇ ГРОШОВОГО ОБІГУ ТА МОНЕТНОЇ СПРАВИ В ПОНТІЙСЬКІЙ ДЕРЖАВІ МІТРИДАТА VI ЄВПАТОРА: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ	35
<i>Крістіна ЯГУЖИНСЬКА.</i> COINAGE OF THE BOSPORAN KINGDOM IN THE WORKS OF FRANCOIS DE CALLATAY	41
<i>Єлизавета САРОСІЯН.</i> ЕЛЕКТРОВІ ТА ЗОЛОТІ АНТИЧНІ МОНЕТИ НА КІРОВОГРАДЩИНІ	43
<i>Ірина П'ЯДИК.</i> ВІДМІНКИ ТОПОНІМУ КИЇВ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ: «КИЄВЕ» ЧИ «КИЇВЕ»?	45

АРХЕОЛОГІЯ, ДАВНЯ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ

<i>Микола ТУПЧІЄНКО.</i> СКІФСЬКІ НАБОРНІ ПОЯСИ ІЗ ЗОБРАЖЕННЯМИ ОРЛІВ, ГРИФОНІВ І ЛЕВІВ: ФУНКЦІЇ І СЕМАНТИКА	49
<i>Михайло ОРЛИК.</i> ДАВНЬОГРЕЦЬКІ МОНЕТИ НА ПОСЕЛЕННЯХ ВЕРХНЬОГО ПОТИССЯ	52
<i>Микола ТУПЧІЄНКО, Владислав ШАТКОВСЬКИЙ, Владислав КОВТУН.</i> ПЕТРОГЛІФИ В БАСЕЙНІ Р. БОКОВА	54
<i>Ольга СОБЧУК.</i> ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ЯСТРЕБОВА	56
<i>Микола ТУПЧІЄНКО, Наталія БІБІК, Анастасія АДАМЕНКО.</i> КУРГАННИЙ ПОХОВАЛЬНИЙ ОБРЯД БАБІНСЬКОЇ ТА САБАТИНІВСЬКОЇ КУЛЬТУР У ВЕРХНЬОМУ ПОІНГУЛЛІ	61

ПРОБЛЕМИ НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

<i>Irakli PAGONAVA.</i> IMPORTED COINS AND THEIR VALUE IN THE KINGDOM OF KARTL-KAKHETI (1744 – 1801)	65
--	----

Світлана ОРЛИК. ДО ПИТАННЯ СТАНУ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ НА ОКУПОВАНИХ РОСІЄЮ ТЕРИТОРІЯХ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ТА ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	69
Олександр БОНДАРЕНКО. МІЩАНСТВО НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В 1785–1917 рр. ЯК ОБ’ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ	73
Лілія ЦИГАНЕНКО. DENUNCIATIONS IN THE ERA OF STALIN'S REPRESSIONS (ДОНОСИ В ЕПОХУ СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ)	77
Ганна БОНДАРЕНКО. ПОЕТИЧНИЙ ДИСКУРС «СПІЗНЕНОГО ПОКОЛІННЯ»: ВИКЛИКИ ЧУЖИНИ І ДОСВІД ЇХ ПОДОЛАННЯ	80
Богдан ДМИТРІЄНКО. РОЗВИТОК БЛАГОДІЙНИЦТВА ТА МЕЦЕНАТСТВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	82
Денис ДОМНІН. ГРОШОВИЙ ОБІГ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	84
Тетяна ОДИНЦОВА. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО САБОТАЖУ В УМОВАХ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ ЛУГАНЩИНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	87
Владислав ШАТКОВСЬКИЙ. ФОРТИФІКАЦІЙНІ СПОРУДИ НОВОЇ СЕРБІЇ ЗА МАТЕРІАЛАМИ Й.А.ГІЛЬДЕНШТЕДТА	92
Сергій ПОДОЛЬСЬКИЙ. ТОРГОВО-ПРОМИСЛОВИЙ РОЗВИТОК МІСТ НАДДНІПРЯНЩИНИ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ	95

ЕТНОЛОГІЯ. СОЦІОКУЛЬТУРНА АНТРОПОЛОГІЯ. УСНА ІСТОРІЯ

Любов БОСА. АНТРОПОЛОГІЯ ПАМ’ЯТІ: ВІД СІМЕЙНИХ СПОГАДІВ ДО КОЛЕКТИВНИХ НАРАТИВІВ	100
Валерій САЄНКО, Людмила ІВАННІКОВА, Наталія ВАСИЛЕНКО. ПОЛЬОВА ФІКСАЦІЯ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ В ЗАПИСНИКАХ ЯКОВА НОВИЦЬКОГО: ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СКОРОПІСУ	103
Наталія БУЛАНОВА. ВТРАЧЕНИЙ ЛАНДШАФТ КАМ’ЯНСЬКОГО В СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРНІЙ ПАМ’ЯТІ МІСТЯН	107
Микола ТУПЧІЄНКО, Олена КАЗАКОВА, Назар ЛІСОВ. ТРАДИЦІЙНА УКРАЇНСЬКА КУХНЯ У ГАСТРОНОМІЧНІЙ ПРАКТИЦІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ КІРОВОГРАДЩИНИ В КІНЦІ ХІХ СТ. – СЕРЕДИНІ ХХ СТ.....	111
Оксана БАБЕНКО. ПОСТАТЬ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІЙ ДУМЦІ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ ХХ – ХХІ СТОЛІТЬ.....	114

Богдана БАБЕНКО. МАРКО КРОПИВНИЦЬКИЙ ПОЗА ЧАСОМ: АКТУАЛЬНІСТЬ ОСМИСЛЕНОГО МИТЦЕМ ДЛЯ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ.....	117
Світлана ЛИСТЮК. ДОКУМЕНТУВАННЯ УСНОІСТОРИЧНИХ НАРАТИВІВ: З ДОСВІДУ ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНИХ ЕКСПЕДИЦІЙ ПРОЄКТУ «БАБА ЄЛКА»	120
Людмила ПОНОМАР. АВТОБІОГРАФІЧНИЙ НАРАТИВ ЯК ВИРАЗНИК ІДЕНТИЧНОСТІ У ЧАС РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ	123
Сергій СІРЕНКО. ЮРІЙ ПАВЛОВИЧ: НОТАТКИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ОДЯГУ	125
Віктор ТКАЧЕНКО. АНТРОПОЛОГІЯ ТЕХНІКИ: ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МУЗЕЙНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ	129

БІБЛІОТЕЧНА ТА АРХІВНА СПРАВА

Олег БАБЕНКО. ФОНД БОРИСА ГОМЗИНА В ЦДАВО УКРАЇНИ	133
Людмила ГЛЄБОВА. НАУКОВИЙ ДИСКУРС СУЧАСНОЇ БІБЛІОТЕКИ....	136
Ростислав РОМАНОВСЬКИЙ, Віта БОЙКО. МЕТОДИ І КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ НАДАННЯ АРХІВНИХ ПОСЛУГ (СЕРВІСІВ)	140
Оксана ГОЛОВАТА. ВІРТУАЛЬНІ ВИСТАВКИ В ОБЛАСНІЙ БІБЛІОТЕЦІ ІМЕНІ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО	144
Анна ДУБРОВСЬКА, Анна СЕНЬГА. ПЕРСОНАЛІЗОВАНІ МЕДІА В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ	147

ОСВІТНЬО-ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ ГУМАНІТАРНИХ НАУК ТА КУЛЬТУРИ

Зоя СТЕЖКО, Ганна ТРОЯНСЬКА. ФІЛОСОФСЬКА МЕТОДОЛОГІЯ В ОСВІТНЬОМУ ВИМІРІ	150
Олена КОЛОМІЄЦЬ. ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В САМОСТІЙНІЙ НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ	153
Вікторія БАРАБАШ. СУЧАСНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ.....	156
Алла ГРОМАДСЬКА. ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ІНФОРМАЦІЙНА, БІБЛІОТЕЧНА ТА АРХІВНА СПРАВА»	159
Ніна ПІСКУН. ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 029 «ІНФОРМАЦІЙНА, БІБЛІОТЕЧНА ТА АРХІВНА	

СПРАВА»	164
<i>Марина ЛПАТОВА</i> . ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ	167
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	170

СПЕЦІАЛЬНІ ГАЛУЗІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Василь ОРЛИК

ORCID: 0000-0002-7947-9557

МІДНИЙ ХАЛК ТІРИ КІНЦЯ II СТ. ДО РХ З ЧЕРКАСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

COPPER HALK OF THE END OF THE II CENTURY. TO RH FROM CHERKASY DISTRICT OF CHERKASY REGION

Розвиток в останні десятиліття приладового металопошуку та його застосування так званими «пошуковцями» або «скарбошукачами» при недостатній правовій захищеності археологічних пам'яток призводить до їхньої руйнації та «збільшення кількості археологічного матеріалу на колекційному «чорному» ринку» (Коцур, 2016). Проте учені без спеціальної державної підтримки самостійно не в змозі вплинути на таке негативне явище, як несанкціоновані аматорські розкопки за допомогою спеціальних приладів металопошуку. Охорона археологічних об'єктів не в компетенції нумізматів, проте наукова фіксація всього доступного матеріалу є професійним обов'язком нумізматів. Однією з цікавих знахідок з території Дніпровського Правобережного Лісостепу є мідна монета античного міста Тіра (Рис. 1), знайдена 2021 року в Черкаському районі Черкаської області

Рис.1 (без масштабу)

Аверс: Голова Артеміди праворуч.

Реверс: Ріг достатку, по обидва боки від зображення легенда Т-Υ / Ρ-Α

Ø – 13, 25 мм., вага – 1,96 г.

За свідченням власника монети, вона була знайдена на південній околиці

с. Березняки Черкаського району Черкаської області (Рис. 2).

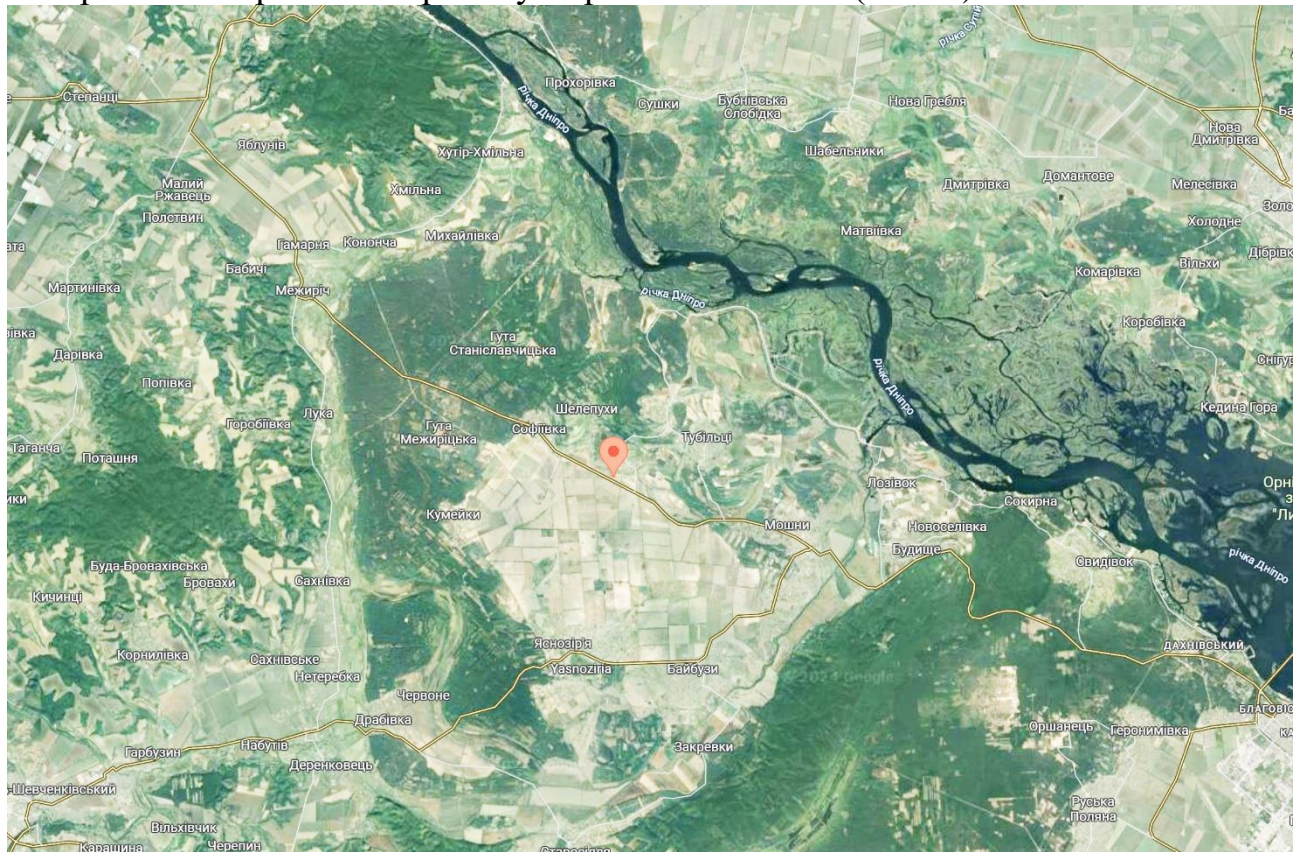

Рис. 2 Місце знахідки монети на мапі

Дослідники визначають час емісії монет даного типу близько 130-120 рр. до Р.Х. Проте, враховуючи стан збереження монети – відсутність слідів перебування в грошовому обігу, а також практичну відсутність знахідок античних монет II ст. до Р.Х., зокрема монет до Мітрідатовського періоду на теренах Дніпровського Правобережного Лісостепу, цілком можна допустити, що емісія даного типу є більш пізньою, можливо кінця II – початку I ст. до Р.Х., зокрема, 100 – 90 рр. Р.Х.

Дана знахідка є важливим джерелом із вивчення варварсько-грецьких зав'язків в елліністичну добу і доповнює корпус знахідок античних монет VI – I ст. до Р.Х. в Українському Лісостепу (Орлик, 2020 – 2022).

Джерела та література

1. Коцур, В. П. (2016). Щодо проблеми використання матеріалів «чорної» археології в наукових дослідженнях з нумізматики. *Тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки»* (22 – 23 червня 2016 р.). Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 11–14.
2. Орлик, В. М. (2020). Знахідки монет Понтійської держави Мітрідата

Євпатора на території Дніпровського Правобережного Лісостепу. *Український історичний журнал*, №6. С. 93–103.

3. Орлик, В. М. (2021). Знахідки античних монет VI – I ст. до н. е в басейні р. Тясмин. *Український нумізматичний щорічник*. Вип. 5. Переяслав. С. 5–44. DOI: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2021-5-5-44>.

4. Орлик, В. М. (2022). Монети Ольвії із Західної частини Кіровоградщини. *Катедра Universum: науково-популярний збірник праць з історії, археології, інформаційної та архівної справи*. Вип. 4.

5. Орлик, В. М. (2022). Скарб дрібних монет Пантікапею та Гермонасси кінця VI – початку V ст. до РХ з Північно-Східної Кіровоградщини. *Соціум. Документ. Комунікація*. 15. С.106–121.

6. Orlyk, V. M. (2022). Copper Coins from Taulara of Mithridates VI Eupator Times from Eastern European Steppe and Forrest Steppe. *Stratum plus*. №6. С. 149–159.

Сергій КУЛЕШОВ
ORCID 0000-0003-1950-9651

СЕМАНТИКА ЗОБРАЖЕНЬ НА ГОТСЬКІЙ (?) ПРЯЖЦІ V–VI СТОЛІТЬ

SEMANTICS OF IMAGES ON A GOTHIC (?) BUCKLE OF THE V–VI CENTURIES

Декілька років тому на аукціоні «Віоліті» було виставлено для атрибуції центральну частину стародавньої пряжки (рис. 1). Як на мене, аналіз зображень на ній заслуговує на увагу, зважаючи на їх унікальність на подібних об'єктах. Зазначена частина пряжки (далі – пряжка) має в діаметрі 43 мм (без врахування кріплень для язичка пряжки), її вага – 85,5 грамів. Товщина гурту – 5 мм.

Пряжа виготовлена з низькопробного срібла. На одному кільці кріплень є тріщина. На лицьовому боці, де є зображення, збереглася позолота. Має чотири невеликі отвори для кріплення пряжки до ремня. За словами власника пряжки він її придбав у чоловіка (за символічну ціну, що дорівнювала вартості пляшки горілки), який розповів, що знайшов її на землі господаря у Сумській області, який найняв його працювати наймитом на сільськогосподарських роботах.

Посередині пряжки є зображення кола з шістьма променями, що нагадує знак колеса. Цей знак зображували на предметах III–VI ст. переважно у Східній Європі, зокрема на сарматських та готських артефактах (наприклад, див. рис. 2). Однак є приклади його розміщення на виробах інших європейських регіонів, наприклад, на унікальній срібній чаші першої половини сьомого століття, знайденої поблизу голландського міста Угстгест (рис. 3). Зображення цього знаку у східних слов'ян як певного оберега дійшло чи не до сучасності. У

праці (Рибаков, 2014; 309–313) наведено приклади таких зображень як на стародавніх артефактах, так і на сучасних (XIX–XX ст.) предметах (солянках, скринях, черпаках, колисках, прикрасах на хатах тощо), а також розглянуто походження цього знаку, називаючи його «громовим знаком».

Навкруги центрального «громового знаку» розташовано однакові зображення шести фігур. Кожна з фігур зображує дугоподібне тіло, увінчане з двох боків головами. Одна з них однозначно голова козла. Другу ідентифікувати важче. Але можна висловити припущення, що це голова змії або дракона, або ящера, або риби чи якоїсь іншої тварини, зважаючи на схематичність зображення. Можна зробити висновок, що загальна композиція зображень є позначенням символів якогось божества.

Тут потрібно зробити певний відступ для атрибуту цього виробу. За формою він подібний до так званих готських пряжок на ремінь (рис. 4). Однак є певні конструктивні відмінності. Переважну більшість пряжок зроблено з двох частин. Наш артефакт – цільнолитий. Проте його належність до пряжок V–VI ст. нової ери незаперечна. Тому пояснення зображених на них знаків варто шукати в германській, зокрема готській міфології.

Зважаючи на наявність «громового знаку» та зображення голови козла, можна з упевненістю стверджувати, що це символи південно-германського бога Данара. У скандинавській міфології його відповідником був бог Тор. Данар вважався богом грому та блискавки, його символами були козел і ведмідь. Варто відзначити рідкісність (якщо не унікальність) для ранніх середніх віків зображень, де в одному тілі поєднуються частини різних тварин. Така симбіотика характерна більшою мірою для античності (наприклад, Хімера, Грифон чи Пегас). Але є і поодинокі приклади предметів ранніх середніх віків із зображенням голів міфічних тварин у різних боках єдиного для них тулуба (див., наприклад, рис. 5). Подібна фібула, так званого західного типу, є у каталозі А. Амброза (Амброз, 1966; 35; № 16).

Складна композиція зазначено артефакту є досить рідкісною для готських пряжок. Чи не єдиним прикладом є пряжка, знайдена в Ялті (рис. 6), та докладно проаналізована у спеціальній літературі. Проте зображення голів на ній також трактовано неоднозначно. Вважають, що це голови коней, але, на нашу думку, цілком ймовірно, що це голови драконів.

Зрозуміло, що знайдена у Сумській області пряжка найвірогідніше є результатом міжплеменного обміну. Але з яким регіоном? У публікації М. Казанського (Казанский, 2006; 29) зазначено, що подібні германські пряжки, датовані 380–440 р. н. е., та знайдені в південно-західному Криму, мали дунайське походження. Автор вважає, що вони могли бути привезені сім'ями варварських солдат Римської імперії. Хоча зауважує, що частково ці знахідки можуть свідчити про поширення серед місцевої варварської знаті престижної дунайської моди та є «народною» адаптацією «княжого дунайського убору другої треті V ст.».

Виходячи з цього, наша пряжка могла бути виготовлена у готському

населенні Криму і бути (зважаючи на досить незграбне за технікою виконання) наслідуванням більш витонченого невідомого нам зразка. Хоча, варто зауважити, що зображення на пряжці зроблені досить майстерно.

Джерела та література

1. Амброз, А. К. (1966). Фибулы юга Европейской части СССР (II до н. э. – IV в. н. э.). М.: Наука. 128 с.
2. Казанский, М. (2006). Германцы в Юго-Западном Крыму в позднеримское время и в эпоху Великого переселения народов. К.: Стилос. С. 26–41.
3. Рыбаков, Б. (2014). Язычество древних славян. 2-е изд. М.: Академический проект. 640 с.

Рис. 1. Центральна частина готської пряжки, знайденої в Сумській області

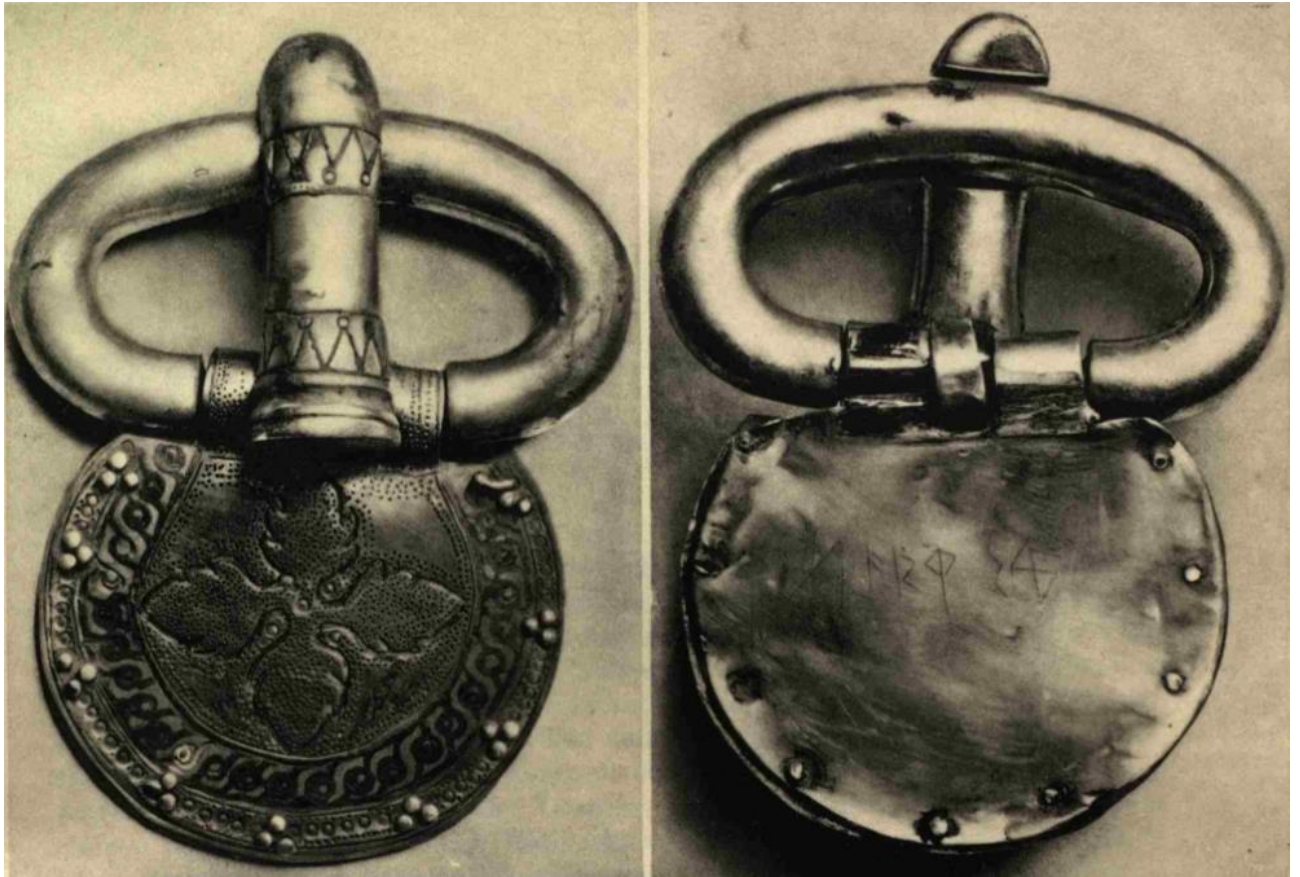

Рис. 2. Частина готського ремінного набору V–VI століть нової ери

Рис. 3. Срібна чаша першої половини сьомого століття, знайдена поблизу голландського міста Угстгест (нід. *Oegstgeest*) у нідерландській провінції Південна Голландія.

36
610

Рис. 4. Ремінні готські пряжки.

Рис. 5. Фібула V–VII століть нової ери.

Рис. 6. Готська пряжка, знайдена в Ялті.

Олена ШВЕЦЬ

ORCID: 0000-0002-2787-2672

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В НУМІЗМАТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN NUMISMATIC RESEARCH: PROBLEMS AND PROSPECTS

Можливості, перспективи та ризики, що пов'язані із провадженням «штучного інтелекту» у ключові сфери життя людини, сьогодні є основною темою дискусій, обговорень та досліджень у світі. Штучний інтелект (ШІ, англ. artificial intelligence, AI), є однією з найбільш зростаючих областей технологічного розвитку, а його повноцінна, в сьогоdnішньому доступному вигляді, поява та блискавичне розповсюдження всього декілька років тому посправжньому сколихнули світ. Оскільки він вважається підґрунтям для нашого майбутнього та починає перетинатись з усіма аспектами та напрямками людського життя, саме йому присвячена величезна кількість наукових робіт, окремих конференцій та саме він стає однією з найголовніших та найрезонансніших тем сьогоdnення.

Раптова поява неймовірної кількості інформації про ШІ створила у частини суспільства, дистанційованого від розробки сучасних технологій, доволі хибне уявлення того, що ШІ це просто чергова трендова технологія. Але нам важливо зрозуміти, що це не просто розвага, а відкриття дверей у третю комп'ютерну еру та спроби надання комп'ютеру властивостей співставних із можливостями людського мозку. І не дивлячись на те, що наукова активність людства триває майже безперервно, ШІ метафорично іменують «останнім винаходом людства», яке пропонує людству силу, щоб реформувати та перепроєктувати життя, що може стати як найбільш небезпечною зміною у нашому житті, так і найбільш позитивною (Кривицький, 2021).

Багато закордонних науковців описують ШІ в загальному розумінні наприклад як, «науку та техніку створення інтелектуальних машин та інтелектуальних комп'ютерних програм» (А. Тьюринг), «науку про те, як змусити машини робити речі, які вимагають застосування інтелекту, коли їх роблять люди» (М. Мінський). Але варто зрозуміти, що ШІ в першу чергу являє собою систему, що здатна сприймати, аналізувати та вживати (зادля максимізації шансів досягнення власних цілей та поставлених задач) заходів, щодо власного середовища. Вона спроможна інтерпретувати та аналізувати дані, навчатись, адаптуватись та розвиватись в процесі роботи. І саме такі можливості, та доволі успішна імітація механізму людського прийняття рішень,

дозволяє їй виконувати складні задачі, для вирішення яких раніше обов'язково вимагалась особиста участь людини (SAP: What is artificial intelligence?, 2024).

Більшість експертів у цій сфері досліджень сходяться на тому, що є три категорії (або типи) штучного інтелекту, відмінності яких залежать від рівня інтелекту вбудованого «робота». Вважається, що сьогоdnішній існуючий тип все ще відноситься до Artificial Narrow Intelligence (скор. ANI) – ШІ вузького спектру, або першого рівня штучної свідомості (Максимчук, 2017). Але не дивлячись так звану «початкову» стадію власного розвитку, саме він вже сьогодні надає неймовірну можливість впровадження нових інструментів для вивчення монет.

Впровадження та використання штучного інтелекту (ШІ) в нумізматичні дослідження є невід'ємною частиною цифрової нумізматики, основною задачею якої є трансформація та переведення традиційних методів досліджень на сучасний технологічний рівень. В Україні використанню передових технологій у вивченні монет були присвячені праці таких науковців, як Орлик В. (Орлик, 2013), Хромова І. (Хромова, 2015), Коцур В., Орлик С. та Бондаренко О. (Коцур, Орлик, Бондаренко, 2023), Швець О. (Швець, 2021) та багатьох інших.

Можливості та інструменти ШІ для нумізматичних досліджень викликають особливий інтерес, оскільки вони можуть вирішувати великий спектр проблем, та бути інтегровані одразу у декілька напрямів, до яких відносяться:

- Класифікація та розпізнавання монет за різними критеріями, такими як епоха, країна, матеріал, історичний період тощо.
- Спрощення процесу інвентаризації колекцій та виявлення окремих рідкісних або цінних екземплярів.
- Виявлення підробок шляхом аналізу їх фізичних характеристик, маркувань та інших деталей
- Атрибуція та ідентифікації невідомих монет або в визначенні їх походження, епохи, місця чеканки та інших атрибутів на основі зображень та інших даних.
- Створення віртуальних колекцій та виставок монет, які можуть бути доступні для перегляду в онлайн-форматі
- Оцінка вартості деяких екземплярів монет, А також багато інших функцій та можливостей, що можуть допомогти у проведенні досліджень та популяризації нумізматичної науки в цілому.

Впровадження штучного інтелекту у нумізматичні дослідження вже декілька років активно відбувається і досліджується нашими закордонними колегами. Багато праць присвячено використанню машинного навчання, комп'ютерних алгоритмів та нейронних мереж у опрацюванні та розпізнаванні великого об'єму монетних штемпелів та автоматичному пошуку взаємозв'язків між ними. Один із прикладів руху в цьому напрямі стала розробка програми комп'ютерного дослідження штампів CADSD: Computer Aided Die Study Program від the American Numismatic Society, для проведення нумізматичних

досліджень за допомогою комп'ютерного бачення та ієрархічної кластеризації. Її алгоритми для виявлення широкого спектру контурів на зображеннях допомагають ідентифікувати зображення та контури відбитку на монеті, визначити їх та відхилити, якщо необхідні атрибути зображення знаходяться за межами досліджуваного поля (Швець, 2023).

В цілому останні два роки стали досить плідними для розвитку нумізматичної галузі в даному напрямі, тому як за цей короткий період вже відбувся випуск навіть окремих мобільних застосунків для ідентифікації монет на основі штучного інтелекту.

Одним з таких стала створена бета-версія AI Assistant від Coiniverse, що може стати непоганим джерелом для нумізматичних досліджень, так як він шляхом сканування монети пропонує користувачам, доступ до інформації стосовно історії доданих у нього монет, завдяки надаванню точних та вичерпних відповідей на загальні запитання стосовно типу, монетного двору тощо (CoinsWeekly: Coiniverse Launches AI Assistant for Coin Collectors, 2024).

Другим є додаток для ідентифікації, оцінки та колекціонування монет CoinSnap від Next Vision Limited. Він позиціонується як інструмент, «який використовує технологію розпізнавання зображень на основі штучного інтелекту для точної ідентифікації будь-якої монети» і має функцію класифікації монет, надаючи довідкову ціну для кожної з них. Після фотографування аверсу і реверсу користувачем своєї монети, або завантаження зображення з галереї власного телефону, програма самостійно зіставить ці зображення з інформацією в їхній базі даних, щоб надати необхідний результат. Додаток пропонує загальний огляд монети, включаючи її назву, країну походження, рік випуску та інші можливі деталі про неї. Окремий параметр класифікації монет також включає клас до якого належить монета, який III також визначає на основі наданого зображення.

Інформаційний веб-ресурс CoinWeek тестуючи CoinSnap зазначив, що додаток зміг із точністю в 93% ідентифікувати 14 із 15 наданих йому монет, а єдина монета, яку ідентифікувати не вдалося, була стародавньою. Такі результати показують, що даний додаток може бути надзвичайно точним при ідентифікації багатьох видів монет в гарному стані, але поки що значно менш результативним, коли справа стосується стародавніх монет, або можливих специфічних екземплярів, тому як CoinSnap наразі не підтримує ідентифікацію підробок, або штемпелів з дефектами (CoinWeek: AI Collecting App Identify Grade Coins, 2024).

Окремою подією стала поява спеціально створених груп чатів для вивчення та ідентифікації монет у одному з варіантів штучного інтелекту - GPT (Generative Pre-trained Transformers). Їх поява змогла надати передові, вільно доступні кожному користувачу, обчислювальні інструменти для допомоги у вивченні й аналізі монет, паперових грошей та інших об'єктів досліджень грошової історії. Інструменти від GPT змогли запропонувати індивідуальні рішення як для виявлення рідкісних монет, так і для аналізу історичних

грошових тенденцій, а можливості обробки величезних обсягів даних пришвидшили отримання результатів таких досліджень. Найголовнішою перевагою таких інструментів є їх здатність адаптуватися до конкретних потреб нумізматичних досліджень, пропонуючи засоби інтерпретації зображень або описів монет та допомагаючи в таких завданнях, як автентифікація, оцінка тощо. Як приклад, до таких чатів відносяться: Numi, Coin Explorer Coin Value Guide Coin Scout CoinGPT, Experto en Monedas, Coin Expert, Guía Numismática, Coin Connoisseur, Numismatic, Numismatic Nexus Assistant (Yeschat AI: 9 GPTs for Coin Identification Powered by AI for Free of 2024).

Використання штучного інтелекту GPT для нумізматичних досліджень відкриває також можливості і для міждисциплінарних досліджень. Він дозволяє поєднувати та порівнювати отримані нумізматичні дані з економічною історією, археологією та культурологією, забезпечуючи більш цілісне уявлення про досліджуваний період. Дослідники також можуть використовувати такі інструменти для більш поглибленого аналізу та нового розуміння отриманих історичних даних не хвилюючись про відсутність навіть базових навичок програмування (Yeschat AI: 5 GPTs for Numismatic Research Powered by AI for Free of 2024).

Аналізуючи стан сьогоденного активного впровадження інструментів штучного інтелекту у нумізматичні дослідження можна впевнено зазначити, що III відкриває перед дослідниками безліч перспектив та переваг, які навіть на початку сьогоденного сторіччя важко було уявити.

Можливості спрощення процесів аналізу та класифікації монетних штемпелів шляхом використання автоматизованих алгоритмів машинного зору, здатність обробляти великі обсяги даних, аналізувати стан та автентичність монети, виявляти тонкі відмінності між оригіналами та підробками, автоматично розпізнавати текст і зображення аверсів та реверсів пришвидшує процес ідентифікації та порівняння, скорочуючи терміни та покращуючи точність отриманих результатів і наукових висновків, в порівнянні з людськими можливостями. Завдяки інтеграції штучного інтелекту з онлайн-ресурсами та базами даних стає набагато простішим та доступнішим оцінювати стан монет, аналізувати їх у історичному та культурному контексті, пов'язуючи дані про монети з певними подіями, місцями та особистостями.

Інтеграція штучного інтелекту в нумізматичні дослідження вже сьогодні демонструє свій колосальний потенціал для початку чергової революції в цій галузі та розвитку нумізматичної науки в цілому.

В найближчій перспективі використання штучного інтелекту у вивченні нумізматичних об'єктів, та удосконалення алгоритмів його навчання на основі накопичених даних, значно підвищать якість отриманих наукових висновків. Саме тому глобальні ініціативи, що спрямовані на всесвітнє об'єднання великих даних, в майбутньому дозволять більш комплексно підходити до вивчення нумізматики та грошової історії світу.

Джерела та література

1. Кривицький, Ю. (2021). Штучний інтелект як інструмент правової реформи: потенціал, тенденції та перспективи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, № 2 (119), С. 90–91 DOI: <https://doi.org/10.33270/01211192.90>.
2. SAP: What is artificial intelligence? URL: <https://www.sap.com/central-asia-caucasus/products/artificial-intelligence/what-is-artificial-intelligence.html>.
3. Максимчук, К. (2017). Штучний інтелект: реалії сучасності. *Тези доповідей VIII Міжнародна науково-методична конференція «Форум молодих економістів-кібернетиків – Моделювання економіки: проблеми, тенденції, досвід»*, м. Львів, 28-29 вересня. С. 120.
4. Орлик, В. (2013). Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав хрестоносців). *Архівознавство та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі : матеріали наук. конф. з міжнар. участю*. К. С. 129–133.
5. Хромова, І. (2015). Програмне забезпечення в нумізматичному дослідженні. Колекції. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Число 25. С. 173–179.
6. Коцур, В., Орлик, С., Бондаренко, О. (2023). «Оцифрування» і «цифровізація» в нумізматичці: теоретико-методологічні та джерелознавчі аспекти. *Український Нумізматичний Щорічник*, (7). С. 258 – 276. DOI: <https://Doi.Org/10.31470/2616-6275-2023-7-258-276>.
7. Швець, О. (2021). 3D-сканування об'єктів нумізматичних досліджень. Актуальні проблеми нумізматички у системі спеціальних галузей історичної науки : *VI Міжнар. наук.-практ. конф.*, 17–18 верес. : тези доп. Переяслав : Домбровська Я. М., С. 174–176.
8. Швець, О. (2021). Оцифрування об'єктів дослідження спеціальних галузей історичної науки. Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти : *II Міжнар. наук. конф.*, 13–14 трав. м. Кропивницький : тези доп. Кропивницький : ЦНТУ. С. 73–75.
9. Швець, О. (2023). Аналіз Штатпу: Сучасний Стан Застосування Та Перспективи Оцифрування Методу. *Український нумізматичний щорічник*, (7), С. 302–303. DOI: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2023-7-288-306>.
10. CoinsWeekly: Coiniverse Launches AI Assistant for Coin Collectors. URL: <https://new.coinsweekly.com/news-en/coiniverse-launches-ai-assistant-for-coin-collectors/>.
11. CoinWeek: AI Collecting App Identify Grade Coins URL: <https://coinweek.com/ai-collecting-app-identify-grade-coins/>.
12. Yeschat AI: 9 GPTs for Coin Identification Powered by AI for Free of 2024 URL: <https://www.yeschat.ai/tag/Coin-Identification>.
13. Yeschat AI: 5 GPTs for Numismatic Research Powered by AI for Free of 2024 URL: <https://www.yeschat.ai/ar/tag/Numismatic-Research>.

Микола ШАТАЙЛО
ORCID: 0000-0003-4449-8085

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ НУМІЗМАТИЦІ

MAIN DIRECTIONS OF RESEARCH IN MODERN UKRAINIAN MEDIEVAL NUMISMATICS

За останні десятиліття українська середньовічна нумізматика збагатилась численною кількістю праць, що вимагає переосмислення досягнень вітчизняної нумізматики. Сучасна українська середньовічна нумізматика має ряд основних напрямків наукових студій окреслених на нумізматичних конференціях та на шпальтах спеціалізованих нумізматичних видань. Для нашого аналізу ми використаємо єдину постійно діючу в Україні спеціалізовану міжнародну наукову конференцію «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки», яка була започаткована Центральноукраїнським національним технічним університетом та Інститутом історії України НАН України в 2011 р., а з 2013 р. до організаторів долучився Університет Григорія Сковороди в Переяславі.

На першій конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки», матеріали якої були опубліковані у спеціальному випуску (число 18) наукового збірника Інституту історії України НАН України «Спеціальні історичні дисципліни», середньовічна нумізматика була репрезентована наступними 4 темами українських дослідників: «До питання започаткування монетного карбування в державах хрестоносців (на прикладі Едеського графства)» (Орлик, 2011), «До проблеми інтерпретації епітета «Ал-Джедід» на джучидських монетах» (Хромов, 2011), «Наслідування монет Червоної Русі з Середнього Подніпров'я» (Хромова, 2011) та «Фальшиві монети у Кримському ханстві другої половини XV–XVI ст.» (Бойко-Гагарін, 2011).

Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки», яка відбулася 2013 р. були опубліковані у окремому випуску (Вип.33) збірника «Наукові записки з української історії» ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Середньовічна нумізматика на цій конференції була репрезентована наступними 11 темами українських дослідників: «Актуальні напрямки та організаційні засади сучасних досліджень середньовічної нумізматики в Україні» (Коцур, 2013), «Наслідування європейським денаріям VIII – X століть як об'єкт нумізматичного дослідження» (Кулешов, 2013), «Мідні східні монети другої

половини XI – першої третини XIII ст. на території Київського князівства в контексті проблеми «безмонетного періоду» в Русі» (Хромов, 2013), «Монети держави Тевтонського ордену в Пруссії у складі грошових та грошово-товарних скарбів, знайдених на території України» (Орлик, 2013), «До питання класифікації давньоруських гривень київського типу в нумізматичній збірці НМІУ» (Дубіцька, 2013), «Давньоруське городище поблизу міста Золотоноша. Нові археологічні та нумізматичні знахідки» (Прядко, 2013), «Про один платіж кінця XIV ст.» (Козубовський, 2013), «Проблеми атрибуції київського півгроша» (Саввов, 2013), «Басейн р. Тясмин: на перетині двох монетних систем» (Шостопал, 2013), «Види браків монетного виробництва доби середньовіччя» (Бойко-Гагарін, 2013) та «Джучидські срібні монети, відкарбовані від імені хана Саїд Ахмада» (Зайончковський, 2013). Матеріали наступних III – VII міжнародних наукових конференцій «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки» публікувалися у вигляді збірника тез конференції. Згідно змісту збірника тез даної конференції за 2015 р., на ній було 38 виступів, проблеми середньовічної нумізматики розглядалися у 10 доповідях українських нумізматів: «Топографія знахідок монет візантійського Херсону в Україні (Полтавська область)» (Шуліка, 2015), «Скарб фальшивих гістаменонів і платіжних зливків з Городецького району Львівської області» (Жарко, 2015), «До питання про монети від боярина Ратибора» (Колибенко & Колибенко, 2015), «Про дякі наслідування німецьких денаріїв XI століття, знайдені на Чернігівщині» (Кулешов, 2015), «Невеликий комплекс джучидських дангів 1370-х років» (Булава, 2015), «Монети Золотої Орди з давньоруського Глухова та його округи» (Коваленко, 2015), «Знахідки монет Золотої Орди та Кримського ханства XIV – XVIII ст. на території Вінничини» (Бакалець, 2015), «Знахідки на Волині монет банату Северин із символікою Тевтонського ордену» (Орлик, 2015), «Рахункові одиниці Подільської землі та Галицької Русі: «подільська копа» та «руська копа» (II пол. XIV-XV ст.) – щодо питання виникнення та монетного наповнення» (Погорілець, 2015) та «Нумізматичні знахідки XIV-XV ст. з розкопок Михайлівського Золотоверхого Собору» (Івакін & Козубовський, 2015).

На IV Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки» яка відбулася 2016 р., середньовічна нумізматика була репрезентована наступними 10 темами українських дослідників: «Знахідка візантійської монети на території Південно-Західної Переяславщини» (Тетеря & Прядко, 2016), «Топографія знахідок монет візантійського Херсона в Україні (Полтавська область)» (Шуліка, 2016), «Де було карбовано знайдену в Україні монету з іменем короля Гарольда?» (Кулешов, 2016), «Графітті на давньоруських гривнях київського типу в колекції НМІУ» (Дубіцька, 2016), «Знахідка скарбу з гривнями волинського типу поблизу Луцька» (Литвинчук, 2016), «Походження міста Черкаси в контексті нумізматичних матеріалів» (Ластовський, 2016), «Дві новознайдені монети Дмитра Корибута Ольгердовича» (Хромова, 2016), «Джучидські данги

середини 1410-х рр. відкарбовані у Бек-Базарі» (Зайончковський & Шептуха, 2016), «Нові дані про східні монети в колекції Одеського історико-краєзнавчого музею» (Янов, 2016) та «Обрізаний шилінг магістра Тевтонського Ордену Міхаеля Кюхмейстер фон Штернберга, знайдений на Львівщині» (Орлик, 2016).

V Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки» відбулася 2018 р., на ній українські дослідники середньовічної нумізматики представили наступні 9 досліджень: «Роль срібляників та арабських дирхемів у грошовому обігу Київської Русі» (Шапринський, 2018), «Спроба карбування (?) візантійських монет у давньому Києві (попереднє повідомлення)» (Івакін, Івакін & Баранов, 2018), «Мідні монети Візантії з Києва з колекції сім'ї Богдана та Варвари Ханенків (за матеріалами НМІУ)» (Бойко-Гагарін & Осипенко, 2018), «Рідкісний західноєвропейський денарій XIII століття, знайдений в Україні» (Кулешов, 2018), «Щодо іконографії денаріїв Волинського князівства» (Литвинчук, 2018), «Печатка «Корибута» - речовий доказ давнього фальшування» (Саввов, 2018), «До питання про персоніфіковані найменування монетних дворів на пізніх джучижських срібних монетах» (Зайончковський & Тішкін, 2018), «Скарб золотоординських, турецьких і татарських монет XIV-XVI ст. із с.Устя Бершадського району Вінницької області» (Курок & Бакалець, 2018) та «До питання про атрибуцію і датування скарбу із с.Тарасовичі Жуківського р-ну Київської округи (знахідка 1928 р.)» (Зразюк, 2018).

На VI Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки» яка відбулася 2020 р., проблеми середньовічної нумізматики були репрезентовані наступними такими темами українських дослідників: «Комплекс візантійських солідів VII ст. із с. Озерище Черкаського району Черкаської області» (Коцур, Орлик & Шостопал, 2020), «Нововиявлений комплекс східних монет VIII – X століть з Нижнього Подніпров'я» (Потильчак, 2020), «Можливе свідчення обігу в Чернігівському регіоні візантійських фолісів» (Кулешов, 2020), «Городницький скарб срібляників Володимира Великого та Святополка Окаянного (попереднє повідомлення)» (Алфьоров, 2020), «Знахідки давньоруських монет на Черкащині» (Шостопал, 2020), «Скарб монетних гривень з Переяслава 2014 р.» (Колибенко & Прядко, 2020), «Рідкісні грошові зливки з-під Олики» (Єскін & Литвинчук, 2020), «Монета Вітовта, карбована в Луцьку» (Литвинчук, 2020), «Срібні монети хана «Великої орди» Саїд-Ахмада II з мусульманським символом віри на реверсі та рядковою легендою аверсу» (Зайончковський & Тішкін, 2020), «Знахідки монет Молдавського князівства на Чорнівському городищі» (Калініченко & Пивоваров, 2020) та «Студії з середньовічної нумізматики в Україні: традиції, виклики та перспективи» (Хромова, 2020). На цій же конференції було прийнято рішення про внесення змін до назви конференції з «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки» на «Актуальні проблеми нумізматики та історії грошового обігу», яка мала відбутися весною 2022 року, проте, через розпочату

неоімперською росією повномасштабної війни проти України 24 лютого 2022 року, дана конференція була перенесена на більш пізній час.

Контет-аналіз матеріалів шести міжнародних наукових конференцій «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки» проведених протягом 2011-2020 рр., свідчить, що проблеми середньовічної нумізматики посідали від 17,31% до 40% (Таблиця 1).

Таблиця 1

Контет-аналіз публікацій українських дослідників середньовічної нумізматики в матеріалах міжнародних наукових конференцій «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки» за 2011-2020 рр.

Конференції	Загальна кількість нумізматичних публікацій	Публікації українських дослідників середньовічної нумізматики	% публікацій з проблем середньовічної нумізматики
2011 р.	10	4	40%
2013 р.	31	11	35,48
2015 р.	38	10	26,31
2016 р.	50	10	20 %
2018 р.	52	9	17,31
2020 р.	43	11	25,58

Проблеми середньовічної нумізматики посідають значне місце серед студій українських дослідників. Проаналізована тематика доповідей дозволяє окреслити основні напрями студій українських нумізматів-медієвістів репрезентовані у Таблиці 2.

Таблиця 2

Основні напрями студій українських нумізматів-медієвістів

№	Основні напрями студій українських нумізматів-медієвістів	Кількість доповідей на міжнародних конференціях «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки»
1	Монети, монетно-вагові зливки та грошовий обіг Русі	17
2	Монетне карбування та грошовий обіг в Наддніпрянській Україні, Галичині та Волині в XIV-XV ст.	16
3	Золотоординська та ісламська нумізматики	11

4	Монети Візантії та християнського Сходу	8
5	Теоретичні питання середньовічної нумізматики	3

Таким, чином, тематика виступів серед українських нумізматів-медієвістів на міжнародних конференціях «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки» дозволяє виокреми 5 основних напрямків наукових студій. Найбільш популярними є дослідження монетної справи та грошового обігу Русі (30,91%); монетне карбування та грошовий обіг в Наддніпрянській Україні, Галичині та Волині в XIV-XV ст. (29,10%) та Золотоординська та ісламська нумізматики (20%).

Джерела та література

1. Алфьоров, О. (2020). Городницький скарб срібляників Володимира Великого та Святополка Окаянного (попереднє повідомлення). Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки. *Тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції*, 17 – 18 вересня 2020 р. – Переяслав – Кропивницький – Київ, С. 51–53.
2. Бакалець, О. (2015). Знахідки монет Золотої Орди та Кримського ханства XIV – XVIII ст. на території Вінниччини. Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки. *Тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції*, 5 – 6 листопада 2015 р. Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький, С. 43–45.
3. Бойко-Гагарін, А. (2013). Види браків монетного виробництва доби середньовіччя. *Наукові записки з української історії: Зб. наук. ст.* Вип.33. Переяслав-Хмельницький, С. 72–80.
4. Бойко-Гагарін, А. С. (2011). Фальшиві монети у Кримському ханстві другої половини XV–XVI ст. *Спеціальні історичні дисципліни*. 18. С. 25–32.
5. Бойко-Гагарін, А., Осипенко, М. (2018). Мідні монети Візантії з Києва з колекції сім'ї Богдана та Варвари Ханенків (за матеріалами НМІУ). Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: *тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції*, 21 – 22 червня 2018 р. Меджибіж – Переяслав-Хмельницький – Кропивницький – Київ, С. 51–53.
6. Булава, Л. (2015). Невеликий комплекс джучидських дангів 1370-х років. Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: *тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції*, 5 – 6 листопада 2015р. Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький, С. 38–40.

7. Дубіцька, В. (2013). До питання класифікації давньоруських гривень київського типу в нумізматиці збірці НМІУ. *Наукові записки з української історії: Зб. наук. ст.* Вип.33. Переяслав-Хмельницький, С. 46–52.
8. Дубіцька, В. (2016). Графіті на давньоруських гривнях київського типу в колекції НМІУ. Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: *тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції*, 22 – 23 червня 2016 р. Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький, С. 40–41.
9. Єскін, Д., Литвинчук, О. (2020). Рідкісні грошові зливки з-під Олики. Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: *тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції*, 17 – 18 вересня 2020 р. – Переяслав – Кропивницький – Київ, С. 68–73.
10. Жарко, В. (2013). Скарб фальшивих гістаменонів і платіжних зливіків з Городецького району Львівської області. Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: *тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції*, 5-6 листопада 2015 р. Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, С. 28–31.
11. Зайончковський, Ю., Шептуха, В. (2016). Джучидські данги середини 1410-х рр. відкарбовані у Бек-Базарі. Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: *тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції*, 22 – 23 червня 2016 р. Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, С. 49–51.
12. Зайончковський, Ю. (2013). Джучидські срібні монети, відкарбовані від імені хана Саїд Ахмада. *Наукові записки з української історії: Зб. наук. ст.* Вип.33. Переяслав-Хмельницький, С. 81–87.
13. Зайончковський, Ю., Тішкін, В. (2018). До питання про персоніфіковані найменування монетних дворів на пізніх джучижських срібних монетах. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей V-ї міжнародної науково-практичної конференції*, 21-22 червня 2018 р. Меджибіж–Переяслав-Хмельницький–Кропивницький–Київ, С. 72–75.
14. Зайончковський, Ю., Тішкін, В. (2020). Срібні монети хана «Великої орди» Саїд-Ахмада II з мусульманським символом віри на реверсі та рядковою легендою аверсу. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції*, 17-18 вересня 2020 р. –Переяслав – Кропивницький – Київ, С. 85 – 88.
15. Зразюк, З. (2018). До питання про атрибуцію і датування скарбу із с.Тарасовичі Жуківського р-ну Київської округи (знахідка 1928 р.). *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції*, 21-22 червня 2018 р. Меджибіж–Переяслав-Хмельницький–Кропивницький–Київ, С.80-85.

16. Івакін, Г., Івакін, В., Баранов, В. (2018). Спроба карбування (?) візантійських монет у давньому Києві (попереднє повідомлення). *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції, 21-22 червня 2018 р. Меджибіж–Переяслав-Хмельницький–Кропивницький–Київ*, С48-49.

17. Івакін, Г., Козубовський, Г. (2015). Нумізматичні знахідки XIV-XV ст. з розкопок Михайлівського Золотоверхого Собору. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції, 5-6 листопада 2015 р. Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький*, С. 50.

18. Калініченко, В., Пивоваров, С. (2020). Знахідки монет Молдавського князівства на Чорнівському городищі. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 вересня 2020 р. – Переяслав – Кропивницький – Київ*, С. 88–91.

19. Коваленко, Ю. (2015). Монети Золотої Орди з давньоруського Глухова та його округи. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції, 5-6 листопада 2015 р. Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький*, С. 40–43.

20. Козубовський, Г. (2013). Про один платіж кінця XIV ст. Наукові записки з української історії: Зб. наук. ст. Вип.33. Переяслав-Хмельницький, С.61–63.

21. Колибенко, О., Прядко, О. (2020). Скарб монетних гривень з Переяслава 2014 р. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 вересня 2020 р. –Переяслав – Кропивницький – Київ*, С.62-68.

22. Колибенко, О., Колибенко, О. (2015). До питання про монети від боярина Ратибора. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції, 5-6 листопада 2015 р. Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький*, С. 31–33.

23. Коцур, В. (2013). Актуальні напрямки та організаційні засади сучасних досліджень середньовічної нумізматики в Україні. *Наукові записки з української історії: Зб. наук. ст. Вип.33. Переяслав-Хмельницький*, С. 3–8.

24. Коцур, В., Орлик, В., Шостопал, А. (2021). Комплекс візантійських солідів VII ст. із с. Озерище, Черкаського району Черкаської області. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 вересня 2020 р. –Переяслав – Кропивницький – Київ*, С.41–45.

25. Кулешов, С. (2013). Наслідування європейським денаріям VIII – X століть як об'єкт нумізматичного дослідження Наукові записки з української історії: Зб. наук. ст. Вип.33. Переяслав-Хмельницький, С. 22–31.

26. Кулешов, С. (2015). Про деякі наслідування німецьких денаріїв XI століття, знайдені на Чернігівщині. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції*, 5-6 листопада 2015 р. Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, С. 36–38.

27. Кулешов, С. (2016). Де було карбовано знайдену в Україні монету з іменем короля Гарольда? *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції*, 22-23 червня 2016 р. Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, С. 33–36.

28. Кулешов, С. (2018). Рідкісний західноєвропейський денарій XIII століття, знайдений в Україні. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції*, 21-22 червня 2018 р. Меджибіж–Переяслав-Хмельницький–Кропивницький–Київ, С. 60–62.

29. Курок, О., Бакалець, О. (2018). Скарб золотоординських, турецьких і татарських монет XIV-XVI ст. із с.Устя Бершадського району Вінницької області. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції*, 21-22 червня 2018 р. Меджибіж – Переяслав-Хмельницький – Кропивницький – Київ, С. 75–80.

30. Ластовський, В. (2016). Походження міста Черкаси в контексті нумізматичних матеріалів. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції*, 22 – 23 червня 2016 р. Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький, С. 45–47.

31. Литвинчук, О. (2016). Знахідка скарбу з гривнями волинського типу поблизу Луцька. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції*, 22-23 червня 2016 р. Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький, С. 41–45.

32. Литвинчук, О. (2018). Щодо іконографії денаріїв Волинського князівства. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції*, 21-22 червня 2018 р. Меджибіж – Переяслав-Хмельницький – Кропивницький–Київ, С. 62–66.

33. Литвинчук, О. (2020). Монета Вітовта, карбована в Луцьку. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції*, 17-18 вересня 2020 р. – Переяслав – Кропивницький – Київ, С. 79–81.

34. Орлик, В. (2013). Монеты государства Тевтонского ордена в Пруссии в составе денежных и денежно-вещевых кладов, найденных на территории Украины. Наукові записки з української історії: Зб. наук. ст. Вип. 33. Переяслав-Хмельницький, С. 39–45.

35. Орлик, В. (2015). Знахідки на Волині монет банату Северин із символікою Тевтонського ордену. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції*, 5-6 листопада 2015 р. Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, С.46–47.

36. Орлик, В. (2016). Обрізаний шилінг магістра Тевтонського ордену Міхаеля Кюхмейстер фон Штернберга знайдений на Львівщині. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції*, 22-23 червня 2016 р. Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький, С. 54 – 56.

37. Орлик, В. М. (2011). До питання започаткування монетного карбування в державах хрестоносців (на прикладі Едеського графства). Спеціальні історичні дисципліни. 18. С. 157 – 162.

38. Погорілець, О. (2015). Рахункові одиниці Подільської землі та Галицької Русі: «подільська копа» та «руська копа» (II пол. XIV-XV ст.) – щодо питання виникнення та монетного наповнення. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції*, 5-6 листопада 2015 р. Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, С. 48–50.

39. Потильчак, О. (2020). Нововиявлений комплекс східних монет VIII – X століть з Нижнього Подніпров'я. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції*, 17-18 вересня 2020 р. Переяслав – Кропивницький – Київ, С. 46–49.

40. Прядко, О. (2013). Давньоруське городище поблизу міста Золотоноша. Нові археологічні та нумізматичні знахідки. Наукові записки з української історії: Зб. наук. ст. Вип.33. Переяслав-Хмельницький, С. 53–60.

41. Саввов, Р. (2013). Проблеми атрибуції київського півгроша. Наукові записки з української історії: Зб. наук. ст. Вип.33. Переяслав-Хмельницький, С. 64–67.

42. Саввов, Р. (2018). Печатка «Корибута» – речовий доказ давнього фальшування. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції*, 21-22 червня 2018 р. *Меджибіж–Переяслав-Хмельницький–Кропивницький–Київ*, С. 68–71.

43. Тетеря, Д., Прядко, О. (2016). Знахідка візантійської монети на території Південно-Західної Переяславщини. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей IV*

Міжнародної науково-практичної конференції, 22-23 червня 2016 р. Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, С. 26–29.

44. Хромов, К. (2013). Мідні східні монети другої половини XI – першої третини XIII ст. на території Київського князівства в контексті проблеми «безмонетного періоду» в Русі». Наукові записки з української історії: Зб. наук. ст. Вип.33. Переяслав-Хмельницький, С. 32–38.

45. Хромов, К. К. (2011). До проблеми інтерпретації епітета «Ал-Джедід» на джучидських монетах. Спеціальні історичні дисципліни. 18. С. 214–221.

46. Хромова, І. (2016). Дві новознайдені монети Дмитра Корибута Ольгердовича. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції, 22 – 23 червня 2016 р.* Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький, С. 47–48.

47. Хромова, І. (2020). Студії з середньовічної нумізматики в Україні: традиції, виклики та перспективи. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції, 17 – 18 вересня 2020 р.* – Переяслав – Кропивницький – Київ, С. 91–97.

48. Хромова, І. К. (2011). Наслідування монет Червоної Русі з Середнього Подніпров'я. Спеціальні історичні дисципліни. 18. С. 222–225.

49. Шапринський, В. (2018). Роль срібляників та арабських дирхемів у грошовому обігу Київської Русі. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей V-ї міжнародної науково-практичної конференції, 21-22 червня 2018 р.* Меджибіж–Переяслав-Хмельницький–Кропивницький–Київ, С. 42–47.

50. Шостопал, А. (2013). Басейн р. Тясмин: на перетині двох монетних систем. Наукові записки з української історії: Зб. наук. ст. Вип.33. Переяслав-Хмельницький, С. 68–71.

51. Шостопал, А. (2020). Знахідки давньоруських монет на Черкащині. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей VI-ї міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 вересня 2020 р.* –Переяслав – Кропивницький – Київ, С. 53–58.

52. Шуліка, М. (2015). Топографія знахідок монет візантійського Херсону в Україні (Полтавська область). *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції, 5-6 листопада 2015 р.* Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, С. 25–27.

53. Шуліка, М. (2016). Топографія знахідок монет візантійського Херсона в Україні (Полтавська область). *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції, 22-23 червня 2016 р.* Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, С. 29–33.

54. Янов, Д. (2016). Нові дані про східні монети в колекції Одеського історико-краєзнавчого музею. Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції, 22 – 23 червня 2016 р. Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький. С. 52 – 54.

Максим ГЛЄБОВ
ORCID:0009-0007-9209-441X

НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ПИТАНЬ ІСТОРІЇ ГРОШОВОГО ОБІГУ ТА МОНЕТНОЇ СПРАВИ В ПОНТІЙСЬКІЙ ДЕРЖАВІ МІТРИДАТА VI ЄВПАТОРА: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

SCIENTIFIC UNDERSTANDING OF ISSUES OF THE HISTORY OF MONEY CIRCULATION AND COINAGE AFFAIRS IN THE PONTIC STATE OF MITHRIDATES VI EVAPATOR: STATEMENT OF THE PROBLEM

Значимі аспекти історії Чорноморського регіону у період правління Мітридата VI Євпатора знайшли відображення у численних наукових розвідках, частина з яких присвячена питанням грошового обігу та монетної справи.

У дослідженні Ю. Саприкіна, присвяченому «соціальной, економічній і політичній історії Понту від утворення незалежної держави у 302 р. до н. е до перетворення у римську провінцію», стверджується, що «заслуга радянських учених (А.Н. Зографа, К.В. Голенко, Д.Б. Шелова, П.Й. Каришковського, В. О. Анохіна, Н. А. Фролової) – класифікація і датування монет грецьких міст Причорномор'я часів Мітридата VI Євпатора... К. В. Голенку належить провідна роль у фіксації і встановленні об'ємів надходження понтійської монети в Причорномор'ї. Стосовно Східного Причорномор'я, то пріоритет у вивченні його зв'язків з Понтом залишається за грузинськими дослідниками» (Saprykin, 1996). Отож, у ХХ ст. серед нумізматичного доробку з'явилися досить відомі праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, у яких знаходимо інформацію щодо монетної справи та грошового обігу Понтійської держави Мітридата Євпатора. До таких праць, передовсім, варто віднести дослідження О. М. Зографа (Zograf, 1951; Zograf, 1940), К. В. Голенка (Golenko, 1964a; Golenko, 1964b), Д. Б. Шелова (Shelov, 1983), П. Й. Каришковського (Karyshkovskiy, 1965; Karyshkovskiy, 1988), В. А. Анохіна (Anokhin, 1989), Н. А. Фролової (Frolova, 1971), Т. Г. Дундуа (Dundua, 1988), М. Мільчарека (Mielczarek, 1989), Ф. де Каллатая (Callataÿ, 1997) та інших.

Принагідно зауважимо, що підготовка ґрунтовних та значимих публікацій, присвячених актуальним питанням монетної справи та грошового обігу в Чорноморському регіоні у добу Мітрідата VI Євпатора, має місце і в нумізматичному дискурсі XXI ст. Серед таких наукових праць – дослідження В. М. Орлика (Orlyk, 2020; Orlyk, 2021a; Orlyk, 2021b; Orlyk, 2022a; Orlyk 2022b; Orlyk 2022c; Orlyk, 2023a; Orlyk 2023b), В. Орлика та Н.Мех (Orlyk&Mekh, 2022), В.Орлика та М.Пижика (Orlyk& Pyzyk, 2023), Ф. де Каллатая (Callataÿ, 2002; Callataÿ, 2005; Callataÿ, 2007), М. І. Ніколаєва (Nikolaev, 2022; Nikolaev, 2023), У. Пітера та В. Столби (Peter& Stolba, 2022), К. М. Колесникова (Kolesnikov, 2016), С. Скорого та Р. Зимовця (Skoryu& Zimovets, 2014) та ін.

Попри вищевказане, осмислення та узагальнення усього комплексу історіографічних джерел з проблем історії грошового обігу та монетної справи в Понтійській державі Мітрідата VI Євпатора є вагомим науковою проблемою, адже на сьогодні відсутні узагальнюючі праці з історіографії даної проблеми. Таке осмислення дає можливість визначити перспективні напрямки подальших досліджень, та, відповідно, розвитку нумізматики і економічної історії. Зазначимо, що вже не перше століття вивчаються питання історії грошового обігу та монетної справи держав античного Причорномор'я, проте, наприклад, відсутня єдина точка зору щодо атрибуції анонімних понтійських мідних і бронзових монет.

Дослідник В. М. Орлик також зауважує, що перед дослідниками стоїть низка питань щодо монетного карбування в Тауларі, в принципі як і в Хабакті, і, можливо, в ряді інших центрів, які прийнято вважати місцями карбування мідних монет Понтійського царства часів Мітрідата Євпатора...можна припустити, що монетна справа Понтійської держави була більш централізованою, ніж прийнято вважати в науковій літературі. Зокрема, не можна виключати можливості централізованого виготовлення монетних штемпелів, якщо не для всіх монетних дворів, то хоча б для деяких з них, у тому числі й Таулари. Але підтвердити чи спростувати таке припущення можуть подальші дослідження монетних штемпелів, щодо пошуку їх загальних елементів (Orlyk, 2021a).

У корпусі досліджень монетних скарбів Понтійського царства часів Мітрідата Євпатора виокремлюється праці, у яких аналіз монетних знахідок здійснюється з використанням напрацювань палеографії та просопографії. Такими є, наприклад, наукові пошуки в означеній царині М. І. Ніколаєва (Nikolaev, 2022; Nikolaev, 2023).

Введення до наукового обігу невідомих раніше різновидів монет часів правління Мітрідата Євпатора та створення на цій основі оновленої класифікації монет зазначеного періоду – перспективні напрямки подальших наукових пошуків в означеній царині. Так, у 2021 році проф. В. Орликом було опубліковано невідомий різновид ольвійської монети, дослідник припускає, що «емісія цієї монети відноситься до 105 р. до н.е., року Аполлона в Ольвії, а

наступні емісії анепіграфних монет цього типу проводилися останніми роками II в. – у першому десятилітті I ст. до Р.Х.» (Orlyk, 2021a).

Вперше систематизувати монети емісійних центрів у Південному Причорномор'ї часів держави Мітрідата VI Євпатора вдалося швейцарському вченому Ф. Імхуфу-Блумеру (Imhoof-Blumer, 1890). Нову, більш аргументовану класифікацію мідних монет Понтійської держави часів Мітрідата VI Євпатора, розробив відомий бельгійський учений Франсуа де Каллатай. Він запропонував зменшити кількість груп до 4, типів монет до 17 та обмежити час їхнього карбування періодом 110 – 85 до Р.Х. (Callataÿ, 2007). У концепції Ф. де Каллатая є багато аспектів, з якими важко не погодитися.

Знахідки мідних монет Понтійської держави часів Мітрідата Євпатора на території Північного Причорномор'я, а також Східноєвропейського Степу та Лісостепу стали закономірним результатом процесів, що відбуваються в цих регіонах наприкінці II – початку I ст. до РХ, коли грецькі міста Північного Причорномор'я увійшли до складу Понтійської держави. Вичерпну інформацію про такі монетні знахідки знаходимо у публікаціях В. Орлика (Орлик, 2020; Орлик, 2021b; Орлик, 2022a; Орлик, 2022c; Орлик, 2023a; Орлик, 2023b), В. Орлика та Н. Мех (Orlyk&Mekh, 2022). Ці ґрунтовні наукові пошуки дали можливість дослідникам укласти каталог монетного комплексу та «систематизувати монети відповідно до емісійних центрів і хронології їхнього карбування» (Orlyk&Mekh, 2022).

Питання каталогізації монет, зорієнтоване у тому числі й на те, щоб зробити колекцію відомою західним вченим, вважаємо, нерозривно також пов'язане із необхідністю створення якомога повнішої сучасної топографічної карти знахідок монет періоду правління Мітрідата VI – складного і надзвичайно об'ємного завдання, виконання якого можливе лише за умови консолідації усіх наявних на даний період часу ресурсів та засобів.

Більше того, монети є «надзвичайно важливим джерелом з політичної, економічної та культурної історії усіх держав Північного Причорномор'я» (Ancient States of the Northern Black Sea Region, 1984). Так, Ю. Г. Виноградов, розглядаючи політичну історію Ольвійського полісу у VII – I ст. до н. е, мимохідь зауважує, що «сама економіка Ольвії, відображена, як в зеркалі, в даних нумізматики...» (Vynogradov, 1989).

Вивчення особливостей грошового обігу та монетної справи в Понтійській державі Мітрідата VI Євпатора є важливим напрямком історичної науки, що дозволяє глибше зрозуміти економічні та політичні процеси античного світу. У дослідженні В. М. Орлика «Знахідки монет Понтійської держави Мітрідата Євпатора на території Дніпровського Правобережного Лісостепу» (Orlyk, 2020) «висловлюється припущення про функціонування цих монет у товарно-грошових відносинах місцевого населення з греками (хоч ці відносини й не були настільки розвинутими, як у грецьких колоніях Північного Причорномор'я)», що в черговий раз доводить значимість даних нумізматики у вивченні вагомих питань економіки, політики та культури, і саме такий фокус

аналізу нумізматичного матеріалу періоду правління Мітрідата VI, на наш погляд, є досить перспективним.

Окрім цього, з'являються сучасні технології та методи вивчення матеріальної складової знахідок, що дозволяють увести до наукового обігу нові дослідницькі параметри та намітити напрямки подальших наукових досліджень складу монетного сплаву. Зауважимо, що перспективність та достовірність результатів таких досліджень беззаперечні.

На наше переконання, існує також потреба активізації роботи у сфері наукової біографістики, вивченні епістолярної спадщини відомих дослідників античної нумізматики, проектуванні та створенні тематичних інформаційних ресурсів і продуктів.

Цікавим і перспективним напрямком подальших наукових пошуків можуть стати публікації, що, по суті, знаходяться на периферії нумізматичних пошуків і демонструють доволі несподівані міжгалузеві зв'язки, як-от дослідження іконографічних особливостей грошових та скульптурних портретів, що умовно визначені як зображення Мітрідата VI Євпатора (Fulińska, 2012).

Проведений аналіз історіографічних праць з проблем історії монетної справи та грошового обігу в Чорноморському регіоні у добу Мітрідата Євпатора добу засвідчив, що лише певні аспекти цієї складної наукової проблеми стали предметом вивчення дослідників. Незважаючи на значний корпус наукових праць та довідкових видань, дослідники відкривають все нові і нові її сторінки. Це і топографія знахідок монет Понтійського царства часів Мітрідата Євпатора, дослідження окремих монет, а також введення в науковий обіг нових типів монет. Іншими перспективними напрямками наукового осмислення питань історії грошового обігу та монетної справи в Понтійській державі Мітрідата VI Євпатора вважаємо такі: систематизація та класифікація монет емісійних центрів у Південному Причорномор'ї часів держави Мітрідата VI Євпатора; використання можливостей сучасних технологій та методів вивчення матеріальної складової знахідок; вивчення монетних знахідок із використанням методів та напрацювань палеографії та просопографії; вивчення історії грошового обігу та монетної справи у розрізі вагомих питань економіки, політики та культури. Таким чином, дослідження грошового обігу та монетної справи в Понтійській державі Мітрідата VI Євпатора відкриває широкі перспективи для подальших досліджень, що сприятимуть поглибленню знань про економічну та політичну історію Понтійської держави та античного світу в цілому.

Джерела та література

1. Amandry, M., Guen Pollet, B.L., Özcan, B. and Remy, B. (1991). Le trésor de Binbaşıoğlu (Tokat, Turquie) – Monnaies de bronze des villes du Pont frappées sous Mithridate VI Eupator. In Remy, B. (ed.), *Pontica I. Recherches sur l'histoire du Pont dans l'antiquité* (Paris), P. 69.

2. Ancient States of the Northern Black Sea Region. (1984) / Open editor. G. A. Koshelenko, I. T. Kruglykova, V. S. Dolgorukov; author E. M. Alekseeva, A. K. Ambroz, T. M. Arsenyeva, and others, Moscow: Nauka. 392 p. URL: https://www.archaeology.ru/media/books_arch_ussr/ArchaeologyUSSR_04.pdf.
3. Anokhin, V. A. (1989). Coins of ancient cities of the north-western Black Sea region. Kyiv: Naukova dumka. 127 p.
4. Callataÿ, F. (de). (2005). Coins and Archaeology: the (Mis)use of Mithridatic Coins for Chronological Purposes in the Bosporan Area, in: V.Stolba & L.Hannestad (eds.), *Chronologies of the Black Sea Area in the Period c.400-100 BC*. Aarhus, 119 – 136.
5. Callataÿ, F. (de). (2002). La chronology des bronzes de Mithridate Eupator: revision et consequences sur la datation des monnayages et des sites du Bosphore cimmérien, in: Cités grecques, sociétés indigènes et empires mondiaux dans la region nord-pontique: origins et développement d'un koinè politique, économique et culturelle (VIIe s. a.C. – IIIe s. p.C.). *Préactes et résumés des communications*, Bordeaux, 14 – 1 novembre, 145 – 180.
6. Callataÿ, F. (de). (2007). La révision de la chronologie des bronzes de Mithridate Eupator et ses conséquences sur la datation des monnayages et des sites du Bosphore Cimmérien. *Une koinè Pontique cités grecques, sociétés indigènes et empires mondiaux sur le littoral nord de la Mer noire (VIIe s. a.C. – IIIe s. p.C.)*, 271–308.
7. Callataÿ, F. (de). (1997). L'histoire des guerres mithridatiques vue par les monnaies. *Louvain-la-Neuve*.
8. Dundua, T. G. (1988). Relations of Iberia with the Pontic kingdom in the era of Mithridates Eupator according to numismatic materials. *MACNE. Series of history, archaeology, ethnography and history of art*. Tbilisi, 1, 50–60.
9. Frolova, N.A. (1971). Coinage of the Bosporan king Eupator (154–170 AD). *NE*. 1971, X, 62–75.
10. Fulińska, A. (2012). The Elusive King in Search of the Portraits of Mithridates VI Eupator. *Classica Cracoviensia*, 15, 59 – 79, URL: [doi:10.12797/CC.15.2012.15.02](https://doi.org/10.12797/CC.15.2012.15.02).
11. Golenko, K.V. (1964a). Copper coins of the cities of Ponta and Paphlagonia of the time of Mithridates VI in the Bosporus finds. *PS*. 11(74).
12. Golenko, K.N. (1964b). Monetnaya med gorodov Ponta i Paflagonii vremeni Mitridata VI v bosporskikh nakhodkakh. *Palestinskiy sbornik*, 11(74), 58–73.
13. Imhoof-Blumer F., *NZ* 45 (1912), 197, no. 23, F. Imhoof-Blumer, *Nomisma* 8 (1913), 7, no. 21.
14. Karyshkovskiy, P. O. (1988). Coins of Olbia. Kyiv: Naukova dumka. 177 p.
15. Karyshkovskiy, P.O. (1965). Denezhnoye obrashcheniye Olvii v kontse II i v pervoy polovine I v. do n.e. *Numizmatika i epigrafika*, 5, 62–74.

16. Kolesnikov, K. M. (2016). International relations, foreign policy status and the problem of customs and tax sovereignty of Tavrian Chersonesus from the beginning to the end of the II century. to n. e. *Antiquity. Kharkiv historical and archaeological yearbook*, 13, 28–37. URL: <https://periodicals.karazin.ua/drevnosti/article/view/4846/4398>
17. Mielczarek, M. (1989). Ancient Greek coins found in Central, Eastern and Northern Europe, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, Ossolineum. 205 p.
18. Nikolaev, M. (2022). About eponymous dating of Olbian coins V-I century BC. *The Ukrainian Numismatic Annual*, (6), 71-93. URL: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2022-6-71-93>
19. Nikolaev, M. (2023). The coin legends as a mirror of olbian paleography. *The Ukrainian Numismatic Annual*, (7), 25-39. URL: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2023-7-25-39>
20. Orlyk, V. (2023a). A grouping of chance coin finds from the time of Mithridates VI Eupator on the territory of the Dnipro Right-Bank Forest-Steppe (in the villages of Moshny, Budysche, and Lozivok of Cherkasy district, Cherkasy province). *Acta Archaeologica Lodziensia*, 69, 61–70. URL: <https://doi.org/10.26485/AAL/2023/69/7>
21. Orlyk, V. (2023b). Ancient greek coins and their imitations from the territory of Volyn. *The Ukrainian Numismatic Annual*, (7), 5-24. URL: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2023-7-5-24>
22. Orlyk, V.M. (2021a). A new type of Olbia copper coin from the time of Mithridates Eupator. *Stratum plus*, 6, 87–92.
23. Orlyk, V. (2022a). Antique coins VI–I century BC on the Podillia. *The Ukrainian Numismatic Annual*, (6), 5–45. URL: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2022-6-5-45>
24. Orlyk, V. M. (2022b). Copper Coins from Taulara of Mithridates VI Eupator Times from Eastern European Steppe and Forrest Steppe. *Stratum plus*, 6, 149 – 159.
25. Orlyk, V. (2020). Findings of coins of the Pontic state of Mithridates Eupator on the territory of the Dnieper Right Bank Forest Steppe. *Ukrainian Historical Journal*, (6), 93–103. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/179895/10-Orlyk.pdf?sequence=1> .
26. Orlyk, V. (2022c). Finds of Coins of the Pontic State of the Mithridates Eupator on the Territory of the Northern and North-Eastern Part of Ukraine. *Journal of Danubian Studies and Research*, 12, 2, 64 – 73.
27. Orlyk, V. & Mekh, N. (2022). The hoard of copper coins of the Pontic state of Mithridates Eupator from the Romen district of the Sumy region. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 25, 8–20. URL: <https://doi.org/10.24919/2664-2735.25> .

28. Orlyk, V. & Pyzyk, M. (2023). A hoard of Pontic coins from the time of Mithridates VI Eupator from the chora of Olbia. *Revista Arheologica*, XIX/1, 87–99.
29. Orlyk, V. (2021b). The find of ancient coins in the Tiasmyn river basin from the sixth to the first century BC. *The Ukrainian Numismatic Annual*, (5), 5–44. URL: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2021-5-5-44>
30. Peter, U. & Stolba, V. F. (2022). Balkanraum und nördliches Schwarzmeergebiet. in: International Numismatic Council. *SuRevey of Numismatic Research 2014–2020, I & II*, 188–251.
31. Saprykin, S. Yu. (1996). Pontic Kingdom: State of Greeks and Barbarians in the Black Sea Region. M.: Nauka. 348 p. URL: http://www.sno.pro1.ru/lib/saprykin_pontijskoe_zarstvo/saprykin_pontijskoe_zarstvo.pdf.
32. Shelov, D. B. (1983). Cities of the Northern Black Sea Region and Mithridates Eupator. *VDI*, 2, 40–58. URL: <http://www.sno.pro1.ru/lib/vdi-sbornik/52.pdf>.
33. Skoryy, S. & Zimovets, R. (2014). К проблеме товарно-денежных отношений у населения Восточноевропейской Лесостепи в скифскую эпоху. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. V.Vynnychenka: Ser.: Istorychni nauky*, 21, 141–156.
34. Vynogradov, Yu. G. (1989). Political history of the Olvii polis VII - I centuries. to n. e.: Historical and epigraphic research. M.: Nauka. 288 p. URL: http://sno.pro1.ru/lib/vinogradov_politicheskaya_istoriya_olviyskogo_polisa/vinogradov_politicheskaya_istoriya_olviyskogo_polisa.pdf.
35. Zograf, A. N. (1951). Ancient coins. Moscow. 308 p.
36. Zograf, A.N. (1940). Nakhodki pontiiskikh monet mitridatovskogo vremeni v Olvii. *Olviya*, 1, 293–298.
37. Yahuzhynska, K. (2023). Ancient numismatics and coinage of the Bosphorus in the francophone historiography of the XIX century. *The Ukrainian Numismatic Annual*, (7), 247-257. URL: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2023-7-247-257>.

Крістіна ЯГУЖИНСЬКА
ORCID: 0000-0002-4158-7958

Coinage of the Bosporan Kingdom in the works of Francois de Callatay

A purpose of this report is to analyze a personal contribution of numismatist Francois de Callatay in the scientific investigation of coinage of the Bosporan Kingdom in French historiography.

Francois de Callatay is a well-known bilingual historian specialist of Greek coinages and finances with special interest for Hellenistic royal coinages, professor at

the *École pratique des hautes études* (Paris/Sorbonne) and since 2006, Head of Department at Royal Library of Belgium.

Scientific works of Francois de Callatay are inextricably connected with modern tendencies of scientific progress. According to newest concepts F. de Callatay is working in a direction of «contextual numismatics» - "as the most recent and innovative research direction in the field of numismatics" that is, "a historical overview of the gradual development of an archaeological-oriented approach to numismatic material," as noted in the interdisciplinary journal "Heritage science" (Krmnicek, 2023).

A multidisciplinary approach in scientific publications on numismatics of Francois de Callatay comprises information from various sources: economy, epigraphy, history, art, papers on numismatics, including numismatic quantification and archaeology.

Another contemporary feature in works of Francois de Callatay is his deep integration in worldworth global scientific cooperation. Most of his latest scientific articles, dedicated to coinage of the Northern Pontic were written in teams with other scientists from different countries and even of different specializations.

His most significant publications for the study of coinage of the Bosporan Kingdom with particular interest in the connection between monetary strikes and military objectives are "War and coinage in the Hellenistic period. Essay with appendices on the coinage of Mithridates VI Eupator", "History of the Mithridates wars through the history of coins", "The influence of the monetary policy of absorption of Rome on the Black Sea region", "The first royal coins of Pontus (from Mithridates III to Mithridates V").

Francois de Callatay is one of the most cited scientists, specialists in the monetary affairs of the Black Sea region. The scientific works of other scientists contain reasoned conclusions in numismatics of Francois de Callatay to prove results of their allegations. For example, a greek scientist Andreas Petratos with his colleagues in a book "Art used for Political Propaganda: The Case of Mithridates" claims that "Pontic coins were one of the main tools by which kings" played "their political propaganda game," using Callatay's numismatics publications (Petratos, Charisopoulou, Chatzikonstantinou, 2014).

The virtual world means a quick exchange of information and views on controversial issues between contemporaries and predecessors. Historiography of the past remains one of the most important sources. Francois de Callatay in his works often refers to authors of the past, especially the Danish numismatist Otto Morkholm and also antiquarianism during 16th – 18th centuries. It should be noted that F. de Callatay is the author of important studies of coinage and finance in the ancient Mediterranean world of the Hellenistic period. One of the priority areas of research of this scientist are complex and controversial issues of money circulation and minting of Pontus. He takes up the most complicated and contentious issues of coinage, for example, the times of Mithridates VI Eupator.

Джерела та література

1. Callataÿ, F. (2000). Guerre et monnayage à l'époque hellénistique. Essai de mise en perspective suivi d'une annexe sur le monnayage de Mithridate VI Eupator. *Économie antique. La guerre dans les économies antiques, Entretiens d'Archéologie et d'Histoire*, 5, Saint-Bertrand-de-Comminges, 337-364 pages.
2. Callataÿ, F. (1997). L'histoire des guerres mithridatiques vue par les monnaies, *Numismatica Lovaniensia*, Louvain-la-Neuve, 480 pages.
3. «L'impact monétaire de l'absorption romaine de la Mer Noire (2018). *Colloque: De Mithridate VI à Arrien de Nicomédie: changements et continuités dans le bassin de la Mer Noire (Ier s. av. J.-C.-Ier s. apr. J.-C.)*. Location: Paris - Université de Nanterre.
4. Callatay, F. (2009). The first royal coinages of Pontus (from Mithradates III to Mithradates V). Otto Mørkholm, *Early Hellenistic Coinage*. Cambridge, 373 pages.
5. Callataÿ, F., Bresson A. (2007). *Koine pontique*. Bordeaux, 377 pages.
6. Petratos, A., Charisopoulou. L., Chatzikonstantinou. V. (2014). Art used for Political Propaganda: The Case of Mithridates. International Hellenic University School of Humanities MA in Black Sea Cultural Studies. Thessaloniki, 44 pages.
7. Krmnicek, S. (2032). Contextual numismatics: a post-processual approach illustrated by application to Roman coins. *Heritage Science volume 11*, Article number: 256. P.11.

Єлизавета САРОСІЯН

ЕЛЕКТРОВІ ТА ЗОЛОТІ АНТИЧНІ МОНЕТИ НА КІРОВОГРАДЩИНІ ELECTRUM AND GOLD ANTIQUE COINS IN KIROVOGRAD REGION

На території сучасної Кіровоградщини зустрічається значна кількість античних монет, особливе місце серед яких посідають монети, виготовлені з електри та золота. Дані монети відігравали важливу роль в чорноморських та середземноморських торгових операціях. Знахідки електрих та золотих монет на території Кіровоградської області говорить про те, що місцеве населення мало безпосередній зв'язок з мешканцями Причорномор'я. Цей регіон знаходиться на межі Степу і Лісостепу, де в добу раннього заліза мешкали представники різних етнічних груп.

Проблеми знахідок золотих та електрих монет та території Кіровоградщини розкривається у працях М. Мієльчарека (Mielczarek, 1989), В. Орлика (Орлик, 2020 а; Орлик, 2020b; Орлик, 2021a; Орлик, 2021b; Орлик, 2022a; Орлик, 2022b), О. Сальникова (Сальников, 1959), С. Скорого та

Р. Зимовця (Скорый & Зимовец, 2014).

Серед знахідок давньогрецьких монет на території Північного Причорномор'я та Українського Лісостепу, своєрідне місце посідають монети кизікіни. Аналіз монетних знахідок говорить про те, що монети міста Кизіка були єдиними електровими монетами, які безпосередньо використовувалися для великих грошових виплат.

На території сучасної Кіровоградщини можна виділити одну із знахідок кизікінів – електровий статер. Дана монета знайдена у 2020 році у північно-західній частині Олександрійського району Кіровоградської області (Орлик, 2020). На аверсі представлено зображення немовлят Геракла та Іфікла, які борються зі зміями, внизу тунець вліво. На реверсі зображений вдавнений квадрат (*quadratum incusum*). Вага монети складає 15,91 г. Розмір статера близько 21 x 17 мм.

Про дану монетну знахідку можна сказати, що цей електровий статер відноситься до четвертої групи кизікінів. Такі монети карбувалися наприкінці V – в середині IV ст до РХ. Такий вид статера був доволі мало поширеним. Монета є потертою, тому можна припустити, що вона була в довготривалому використанні в торгових операціях.

Окрім кизікінів, на теренах сучасної Кіровоградщини на початку XX ст. було знайдено перську золоту монету Держави Ахеменідів, яка мала назву «дарік». (Сальников, 1959) Очевидно, монета отримала таку назву через зображення на аверсі перського царя Дарія I. Одну з таких монет виявлено у балці на околицях Єлисаветграда (сучасний Кропивницький). Наразі дана монета зберігається в Одеському державному археологічному музеї.

Зафіксовані знахідки античних електрових та золотих монет на території Кіровоградської області говорять про те, що тогочасне населення мало безпосередні зв'язки з мешканцями античних міст Причорномор'я. Дані монети відігравали важливу роль в чорноморській та середземноморській торгівлі.

Джерела та література

1. Mielczarek, M. (1989). *Ancient Greek Coins Found in Central, Eastern and Northern Europe*. Wrocław. 206 p.
2. Орлик, В. (2020а). До питання існування грошового обігу на території Дніпровського Правобережного Лісостепу (V – I ст. до н.е.). *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей I Міжнародної наукової конференції*, 13 травня 2020 р. Кропивницький: ЦНТУ, С. 9–13.
3. Орлик, В. (2020b). Знахідки в басейні р. Тясмину мідних монет Ольвії з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми. *Український нумізматичний щорічник*. Вип.4. 2020. С. 5–13.
4. Орлик, В. (2020с). Рідкісний статер Кизікіна четвертої групи з Кіровоградщини. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних*

галузей історичної науки: тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 вересня, 2020 р. Кропивницький, ЦНТУ, с. 14–15.

5. Орлик, В. (2021а). Діобол Сатира I (430–390 рр. до н.е.) з півдня Кіровоградщини. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей II Міжнародної наукової конференції, 13-14 травня 2021 р.* Кропивницький: ЦНТУ, 2021. С. 13–16.

6. Орлик, В. (2021b). Знахідки античних монет VI-V ст. до н.е. в басейні р. Тясмин. *Український нумізматичний щорічник*. Вип. 5. Переяслав, С. 5–44.

7. Орлик, В. (2022а). Монети Ольвії із Західної частини Кіровоградщини. *Катедра Universum: науково-популярний збірник праць з історії, археології, інформаційної та архівної справи*. Вип. 4.

8. Орлик, В. (2022b). Скарб дрібних монет Пантікапею та Гермонасси кінця VI – початку V ст. до РХ з Північно-Східної Кіровоградщини. *Соціум. Документ. Комунікація*. 15. С. 106–121.

9. Сальников, О. Г. Античні золоті монети з колекції Одеського державного археологічного музею. *Одеський державний археологічний музей. Матеріали з археології Північного Причорномор'я*. Вип. III, 1959. с. 243/

10. Скорый, С., Зимовец, Р. К проблеме товарно-денежных отношений у населения Восточноевропейской Лесостепи в скифскую эпоху. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія: Історичні науки. Вип. 21. Кіровоград, 2014. С.141–156.

Ірина П'ЯДИК

ВІДМІНКИ ТОПОНІМУ КИЇВ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ: «КИЄВЕ» ЧИ «КИЇВЕ»?

DIFFERENCES OF THE NAME OF KYIV IN HISTORICAL RETROSPECT: «KYIEVE» OR «KYIVE»?

Останні двадцять три роки я займалась упорядкуванням архіву свого батька – літературознавця Юрія П'ядика. Видано його роботу «Українська поезія кінця XIX – середини XX століття» (2010 – 2022) в 10-ти томах. Працюючи з різними українськими літературними джерелами, звернула увагу на те, що до кінця 20-х років XX ст. багато слів писалися не так, як сьогодні (наприклад, *монастир, салдат*), але головне, слово *Київ* зберігало *і* в усіх відмінках.

У газеті «Рада» – першій українській газеті Наддніпрянської України, яка

виходила з 1906 року, не зустрінеш написання *Києва*, *Києву*, а лише у *Київі*, *Київу*. Передивилася деякі книги, які виходили в той і пізніший час українською мовою. Наприклад, у географа Степана Рудницького (Рудницький, 1910: 97; 99): «*Дніпро вище Київа*», «*Дніпро під Київом*». Те ж бачимо в усіх інших виданнях.

У 1918–1948 рр. опубліковано чимало книг з українського правопису. Зокрема, вийшла важлива для вирішення нашого питання книга професора Миколи Грунського та Григорія Сабалдира «Українська мова. Фонетика. Морфологія. Синтаксис. Фразеологічний словник». Теперішнє написання *Європа* подається як *Европа* – так в усіх старих українських виданнях. Голосні звуки названі «голосовими», приголосні – «шелестовими». Міна голосових звуків *о*, *е* – в *і*. Речівники (сьогодні – іменники), перша відміна: іменовий – *Київ*; родовий – *Київа*; давальний – *Київу*; знахідний – *Київ*; орудний – *Київом*; місцевий – *Київі*; кличний – *Київе* (Грунський, Сабалдир, 1926: 17; 24).

Далі відбувається реформа нашого правопису. Тримаю в руці виданий 1930 року за авторством того ж таки Г. Сабалдира та О. Коломацької (Сабалдир, Коломацька, 1930:84) «Правописний словник та правила правопису й розділових знаків». Тут подано вже *Київ* – *Києва*. Замість шелестових – приголосні, замість іменовий – називний, немає кличного відмінку, але *Європа* залишається з літерою *е*.

Звичайно, за ці майже сто років всі звикли до написання літери *є* при зміні слова *Київ*. Але мене весь час бентежило написання до 1930 р. в усіх друкованих джерелах літери *ї*, а не *є*, і мені почало здаватися, що саме таке звучання приємніше. Розглядала слово *Київ*, як іменник, вважаючи, що це корінь слова. Тому переглянула слова, які приведені в сучасних орфографічних словниках (Український орфографічний словник, 2006). В цей словник включені слова іншомовні, які давно існують в українській мові, а також слова, які використовуються в спеціальній літературі (хімії, фізиці, медицині). Ці слова і в усній мові, і на письмі підкоряються українській граматиці, тобто змінюються за відмінками так само, як і українські слова.

Виявлено 180 слів, в яких літера *ї* стоїть у відкритих і закритих складах і не переходить в *є* ні при зміні слова, ні при утворенні похідних. І тільки у восьми словах, які є географічними назвами України (а також *г'ордійв*), спостерігаємо такі зміни: *Київ* – *Києва*; *Голосійв* – *Голосієва*; *Г'ордійв вузол* – *Г'ордієвого*; *Зміїв* – *Змієва*; *Миколаїв* – *Миколаєва*; *Мліїв* – *Млієва*; *Почаїв* – *Почаєва*; *Тетіїв* – *Тетієва*; *Чугуїв* – *Чугуєва*. Але: *україна* – *україн*, *країна* – *країн*. Тобто складається враження, що в українській мові літера *ї* досить стійко тримається свого місця. Це підтверджують і слова, в яких *ї* стоїть після голосною перед двома приголосними (62 слова).

Так само літера *є* не змінюється при відмінюванні слова (21 слово). Виникло питання, в яких випадках *є* з'являється у відмінках. Виявляється, це відбувається, коли *й* стоїть після голосної (22 слова).

Як показує аналіз отриманих даних, в усіх словах, які приведені в

«Українському орфографічному словникові», незалежно від їх походження, літера *ї* зберігається при зміні іменників за відмінками, зміні дієслів чи за формою, чи за часом. Зберігається *ї* так само і в похідних словах. Показово, що *ї* залишається і в таких дуже важливих для нас словах, як *країна* і *Україна*. Тобто, можна припустити, що в українській мові літери *ї* і *є* досить міцно «тримаються» своїх місць і «не люблять» переходити одна в одну.

Але всю цю, здається, чітку картину порушують наведені вісім слів у «Словникові»: шість географічних назв України і одне слово, пов'язане з фрігійським царем на ім'я Г'ордій.

В Україні існують населені пункти, які не представлені в «Орфографічному словникові», але не виключено, що в них, по аналогії з Києвом, в друкованих джерелах відбувся перехід *ї* в *є* (щонайменше 37 випадків).

Деякі з цих назв можна пов'язати з конкретною особою, якій колись, певно, належав цей населений пункт, тобто допустити, що це прикметниковий іменник. Не маю можливості провести відповідні дослідження, щоб визначити, яке було написання цих географічних назв в непрямих відмінках до 1930 року.

Всі ці дані, здається, переконливо доводили правильність моєї думки про недоречність появи літери *є* при відмінюванні слова *Київ*. Але доти, доки ми не почали розбирати це слово за походженням¹. Якщо це *Кий-ів град* (або перевіз), тобто те, що належить Кию, тоді, певно, вважається, що у відкритому складі *-ів* переходить у *-єв*. Слово град (перевіз) зникло, говоримо – місто, а Кий як засновник міста залишився. Зараз ми і не думаємо, що це не іменник, а прикметник без іменника. Але *Київград* мав би змінюватися як *Київграда*, *Київградом* і т. ін.

Але якщо це прикметник, то треба було б говорити у родовому відмінку *Київого*. Прикметники за допомогою суфікса *-ськ* утворюються від іменників, тобто *київський* складається з *київ* – корінь, *-ськ* – суфікс, *-ий* – закінчення. Тобто є всі підстави думати, що на сьогодні слово *Київ* складається з кореня і є іменником.

Чи існують якісь причини триматися за спадок тисячолітньої давнини і робити назву нашої столиці у граматичному розумінні винятком з усіх подібних за структурою слів?

Чому ж все-таки до кінця 20-х років ХХ століття слово *Київ* в усіх відмінках вимовлялося і писалося з літерою *ї* і підкорялося граматичним правилам для всіх слів з літерою *ї* в корені?

Науковці, які жили до нас, і просто розумні та грамотні люди знали, як правильно вимовляти і писати назву нашої столиці. Московити не мають літери *ї* та завжди мріють мати Київ своїм. Але звучить для них він *Киев* – *Киевом*. Коли провадилася реформа українського правопису, московські мовознавці скористалися такою нагодою і разом з іншими введеннями запустили

¹ Дякую Валерію Саєнку за участь в обговоренні цієї статті.

«правило» переходу *ї* в *є* – *Києва, Києвом, Києві* і «підхопили» й інші наші міста з *ї*. «Хохли все з'їдять». От ми і їмо...

Роздумуючи над долею слова *Київ*, довелося познайомитися з новим «Українським правописом» 2019 року. Переглянула близько 30 параграфів і прийшла до зовсім невтішних висновків: новий правопис не спростив складні правила з багатьма винятками; підбір прикладів непереконливий, а головне – правила пишуться за принципом «хай буде так». Це все вселяє думку, що поміняти якесь написання можна досить легко, якщо цього захотіти (так, як повернулися до *проєкту, крові, літери Гг, навіть священник* з одним *н* став розчерком пера писатися з двома, але не пояснили, чому *радості і радістю*).

І знову повертаюся до написання слова *Київ* у непрямих відмінках. Але все-таки, на сьогодні слово *Київ* не виступає як прикметник, ми це слово сприймаємо як іменник, який іменує столицю України, на яку і зараз, і багато віків до сьогодні зазіхає наш споконвічний ворог, переконуючи себе і всіх, що *Києв* належить йому. Але *Київ* належить українцям, які не пустили до *КИЇВА* москалів. Іменники української мови з таким самим розташуванням літер не змінюють *ї* на *є* при відмінюванні.

Мені так хочеться закінчити заклик до всіх небайдужих фахівців-мовознавців: відкиньте наукову впертість («є правило!») – правила створюють люди. Можна змінити, якщо треба, правило. Адже писали раніше у родовому відмінку *любови*, і тепер до цього повернулися, так само зараз маємо *проєкт і Дикенс*. То чому ж не можна повернутися – це не створювання чогось незвичного, а саме повернення – до *Київа, Київу, Київом*, позбутися впливу чужинського правопису, і в цьому також відмежуватися від Москви?

Джерела та література

1. Грунський, М., Сабалдир, Г. (1926). Українська мова. Фонетика. Морфологія. Синтакса. Фразеологічний словник. Порадник для навчання. Київ: видавниче товариство «Час».
2. Рудницький, С. (1910). Коротка географія України. Київ Львів.
3. Сабалдир, Г., Коломацька, О. (1930). Правописний словник та правила правопису й розділових знаків. Київ: вид. «Час».
4. Українська поезія кінця XIX – середини XX сторіччя: Бібліографія. Антологія. / укладач Ю. В. П'ядик, упорядники І. Г. П'ядик-Халявка, Н. Г. Дашкіна. Т. 1 – 10. Київ: К. І. С., 2010.
5. Український орфографічний словник, (2006). Видання п'яте, перероблене і доповнене / ред. В. М. Русанівського. Київ: Довіра.

АРХЕОЛОГІЯ, ДАВНЯ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ

Микола ТУПЧІЄНКО
ORCID: 0000-0002-7076-4861

СКІФСЬКІ НАБОРНІ ПОЯСИ ІЗ ЗОБРАЖЕННЯМИ ОРЛІВ, ГРИФОНІВ І ЛЕВІВ: ФУНКЦІЇ ТА СЕМАНТИКА

SCYTHIAN SET BELTS WITH IMAGES OF EAGLES, GRIFFINS AND LIONS: FUNCTIONS AND SEMANTICS

Незважаючи на масштабність та різноплановість досягнень в сучасній скіфології, все ще залишається актуальною проблема реконструкції світоглядних та релігійних уявлень носіїв скіфської культури, зокрема пов'язаних з їх есхатологією. В контексті сказаного, важливою є проблема семіотичної реконструкції та функціонального призначення предметів, що супроводжували скіфів в потойбічний світ, виявлення їх місця й семантики в поховальному обряді скіфів. Не складають виняток й наборні пояси із накладними бляхами у вигляді зображення орлів, грифонів і левів, які були виявлені в скіфських похованнях VII-V ст. до н.е. в Північному Надчорномор'ї.

Дослідження здійснене з використанням семіотичного методу, який дозволяє вивчати засобами логіки явища, похідні часом незнакового мислення, що передбачає існування деталей, які не вписуються в реконструйовані моделі. Водночас, розширення кола семіотичної реконструкції варіантів знакової природи речей та дій з ними, неминуче наближає дослідників до відтворення реальної картини семантики скіфських поховальних ритуалів та їх елементів.

Об'єктами дослідження виступають сім парадних поясних наборів з фігурами орлів, поєднання орлів з головами грифонів, а також голів левів: Лита Могила (Мельгунівський скарб – 17 фігурок орлів); Золотий курган (2 фігури орлів і 2 голови грифонів), з Журовки, Мастюгіного (комплекси тотожні Золотому кургану), Апостолово-Михайлівки (5 бронзових блях у вигляді орлів), Бересняги курган 4, Себлів курган (зображення голів лева профіль і анфас). Усі поясні набори належать до поховальних. Водночас, вони представляють еліту скіфського суспільства – з Литої Могили її царську складову, з кургану Золотого – аристократію нижчого порядку, те ж можна сказати й про решту випадків. Виходячи із особливостей поховального обряду та географії розташування, їх власники могли належати не лише до різних страт соціальної верхівки, але й до різних етнічних груп Скіфії. Усі набори поясів із зображенням орлів об'єднує лівобічне орієнтування голів птахів, а у випадку із Золотого, Журівки, Мастюгіного й Апостолово й усього корпусу орлика, а

також молодість птахів – їх підлітковий вік (орлики). Водночас зображення грифонів і левів не пов'язані з орієнтуванням за сторонами світу навіть в поєднанні з лівобічними орлами.

Уже в VII – VI ст. до н. е. пояси були обов'язковим атрибутом одягу й обладунку для скіфів, що надавало зовнішньому вигляду характерної етнічної специфіки. Пояс у скіфських релігійно-міфологічних уявленнях займав особливе місце, про що свідчить одна з генеалогічних легенд за участі Геракла, обов'язкове їх зображення на скіфських антропоморфних стелах. Тому зрозумілим і виправданим виглядає включення поясу до складу поховального вбрання скіфів-чоловіків із вказаних комплексів. Питання полягає в тому, чи були вони виготовлені для повсякденного носіння, чи створені винятково для поховального обряду? Видається, що відповідь на ці питання прихована в іконографії фігурок орликів (лівобічне орієнтування зображення та молодий вік) в контексті семантики просторових орієнтирів поховальних споруд скіфів, а від так і визначення семантики лівої сторони в скіфських міфологічних уявленнях і обрядах.

Проведене дослідження дозволяє із значною долею ймовірності стверджувати, що скіфська поховальна обрядовість була тісно пов'язана з солярним культом, де рух сонця визначав меридіальне й широтне орієнтування й структуру поховальних споруд – курганів, які виступали матеріалізованим втіленням міфологічної моделі потойбіччя з позицій як живих, так і померлих членів суспільства. В цій моделі лівобічне орієнтування виступало стійким індикатором потойбічного світу померлих (Саенко 1992, 1994, 2011; Очир-Горяева 2014). Тому використання лівобічно-орієнтованих орлів, що прикрашали магичний елемент поховального спорядження (одягу) померлого не могло бути випадковим, а було обумовлене міфологічним уявленням про ліву сторону як ознаку і смерті, і простору її панування.

Водночас, використання в якості прикрас поховальних поясів винятково орлів підліткового віку може свідчити як про ініціальний характер природи самого поховального обряду, так і його атрибуту – наборного поясу із орлами-підлітками, які орієнтовані головами або тілами ліворуч.

Не підпорядкованість лівобічній орієнтації зображень голів грифонів та левів пояснюється тим, що на відміну від орлів – хижих птахів скіфського степу, ці тварини сприймалися скіфами як фантастичні тварини, що були частиною потойбіччя. Якщо з грифоном все зрозуміло – химерна хижка істота, яка поєднує в собі риси лева й орла, а часом й трав'яної тварини та змії, то з левом ситуація складніша. На грецькій торевтиці (чаша з кургану Солоха) має місце зображення полювання кінних скіфів на лева й левицю. При цьому, лева зображено цілком натуралістично з гривою, а от левиця наділена додатково рогом, що перетворює цих тварин у сприйнятті майстра із реальних у фантастичні - представників іншого світу. І це сприйняття, очевидно, цілком поділяли й скіфи, адже в степах Північного Надчорномор'я, на той час, леви вже не водилися, а азійські, з якими вони могли познайомитися в своїх

малоазійських походах, не мали грив. В цьому випадку саме полювання скіфів на левів набуває суто символічного й міфологічного змісту – варіацією сцен терзання, в яких у ролі хижаків виступають скіфські вершники-мисливці, а у ролі жертви - пара левів – фантастичних представників потойбіччя.

Усе це дозволяє розглядати даний тип поясів, не лише як аксесуар одягу чи обладунку щоденного вжитку, а й спеціально створений для поховального обряду магічний предмет. Показово, що ці пояса були виявлені винятково в курганах в поховальних комплексах. Не значна їх кількість (7 із понад 90), може мати двояке тлумачення: 1) специфічним соціальним і культовим статусом їх власників; 2) портупейні пояса без накладок, які були обов'язковим атрибутом вбрання скіфів, в тому числі й поховального, могли прикрашатися зображеннями означених тварин у вигляді шкіряної аплікації або дерев'яних накладок, які не збереглися.

Джерела та література

1. Очир-Горяева, М. (2014). Устройство скифского кургана и его ориентация по странам света. *Краткие сообщения Института археологии*. Вып. 233. Москва.
2. Саенко, В. (1992). Бинарная оппозиция «правый-левый» в погребальном обряде северопрichernоморских скифов. *Киммерийцы и скифы*. Тез. докл. конф. памяти А.И. Тереножкина. Мелитополь. 1992.
3. Саенко, В. Н. (1994). Скифский курган как семиотическая система. *Тез. док. Международной конференции «Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья», посвящённой 95-летию Б.Н.Гракова*. Запрожье. Запорожский университет, ИА НАН Украины. С. 164–167.
4. Саенко, В. (2011). Отражение представлений о пространстве и смерти в погребальной обрядности скифов. *Восточноевропейские древности скифской эпохи*. Сб. ст. посвящённых В.И. Гуляеву. Вып. 1. Воронеж. С. 75–80.

Михайло ОРЛИК
ORCID: 0000-0003-3394-1731

ДАВНЬОГРЕЦЬКІ МОНЕТИ НА ПОСЕЛЕННЯХ ВЕРХНЬОГО ПОТИССЯ

ANCIENT GREEK COINS AT THE SETTLEMENTS OF THE UPPER POTISYA

Дослідження античних монетних знахідок на поселеннях варварського населення є важливим елементом дослідження стародавніх суспільств. Через нумізматичні джерела ми, як дослідники, можемо формувати свої припущення про місце грошей у житті людини, добробут місцевого населення, торгівельні зв'язки, військові трофеї та ін. Це припущення у поєднанні із встановленим археологічним контекстом та супутніми знахідками як його складової частини дозволяють нам формувати цілісну картину про побут людей давнини. Дана проблема останнім часом набуває особливої популярності, про що свідчать публікації таких вчених як: Г. Казакевича, Є. Кольнікової, В. Котигорошко, В. Орлика, В. Піворовича, І. Прохненка та ін.

Так зокрема, важливе місце серед нумізматичних знахідок посідають скарби та місця концентрації монетних знахідок. В районі Верхнього Потисся особливе місце посідають городища в районі гір Галіш і Ловачка такі пам'ятки представлені кельтськими імітаціями античних монет (Казакевич, 2022:12) та Малокопанським городищем разом із археологічними комплексами Челениці I і Челениці II, де поруч із дакійськими та кельтськими імітаціями можна зустріти монети Іллірії, зокрема з Аполонія та Дирахію (Кольнікова, Котигорошко 2011: 51–52), як зазначав дослідних монети були виявлені поруч із сакральним центром, що на його думку могло свідчити, що монети були використанні підчас якогось культового обряду. Що все ж не виключає того, що ці монети до моменту тезаврації могли виконувати функцію платіжного засобу, щонайменше через те, що були виготовлені з високоякісного срібла, на противагу тому, що використовували дакійські племена у процесі карбування власних монетних імітацій.

На території Верхнього Постисся, як на території сусіднього покуття та Буковини, досить поширеними є знахідки ранніх імітацій Македонських тетрархам Філіпа II зокрема, типу Хушь–Воврієшть та ін.(Орлик, 2023) і більш пізніх її імітацій цієї ж монети типу Медіешул Ауріт. Так зокрема, наразі відомо як про скарб у Виноградівському районі, що налічував тисячі монет, так і про місця концентрації монет такого типу в районі Малокопанського городища (Орлик, 2022).

Такий масив знахідок, а особливо, варварські імітації античних монет, на нашу думку, свідчить про те, що місцеве населення цілком розуміло значення вартості монети. Це було не лише у прямій матеріальній формі співвідношення

її вартості до дорогоцінного металу з якого вона була виготовлена, а й з абстрактним розумінням грошей, де номінал завжди перевищує реальну вартість срібла чи золота в монеті.

Наявність ще суто античних монет в свою чергу, попри їхню нечисельність в регіоні в порівнянні із монетними імітаціями, опосередковано може свідчити про бодай непрямі торгівельні зв'язки з грецькими державами, зокрема із Іллірією.

Джерела та література

1. Казакевич, . (2023). Кельтське поселення Галіш-Ловачка на Закарпатті: переосмислення контексту. City: History, Culture, Society, (14), 8–18. <https://doi.org/10.15407/mics2022.02.008>
2. Кольникова, Е., Котигорошко, В. (2011). Новые данные о монетной коллекции Малокопаньского комплекса. Carpatica — Карпатика. – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. Вип.36. С.49–67.
3. Орлик, М., (2022). Скарб кельтських монет з колишнього Виноградівського району Закарпатської області. Український нумізматичний щорічник, (6), 109-123. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2022-6-109-123>
4. Myzgin, K. (2017). Roman Republican Coins and Their Imitations from the Territory of Ukraine and Belarus. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. с.290.
5. Орлик, М., Прохненко, І (2023b). Імітації римських денаріїв Роска Фабата з Малої Копані та її околиць. Український нумізматичний щорічник, (7), 40–53. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2023-7-40-53>.
6. Орлик, В. (2023). Античні та середньовічні монети з Покуття. Помежів'я історії. Націотворчі, культурні та туристичні виміри минулого і сьогодення України: Колективна монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, С. 148–163.

Микола ТУПЧІЄНКО
ORCID: 0000-0002-7076-4861
Владислав ШАТКОВСЬКИЙ
ORCID: 0000-0002-7713-5312
Владислав КОВТУН

ПЕТРОГЛІФИ В БАСЕЙНІ Р. БОКОВА PETROGLYPHS IN THE BOKOVA RIVER BASIN

Виявлення творів мистецтва доби середньовіччя є явищем винятковим, особливо для Кіровоградщини, де вони представлені лише половецькими антропоморфними стелами. Тому виявлення в 2013 р. Ігорем Шевченком і Юрієм Лук'янченком біля с. Гурівки тодішнього Долинського району рельєфних зображень людського обличчя і тамгоподібного знаку мало характер сенсації. Авторі знахідки представили результати своїх досліджень на I Всеукраїнському археологічному з'їзді, а також у кількох публікаціях в районній пресі, в яких дали опис 3-х об'єктів, які входили в один комплекс – зображення «тамги», обличчя людини і «копита». Авторі відкриття притримуються думки, що виявлені петрогліфи датуються часом не пізнішим XII – XIII ст. і пов'язані з кочовим тюркським населенням українського степу.

У 2024 р. автори цієї статті, виконуючи доручення НДП «Археолог», на замовлення керівництва ОТГ с. Гурівка провели інвентаризацію вказаного об'єкту, яке серед місцевого населення фігурує під назвою урочища «Обличчя», «Плескатога каменя», «Плесовитого каменя». Результати проведеного в квітні цього року дослідження дозволяють не лише уточнити опис пам'ятки, зроблений І. Шевченком та Ю. Лук'янченком, а й доповнити його двома додатковими об'єктами, які входили до комплексу.

Гурівка знаходиться на обох берегах р. Бокова. Згадане вище урочище «Обличчя», «Плоский камінь», «Плесоватий камінь» розташоване за 1 км. від північної окраїни села, на лівому березі р. Бокова, в межах спорудженої в 1957 р. греблі, яка перегороджує р. Бокову. Урочище представляє собою кілька виходів на поверхню природних скель граніту сірого кольору із нанесеними на них зображеннями, а також земляного насипу платформи. В безпосередній близькості від греблі знаходяться два об'єкти «святилища»: 1) «тамга»; 2) «обличчя».

1) «Тамга» розташована на продовгуватій глибі – вихід граніту, розташованої на південний схід від греблі, на схилі берега річки. Скеля утворює своєрідну сходинку висотою 0,48 м, орієнтовану довгою віссю з півдня на північ. Довжина скелі 2,45 м, ширина видимої частини 0,3-0,4 м. В середній частині виступу, на його плоскій поверхні рельєфно простежується графічний

знак: квадрат (прямокутник) із вписаними в нього двома горизонтальними лініями, які не доходять до вертикальних сторін квадрату. Від нижнього горизонталі від її центру опущено перпендикуляр до основи квадрату, утворюючи фігуру, яка нагадує літеру «Т». Знак умовно «тамга» довгими сторонами орієнтовано вздовж осі скелі, тобто орієнтовано по лінії південь – північ. Техніка виготовлення знаку – не глибокий рельєф, вибитий в камені, ймовірно за допомогою залізного зубила.

Параметри «тамги» довгі сторони прямокутника 11,7 X 15 см, висотта – 10 см., довжина вписаних горизонталей 6 і 7 см, висота перпендикулярної лінії – 4см.

2) «Обличчя» або «Лик», розташоване на горизонтальній гранітній скелі, частково зануреній у річку. Первісно, до спорудження греблі, скеля мала знаходитися над водою. Форма скелі нагадує людську ногу – гомілку із ступнею або чобіт. Де ступня орієнтована по лінії південний захід-північний схід. В області верхньої частини гомілки виявлено сліди сверління, яке здійснювалося для піриву скелі під час будівництва. Довжина «ступні» - 4 м., ширина 1, 6 м. Рельєф зображення розташоване в області «кісточки» у північно-східній частині «ступні». Поверхня вкрита плямами моху. Північно-східна частина корозійована, розтріскана.

Зображення – обличчя чоловіка в анфас. Форма обличчя овальне з широкими вилицями. Підборіддя чітко окреслене, рот передано короткою горизонтальною лінією, вибитою в скелі. Ніс широкий, передано прямокутної форми рельєфом, що виступає над ротом і щоками. Для поначення носа обрано вихід на поверхню скелі червоного шпату. Складається враження, що ніс спеціально пофарбовано в червоне. Очі передано витягнутими овалами, що звужуються до вилиць. Очні орбіти рельєфно заглиблені. Над очима дугами передано лінії брів, які сходяться на перенісі, утворюючи своєрідну синусоїду. Від крил носа спускаються носо-губні складки, що виходять за краї рота. Зображення виконане в реалістичному стилі, передає образ чоловіка середніх років.

Із західного боку (ліворуч з позиції зображеного) простежується фрагмент дуги кола, яке мало окреслювати все зображення обличчя. Зі сходу воно не читається через значну корозію поверхні скелі.

Висота зображення від підборіддя до дуги кола над головою 65 см. Ширина між вилицями -40 см. довжина носа 18 см. Довжина рота 6 см.

Очі: праве – 13X4,5 см; ліве – 14X4 см. Довжина брів: права – 16 см., ліва – 18 см.

Радіус кола від носа на захід – 44 см. , над бровами – 38 см.

Варто відзначити, що наше бачення графіки «тамги» й обличчя суттєво відрізняється від того, як його сприйняли І. Шевченко та Ю. Лук'янченко.

Третій об'єкт – «копито» розташоване на північний схід від «обличчя». Представляє собою копитоподібне заглиблення у нижньому камені природного виходу скельного граніту – чотири камені. Найбільший камінь висотою 0,7 м.

Біля його підніжжя із західного боку й знаходиться вказане заглиблення, яке формою нагадує копито коня або каблук великого чобота. Плоска основа фігури орієнтована по лінії південь – північ, а закруглена на захід. Розміри: 13X14 см, глибина 5-2,5 см. Стінки не прямовисні, а під нахилом у бік заокруглення. Складається враження, що це заглиблення є результатом природної корозії граніту.

4) Камінь «Череп» – природний об'єкт (граніт) з корозійованою поверхнею, що нагадує череп, знаходиться між «Ликом» і «копитом». Лицевою частиною (очними впадинами повернутий на схід). Розміри: 1,2 x 0,6 м.

5) Насип – платформа, розташована також між «Ликом» і «копитом», східніше «черепа». Має форму земляного задернованого пагорба округлої форми висотою 0,8-1 м., і діаметром 23 м. В північній частині стара яма глибиною 0,5 м. і в діаметрі 1м. Із північно-західного боку біля підніжжя виходить граніт. За оповіддю місцевих жителів пагорб складається з каменю. Вирішили пробурити насип в її південно-західній сплюсненій частині. Насип-чорнозем інтенсивно чорного кольору, який може бути із мулу або дернових блоків заплави, з яких споруджено насип. На глибині 0, 8 м. (рівень давнього горизонту) виявили зітліле дерево, вуглики деревного вугілля і кальциновану кісточку. Структура насипу, і виявлені знахідки свідчать про її штучне і давнє походження (була підозра, що тут складували чорнозем під час будівництва греблі).

Таким чином, в результаті проведених під час інвентаризації урочища досліджень, було не лише знято план розташування об'єктів, уточнено опис трьох об'єктів, виявлених раніше, а й доповнено комплекс додатково двома об'єктами, а саме: каменем «череп» та насипом – платформою. Усі ці об'єкти представляли в минулому єдиний комплекс, який, очевидно, відіграв роль святилища тюрків.

Ольга СОБЧУК
ORCID: 0000-0003-3652-9494

ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ЯСТРЕБОВА

MONUMENT PROTECTION ACTIVITIES OF VOLODYMYR YASTREBOV

XIX століття – період активізації процесів у науковій та соціокультурній сферах: деякі науки виокремлюються у самостійні галузі; виникає новий прошарок суспільства – інтелігенція; утворюються наукові товариства та засновується ряд університетів. На тлі цих зрушень спостерігається зростання уваги до історичного минулого. Водночас, все частіше звертає на себе увагу питання захисту та збереженості пам'яток історії та культури.

Вивчення історії пам'яткоохоронної справи в Україні, зокрема визначення у цей процес внеску та ролі окремих особистостей, на сьогодні, в умовах відродження культури та зміцнення державних традицій, є досить важливим питанням. Кожен регіон мав своїх провідників у справі охорони пам'яток. На території центру та півдня України у XIX столітті це питання у процесі своєї діяльності піднімав В. М. Ястребов.

Окремі аспекти проблеми, що досліджується, розглядав М. П. Тупчієнко у статті «Музеезнавчі аспекти археологічної спадщини В. Ястребова» (Тупчієнко, 2008). Проте, власне питання пам'яткоохоронної діяльності В. Ястребова не привертало уваги дослідників, тому досі є недослідженим.

У XIX столітті єдиного державного органу, який би опікувався пам'ятками не було. Питаннями нагляду за збереженістю пам'яток довгий час займалися різні органи та структури Міністерства внутрішніх справ Російської імперії: департамент поліції слідкував за належним утриманням споруд, будівельний комітет наглядав за перебудовами та ремонтами пам'яток архітектури, центральний статистичний комітет збирав відомості про пам'ятки з регіонів, а департамент загальних справ управляв діяльністю архівних комісій, створенням та функціонуванням музеїв, проведенням наукових з'їздів (Федорова, 2013).

Залучення широких мас населення до вивчення місцевої старовини у другій половині XIX століття призводить до виявлення значної кількості пам'яток та, відповідно, загострення питання їх обліку, збереження та охорони. Вирішення цього питання у цей час бере на себе активна громадськість, ініціюючи утворення ряду наукових товариств та установ, у статутах яких не останнє місце займає питання охорони культурної спадщини. Акцентуючи на особливій ролі суспільства у справі охорони пам'яток, В. Ястребов відзначав, що «тільки суспільство в силі зберегти місцеві пам'ятники давнини від загибелі, тільки воно може надати засоби, щоб вивести дослідження на ще ширшу дорогу» (Ястребов, 1887).

На півдні України пам'яткоохоронну роботу проводило та координувало Одеське товариство історії та старожитностей (далі – ОТИС). У статуті товариства основною діяльністю було вказано збирання, опис та зберігання залишків місцевих старожитностей, на основі свідчень із письмових джерел пошук слідів пам'яток, підготовка та видання матеріалів з історії краю (Устав, 1873).

Одним із діяльних членів ОТИС був В. М. Ястребов – єлисаветградський історик, археолог, педагог, етнограф. Пам'ятки старовини дослідник розглядав, перш за все, як історичне джерело, саме тому акцентував увагу на питаннях їх збереженості.

Основними видами пам'яткоохоронної роботи В. Ястребова були збирання матеріалів, їх детальний опис та організація зберігання у межах музейної колекції Єлисаветградського земського реального училища (далі – ЄЗРУ), проведення рятувних археологічних досліджень: розвідок та розкопок,

систематизація пам'яток старовини: укладання карти археологічних пам'яток, підготовка узагальнюючого видання про пам'ятки старовини, що знаходились на території тодішньої Херсонської губернії; клопотання перед ОТС про можливість забезпечення збереженості приватних архівних колекцій через можливість їх придбання товариством; популяризація пам'яток через експонування їх на виставках, написання статей про них, використання у педагогічній діяльності, екскурсійну роботу.

Спочатку, наукова діяльність Володимира Ястребова, у тому числі й пам'яткоохоронна, концентрувалась, навколо його музейної та педагогічної роботи. Із 1883 року В. Ястребова було призначено завідувачем музейної кімнати при ЄЗРУ, що стало поштовхом до проведення активної діяльності із збирання предметів старовини з метою розширення музейної колекції. Універсальність її складу дає можливість стверджувати, що В. М. Ястребов розумів важливість будь-якої пам'ятки. В. Ястребов багато робив для поповнення цього музейного зібрання. Спочатку, головними шляхами його поповнення були пожертвування та подарунки меценатів (Борисов, 1895). До початку завідування В. Ястребова музейною кімнатою при ЄЗРУ, у її складі налічувалось 342 предмети. Серед них були монети, медалі, історичні документи, давні карти, археологічні знахідки. Із 1886 року, коли В. Ястребов почав проводити археологічну діяльність, кількість предметів музейного зібрання збільшилася у кілька разів: якщо у 1886 році загальна їх кількість складала 612 одиниць, то на кінець 1890-х років налічувалось вже 2454 експонати. Виходячи із цієї статистики, можемо зрозуміти інтенсивність проведення роботи зі збирання пам'яток старовини В. Ястребовим. У 1884 році історик представляв колекцію училища на виставці під час VI Археологічного з'їзду в Одесі. Предмети з колекції ЄЗРУ були помічені і високо оцінені як присутніми, так і головою з'їзду О. С. Уваровим (Труди VI археологического съезда в Одессе, 1886).

Увагу до пам'яток старовини науковець приділяв й у процесі своєї педагогічної роботи. Він активно залучав учнів училища до роботи з пам'ятками, вважаючи, що предмети місцевої старовини позитивно впливають на процес навчання, і, окрім пробудження інтересу до історії як навчального предмета, прищеплюють любов до свого краю і сприяють в подальшому вихованню культури у відношенні до пам'яток.

Питань охорони пам'яток В. Ястребов торкався й у процесі своєї етнографічної та археографічної діяльності. Відомо, що дослідник організовував етнографічні експедиції, метою яких було збирання матеріалів (як матеріальних, так і письмових свідчень) безпосередньо у представників досліджуваної етнічної спільноти. Завданням дослідника було матеріальні речі зберегти від загибелі, а інформацію детально зафіксувати, систематизувати та зберегти для нащадків. У процесі археографічної роботи В. Ястребов неодноразово звертає увагу на стан збереженості архівних документів, на умови їх зберігання. Щодо збірки документів з фортечного архіву дослідник зазначає,

що архівні справи не повні, розшиті, непрономеровані та не підписані, документи у підшивках хронологічно та тематично розрізнені, листи попріли і, особливо по краях, розсипаються (Ястребов, 1889). З метою збереженості документів із місцевих приватних архівів, В. Ястребов пропонував ОТІС розглянути можливість їх викупу та передачі до музею чи бібліотеки товариства. Також дослідник підтримував бібліотечну справу як один із способів збереження документальних джерел, був одним з ініціаторів створення Єлисаветградської громадської бібліотеки.

Однак найчастіше питання охорони пам'яток В. Ястребов піднімав у процесі своєї археологічної роботи. Дослідник домовлявся із власниками землі, на якій відбувались розкопки, проводив нагляд за розкопками, опитував місцеве населення, фіксує всю інформацію про пам'ятку, домовлявся про передачу знайдених артефактів до колекції ЄЗРУ, оглядав навколишню територію. Так, у 1883 – 1884 роках В. Ястребов відвідав кілька курганів, які розкопувались місцевими селянами під керівництвом власників землі. Було зібрано значний речовий інвентар і перевезено до музею ЄЗРУ (Ястребов, 1887). Під час розкопок дослідник здійснив огляд навколишньої території і звернувся до землевласників з пропозицією розкопати виявлені ним кургани. Протягом 1885-1887 років В. Ястребов особисто проводить розкопки кількох курганів у межах території Єлисаветградського та Олександрійського повітів. Неодноразово дослідник проводив рятувальні розкопки курганів, які вже були пошкоджені скарбощукачами, або ж які постраждали від сільськогосподарської діяльності, як, наприклад, дослідження давньогрецьких поховань в урочищі «Сто могил» в Ольвії. В. Ястребов повідомляв Комісію про необхідність продовжувати розкопки Ольвії без зупинки, бо в іншому випадку все буде розграбовано або забудовано (Ястребов, 1894). Або наукове дообстеження розкопаного ще у XVIII ст. О. Мельгуновим скіфського кургану «Лита Могила» (Бокий, Авксентьева, 1988). На пам'яткоохоронний аспект під час дослідження курганів дослідник робив особливий наголос, зазначаючи, що «утилізація давніх курганів невпинно продовжується» (Ястребов, 1892). Крім того, як пам'яткоохоронний аспект, у археологічній діяльності В. Ястребова постійно акцентується увага на потребі «правильного», у розумінні дослідника – наукового дослідження пам'яток. У праці «Кургани та городища Херсонського краю» В. Ястребов виділяє шість типів шкоди, якої зазнають давні поховальні пам'ятки:

- розорення та спланування насипу з метою полегшення сільськогосподарського обробітку землі або будівництва;
- будівництво вітряків на курганах;
- руйнування кам'яних конструкцій кургану з метою використання цього каміння у господарстві;
- руйнування пам'яток скарбощукачами: нищення не тільки конструкцій самого насипу, а й знайдених артефактів;
- непрофесійні розкопки курганів приватними землевласниками;

- влаштування на курганах християнських кладовищ.

У кінці XIX століття з метою систематизації інформації про історичні пам'ятки, було прийнято рішення їх картографувати. Так відбувалась, свого роду, фіксація та облік пам'яток. На «Археологічні карти» губерній було нанесено значну кількість пам'яток. В. Ястребов розробив анкету для збирання інформації про пам'ятки старовини, підготував «карту» пам'яток Херсонської губернії (Ястребов, 1889). У праці «Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии» дослідник систематизував зібраний матеріал (Ястребов, 1894). У цьому виданні автором зафіксовано місцезнаходження, описано історію виявлення, класифіковано за функціональним призначенням значну кількість пам'яток, переважна більшість із яких нині є втраченою. Предметом дослідження В. Ястребова було питання виявлення, вивчення, систематизація та класифікація пам'яток археології північних повітів Херсонської губернії. Однак, робота ця багато втратила через відмову Одеського товариства історії і старожитностей надрукувати карту, ілюстрації та креслення, додані до рукопису.

В. Ястребов називав історичні пам'ятки «національним багатством» та «науковими святинями» і вказував на необхідність їх наукового вивчення, з огляду на те, що такі пам'ятки з кожним роком зникають.

Підсумовуючи, зазначимо, що у кінці XIX ст. В. Ястребов був одним із перших дослідників південної та центральної України, хто відводив у своїх дослідженнях місце питанню охорони пам'яток. Як бачимо, пам'яткоохоронні штрихи присутні у кожній галузі його досліджень. Дослідник не був ініціатором впровадження якихось програмних дій з охорони пам'яток, однак він зробив значний внесок у збереження пам'яток старовини півдня та центру України, проводячи роботу зі збирання, збереження, систематизації та популяризації пам'яток.

Джерела та література

1. Архів інституту історії матеріальної культури РАН (ИИМК РАН). Отчет В.Н. Ястребова о раскопках Ольвии Императорской археологической комиссии. 7 сентября 1894 г. Елисаветград. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 50-55 зв.
2. Бокий, Н. М., Авксентьева, Л. В. (1988). История исследования Мельгуновского кургана. *Первая Правобережная краеведческая конференция (225 лет от времени исследования Мельгуновского кургана 1763-1988 гг.)*, г. Кировоград. С. 3–5.
3. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 93. Оп.1. Спр. 9. Арк. 125.
4. Систематический свод постановлений Елисаветградского уездного земского собрания за 1865–1895 годы. (1895). Сост. Е. И. Борисов. Елисаветград. С. 693.
5. Труды VI археологического съезда в Одессе (1884 г.). (1886). Т.1.

Одесса: Тип. А. Шульце. С. XLIII-LXXX.

6. Тупчієнко, М. П. (2008). Музеезнавчі аспекти археологічної спадщини В. М. Ястребова. *Український музей при навчальному закладі: історія і сучасність: Матеріали обласної науково-методичної конференції*. Кіровоградський обл. ін-т післядипломної пед. освіти ім. В. Сухомлинського; ред.: Л. А. Гайда. Кіровоград. С. 109 – 117.

7. Устав Императорского Одесского общества истории и древностей: [утвержден 7 июля 1873 г.]. (1873). Одесса: Гор. тип. С. 1–3.

8. Федорова, Л. Д. (2013) З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870–1910-і рр. К.: Інститут історії України НАН України. С. 223.

9. Ястребов, В. Н. (1887). Сведения об археологической коллекции при Елисаветградском земском реальном училище. *Сборник Херсонского земства*. № 2. С. 17-24.

10. Ястребов, В. Н. (1889). Архив крепости св. Елисаветы. *Записки императорского Одесского общества истории и древности*. Т. XV. Одесса. С. 548–593.

11. Ястребов, В. (1889). Об археологической карте Херсонской губернии. *Сборник херсонского земства*. № 3. Херсон. С. 63-67.

12. Ястребов, В. (1892). Курганы и городища Херсонского края. *Новороссийский календарь*. Одесса. С. 63-80.

13. Ястребов, В. (1894). Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии. *Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей*. Т. XVII. Одесса: Экономическая типография и литография. С. 63–176.

Микола ТУПЧІЄНКО

ORCID: 0000-0002-7076-4861

Наталія БІБІК

Анастасія АДАМЕНКО

**КУРГАННИЙ ПОХОВАЛЬНИЙ ОБРЯД
БАБИНСЬКОЇ ТА САБАТИНІВСЬКОЇ КУЛЬТУР У ВЕРХНЬОМУ
ПОІНГУЛІ**

**BURIAL MOUND RITES BABYNSKA AND SABATYNYVSKA CULTURES
IN THE UPPER POINGUL**

Історіографічний аналіз опублікованих досліджень заключного етапу середньої-пізньої бронзи дозволив виділити три умовні групи праць: 1) праці, присвячені загальним теоретичним проблемам вивчення культур цієї доби;

2) наукові дослідження, присвячені пам'яткам Поінгулля; 3) дослідження безпосередньо пам'яток Верхнього Інгулу. В процесі історіографічного аналізу було виявлено нерівномірність дослідження поховального обряду археологічних культур зазначеного періоду в широтному та меридіальному вимірах, що викликає потребу детального вивчення пам'яток Верхнього Інгулу.

2. Дослідження ґрунтувалося на дотриманні 3-х базових принципів наукового пошуку, а також використанні загальнонаукових та спеціальних історичних та археологічних методів дослідження. Серед останніх варто виділити порівняльно-типологічний, стратиграфічний і картографічний методи, які були базовими у процесі дослідження топографії, стратиграфії курганів, варіативності поховального обряду культур заключного етапу середньої–пізньої бронзи в басейні Верхнього Інгулу.

Дослідження проведено із залученням 4-х груп джерел, а саме: 1) матеріали картографії; 2) архівні матеріали – звіти археологічних експедицій за 1988-1994, 2009, 2010 рр.; 3) опубліковані джерела – статті відповідної тематики за авторством О.Шапошнікової, А. Ніколової, О. Орлика, М. Тупчієнка; 4) матеріали довідкового та бібліографічного характеру. Використання широкого кола джерел обумовило об'єктивний і всебічний аналіз означеної теми, розкрити її зміст.

3. Порівнюючи топографію та планіграфію поховань заключного етапу середньої–пізньої бронзи, можемо констатувати, що для ККБ (культурного кола Бабино) і СК (сабатинівської культури) характерний вибір розташування поховань в уже існуючих курганах попереднього часу, розташованих на вододілах. Водночас спостерігаються зміни в планіграфії розташування поховань обох культур межах одного кургану. Якщо для ККБ домінантним є південний сектор кургану, то для поховань СК поряд з південним сектором стають характерними поховання в центральному секторі, а також винесені за межі курганного насипу. Крім того, простежується аналогія розташувань поховань з підбоями ККБ камерами до центру насипу з розташуванням поховань попередньої катакомбної культур.

4. Аналізуючи типи поховальних споруд ККБ у Верхньому Поінгуллі нам вдалося виявити 4 із 6 типів споруд, притаманних похованням цього кола: 1) прості ями; 2) ями з підбоєм, 3) дерев'яна скриня; 4) колода. З яких найбільш поширеними виявилися прості ями (45,5%), тоді як могили з підбоями займали другу позицію (36,4 %) і можна вважати унікальними для регіону поховання в дерев'яній скрині і колоді. При цьому варто відзначити певну аналогію в розташуванні споруд з підбоями, конструкцію підбоїв зі сходиною, формою підбою із аналогічними спорудами попередньої катакомбної культури. Водночас, поєднання поховальних споруд різних типів, що притаманні окремим локальним групам, в даному регіоні може пояснюватися перетином ареалів існування бабинських культурних угруповань на межі степу й лісостепу. Положення скелетів визначаються 3-ма основними позами: 1) скорчено на лівому боці (домінують); 2) скорчено на правому боці

(поодинокі); 3) випростано на спині (одне). Для перших двох випадків характерне положення п'ястей рук перед обличчям, але у двох випадках зафіксоване положення притаманне більш раннім культурам (пізньо-ямній, катакомбній) – одна рука з невеликим згином у лікті витягнута вздовж тулуба, а друга зігнута під кутом і спрямована до першої. Не притаманне ККБ витягнуте положення також було характерним для пізньокатакомбного часу.

Стосовно орієнтації черепом, то абсолютно домінує східна орієнтація (36,4 %) з варіаціями на південний схід (27,3 %) і північний схід (18,2 %). На відмінну від поховань катакомбної культури для поховального обряду ККБ регіону характерні винятково одиночні поховання із значним (13,6 %) відсотком дитячих. Що стосується супровідного інвентаря, то він не визначається розмаїттям: посуд, характерні 1–2 –дірчасті кістяні пряжки, жертвна їжа і виняткове фаянсове намисто.

Подібно до поховань ККБ поховання СК впущені в кургани попередніх епох без досипок. Поховальні споруди визначаються 3-ма типами: 1) прості ями – домінують (40; 85,1 %) із кам'яним і дерев'яним перекриттям; 2) ями з підбоєм (4,2 %) – конструктивно і плані графічно близькі підбоям ККБ; 3) кам'яний ящик (5 п.). Дно поховальних споруд вкривала підстилка з кори, а іноді посипка крейдою (4 п.), що їх зближує з поховальним обрядом ККБ. Схожим також є положення померлих – поза адорації з п'ястями перед обличчям переважно на лівому (29; 61,7 %) або правому боці (11; 23,4 %). Для поховань СК, подібно до поховального обряду ККБ регіону, характерні індивідуальні поховання із значним відсотком дитячих (17%). Поховання в абсолютній більшості були безінвентарними або ж супроводжувалися ліпним посудом, астрагалами. Бідність інвентарю може мати два пояснення: 1) низьким соціальним статусом померлих; 2) особливістю поховального обряду на цій території, який не передбачав використання багатого супровідного інвентарю.

5. Основні групи супровідного матеріалу – посуд, елементи вбрання, амулети-астрагали, кістки жертвних тварин у обох культур майже співпадають. На відміну від ККБ, у похованнях СК збільшується кількість посуду і зникають кістяні пряжки. Положення посуду – перед обличчям (16; 80,0 %) має аналогії з ККБ. Зрідка посуд ставили перед небіжчиком (2; 10,0 %) та в ногах (2; 10,0 %), що не характерно для ККБ.

6. Оскільки поховальний ритуал представляє собою фрагменти специфічного у семіотичному розумінні виду тексту, структурні елементи якого виступають знаками соціальної, етнокультурної, релігійної ідентифікації небіжчика, і можуть динамічно змінюватися в межах культурного тексту. Відповідно розміри поховальної споруди й поховальний інвентар постають індикаторами соціальної позиції суспільних груп або соціальної ролі померлого у суспільстві. Це дозволяє здійснити реконструкцію соціального статусу та суспільної позиції похованих.

У досліджених похованнях ККБ та СК виразно простежується диференціація за розмірами та складністю поховальних споруд й складу

супровідного інвентаря, що дозволило, спираючись на роботи В. Отроценка, С. Пустовалова, С. Санжарова, В. Циміданова, провести соціальний аналіз курганних поховань Верхнього Поінгулля за групами: вожді (голови сімейних кланів), воїни, служителі культу, звичайні общинники.

Базуючись на визначенні розмірів трудових затрат, можна виділити два поховання знаті II–III (9,1%) ККБ – в дерев'яній скрині і колоді, що супроводжувалися м'ясною жертвовною їжею. Тоді як до поховань жрецтва можна віднести два поховання з астрагалом-амулетом на шийних хребцях та поховання в луб'яному коробі з дерев'яною посудиною, кістяними стержнями й грудинкою молодої тварини з Сугоклеїської Могили (п. 15; п. 21).

Спірною є проблема виділення поховань воїнів (7 п.), оскільки їх ознака – кістяні пряжки не має однозначної соціальної інтерпретації як воїнської ознаки серед дослідників. Врешті 50 % безінвентарних поховань могло належати рядовому повноправному населенню.

На відміну від суспільства ККБ серед сабатинівського населення за поховальним обрядом можемо виділити голів сімейних кланів в кам'яних ящиках, що супроводжувалися ліпним посудом.

Другою групою є служителі культів, що супроводжувалися астрагалами та потужним кам'яним закладом (п. 2, к. 20 КГ Лозуватка VI), а також поховання, що супроводжувалося лискованим 2-ручним кубком з числовою календарною символікою.

Врешті третя група – рядові общинники, представлена більшістю безінвентарних та тих, що супроводжувалися стандартним набором (переважно ліпний посуд) з дотриманням поховальних традицій, притаманних цій культурі.

Відповідно, порівняно з попереднім періодом соціальна структура сабатинівців за курганним поховальним обрядом дещо спрощується, а саме зникають знатні поховання, натомість простежуються поховання глав сімейних кланів.

ПРОБЛЕМИ НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРИЇ

Irakli PAGHAVA²

IMPORTED COINS AND THEIR VALUE IN THE KINGDOM OF KARTL-KAKHETI (1744-1801)

Our goal is to study the share and value of foreign, i.e. imported monies in the monetary circulation on the territory of the Kingdom of Kartl-K'akheti (henceforward, *the KKK*) (1744 – 1801).

Our research is based on the monetary and written primary sources: 1) Monetary sources comprise both single coin finds and monetary hoards contemporary to the KKK and deposited on its territory; the latter are particularly valuable as they can be dated with more certitude; moreover, studying their composition yields more reliable results as to the share of various coinages in the circulation; 2) By written sources we imply the narratives by foreign travellers; the research by prince Teimuraz Bagrationi; and certainly contemporary state and private documents having originated in the KKK. Remarkably, some of the latter comprise information on personal savings or loans, indicating the specific type/s and numbers of various coins; consequently, these documents can be analyzed as monetary complexes of a sort. They also proved to be of particular significance in establishing the value of various monies.

In terms of study methodology, we conducted comparative analysis of the available data, meta-analyzing the single coin finds' data, but in particular both the hoard and documentary monetary complexes. We found it feasible to study monetary circulation in the KKK and present the results separately according to coin metals: gold, silver, and copper.

We demonstrated that the monetary stock circulating within the KKK was not homogenous, but constituted a mixture of both local and imported currencies.

Only metal money had any value and managed to enter the circulation; evidently, the local market rejected the credit paper money entirely.

But even the metal monies differed from each other: They were different in terms of the metal employed, and had different economic functions.

Local market of the KKK (*and the region*) was reluctant to accept the token coinage like copper coins, with face value exceeding the value of the metal expended

² G. Tsereteli Institute of Oriental Studies, Ilia State University.

by up to 150%. Therefore, the Tiflis coppers played only an auxiliary role, mostly (but not exclusively) serving the petty trade, and undergoing a series of demonetizations by the authorities adhering to *renovatio monetae* policy. However, the very token nature of the copper currency precluded foreign „Black Money“ from entering the KKK monetary circulation (we know only some relatively rare and solitary finds of mostly Ganja Khanate coppers on the territory of the KKK). We can conclude that the share of the imported copper currencies in the monetary circulation of the KKK was close to nil.

In contrast to copper, the precious metal, i.e. both gold and silver coinage had full intrinsic value (the copper one had it only fractionally), was well tolerated by the population and *could be* readily accepted at all times. However, the gold and silver also enjoyed different status in the KKK.

The gold coins of various types constituted a commodity, having no stable and legally enforced value for a single unit. The Tiflis production scale of the local gold coins of Afsharid and sirma types was so insignificant, that they were quite rarely mentioned (and almost never in the private) documents, while only several specimens have survived up to now. Even the relatively prolific sirma gold shauris were struck on a scale of only *tens per annum*. The gold coins circulating in the KKK were mostly imported from Europe, the Ottoman Empire, Iran, and Russian Empire.

In contrast to gold, silver coinage/s served as the primary sort of money. The KKK, as a state inheriting the monetary traditions of the Safavid Iran had economy based on silver monometallism; the more so as king Irakli II managed to revive the local ore-mining and -smelting industry producing a significant amount, i.e. up to 650 kg of silver (but only about 16.5 kgs of gold, i.e. equivalent of 247.5 kg of silver based on the ratio 1:15) annually (the share of silver being 72.4% of the total amount produced and calculated in silver). All the goods, including the monetized gold were valued in silver currency, or more precisely, in accounting system based on the silver coin units. Silver coins were both produced locally at Tiflis mint in very substantial numbers, and also imported into the KKK: Many of them survived as single coin finds or within hoards discovered on the territory of this Georgian state (and of the neighbouring polities). Among the silver coins definitely imported into the KKK (minted after 1744 and therefore obviously not circulating locally before the unification of the Kingdoms of Kartli and K'akheti) were the silver issues of various Afsharid rulers; Indian rupees; Ottoman coins of major denominations like qurush or altmishlugh; Ganja Khanate silver coins; Russian Empire rubles and grivenniks.

Clearly enough, the importation of foreign currencies into the KKK was not a uniform and unchanging process. Foreign copper coins were either banned on the local market right from the emergence of the KKK till its annexation by the Russian Empire, or there could be no commercial incentive to import them, as they could not serve as a legal tender unless countermarked for a fee. Gold coins seeminly always constituted commodity money and as such were always welcome onto a local market of the KKK. As to silver, at an early state, the silver monometallism of the KKK was based on different sorts of both locally produced and imported silver coins; the

monetary market was an open one; later, after Irakli II's reform in the late 1760s his new silver coinage, the sirma tetri inundated the market; the imported and antiquated silver coins continued to enter the local market, but lost their previous status of legal tender and also became a commodity. Ottoman altmishlugh coinage seemingly became one of the major varieties of bullion coinage serving the local economy.

Below (Table 1) are listed (along with date of the document mentioning them) the *imported* coins represented among the local single coin and hoard finds datable to the period of the KKK, as well as in the contemporary documents and narrative sources (the major source of information); we also indicate their value in local Georgian sirma abazis (3.072 g silver coins of 97.4% fineness, i.e. precious metal content 2.992 g; minted at Tiflis / Tbilisi mint of the KKK), if the data are provided in the documents (along with the date of the document).

Table 1.

Imported coins in the KKK, and their value (in sirma abazis)

Gold	Silver
<p>Ottoman-Egyptian:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Altun (1795) = 4.5? • Misir [Misr] Gold (1798) = 10 • New St'anbul Gold (1798) = 12 (for 176 coins; only 10.5 for 11 perhaps defective coins) • Old St'anbul Gold (1790) = 12 • St'anbul Pluri (1799) • Zarmamud Gold (1761) <p>Iranian:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Khui Gold (1779) = 13.5 • Qizlibashi [Qizilbash] Pluri (end of the 18th c.) • Sabqrani Gold (1798) • Sabqrani (1798) [Sahibqirani] • Tavriz Gold (1798) <p>Russian Empire:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Empire Pruli (1793) • Enp'eralia (1798) • Imp'erial (early 1770s) • Rusi Imp'erialia (1798) <p>European:</p>	<p>Ottoman:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Altmishlugh (1795) = 3.75-5.5: 3.75 (1795), 4.4 (1799), 4.5 (1795), 5 (1783, 1791), 5.5 (1782, 1787-1788) [course fluctuations probably reflect the alterations in the weight and fineness of the Ottoman coinage] • Qurush (1787-1788) <p>Russian Empire:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Rusi / russi Tetri [i.e. Silver coins] (1748, 1788)

<ul style="list-style-type: none">• Bajaghli (1790s) = 18.6-19.75• Bajaghli Gold (1798, 1801) = 20 (1801)• Bajaghli Pluri• Ialduz / Yalduz (1790) = 20-21 (mostly 21)• Ialduz / Yalduz Gold (1798)• Ialduz / Yalduz Pluri (1790)• Old gold of Franc die (1798) [„Franc“ meaning French, or, generally, European?]• Pluri (1771) [i.e. probably Ialduz] = 21 <p>Unspecified:</p> <ul style="list-style-type: none">• Gold [i.e. probably Bajaghli] = 19.75 (1798)• Mop'ri Gold (1795)• Rashi Gold (1798) [not Russian!] <p>Antiquarian:</p> <ul style="list-style-type: none">• Convex gold of Lord Konstandine (1798) [11th c. Byzantine?]	
---	--

Світлана ОРЛИК
ORCID: 0000-0002-6280-9273

**ДО ПИТАННЯ СТАНУ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ НА
ОКУПОВАНИХ РОСІЄЮ ТЕРИТОРІЯХ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ТА
ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

**ON THE ISSUE OF THE STATE OF THE FOOD MARKET IN THE
RUSSIAN-OCCUPIED TERRITORIES OF EASTERN HALICHTINA AND
NORTHERN BUKOVINA DURING THE FIRST WORLD WAR**

У період російської окупації територій Східної Галичини та Північної Буковини проблеми з відсутності харчів та товарів першої необхідності досягали найвищого рівня – тотального голоду. У січні 1915 р. газета «Діло» писала: «у м. Львові, як і по всій Східній Галичині, дорожнеча. Передовсім дається відчувати брак палива, <... > деякі конечні річи як сіль, нафта, сірники, вугіль, дерево, дуже дорогі і не можна їх дістати. Довіз поживи до сіл дуже тяжкий і нарід – як сказано – вже нині пухне з голоду» (Російська адміністрація, 1915 : 3). На фоні явної нестачі товарів ціни зростали непомірними темпами. Розглянемо проблему стану продовольчого ринку на окупованих росією західноукраїнських землях під кутом зору зростання цін.

Під час досліджень соціально-економічного становища місцевого населення Східної Галичини та Північної Буковини під час російської окупації в роки Великої війни питання росту цін побіжно розглядали вітчизняні вчені: І. Берест (Берест, 2009), І. Кучера (Кучера, 2005), І. Лозинська (Лозинська, 2017), О. Мазур та О. Сухий (Мазур & Сухий, 2000), О. Мазур та І. Патер (Мазур & Патер, 2007), С. Орлик (Орлик, 2017; Орлик, 20018; Орлик, 2019; Орлик, 2022; Орлик, 2023). Спеціальним дослідженням, присвяченим цінній політиці російської окупаційної влади у цьому регіоні в часи Першої світової війни, є стаття С. Орлик (Орлик, 2018а). Історіографію даного питання розглянув В. Великочий (Великочий, 2005).

Невпинний ріст цін на продукти та товари першої необхідності в умовах російського військового вторгнення на терени Східної Галичини і Північної Буковини був зумовлений рядом факторів:

- розорення економіки регіону в цілому та сільськогосподарського сектору зокрема (суттєве скорочення посівних площ, нестача посівного матеріалу, нестача тяглової сили та засобів виробництва);
- параліч зовнішньої торгівлі: складна логістика та невизначеність зі справлянням мита на старому кордоні з російською імперією (Орлик, 2023), втрата зовнішньо-торгівельних зв'язків з іншими країнами;

- утруднення внутрішньої торгівлі: магазини які залишилися не розграбованими російськими військами працювали з високими ризиками та складнощами під примусом з боку окупаційної влади (Орлик, 2018 а). Водночас, низький рівень підприємницької активності був зумовлений прийняттям окупаційною владою 11 листопада 1914 р. «Тимчасових правил щодо в'їзду в Галичину осіб з губерній Російської імперії, виїзду з Галичини і рух в середині Галичини», котрими запроваджувався суворий контроль за пересуванням цивільних осіб на окупованій території та за її межі, що негативно вплинуло на пересувну і стаціонарну торгівлю між населеними пунктами (Орлик, 2018 б : 56);

- ускладнення розрахункових операцій, пов'язаних з одночасним знаходженням в обігу австрійської корони та російського рубля і вимивання з обігу дріб'язкової монети;

- реквізиції та закупівлі сільськогосподарської продукції за заниженими цінами, які примусово здійснювалися інтендантською службою та цивільною окупаційною владою у місцевого населення, суттєво впливали на пропозицію важливих груп товарів на споживчому ринку тощо (Орлик, 2019; Коріненко, Терещенко, Старка, Киданюк, 2016 : 66). Адже, «для ефективного забезпечення армії у военний період використовувалися місцеві ресурси, такі як хліб, пшениця та інші продукти, реквізовані на окупованих територіях» (Зуляк, Богдан, 2024 : 46).

Увесь цей комплекс проблем створював на продовольчому ринку ситуацію, коли при високому рівні попиту на товари мала місце низька пропозиція цих товарів – що спричиняло критичний дефіцит, а відповідно й різкий ріст цін. Динаміка росту цін мала різні темпи зростання залежно від виду продуктів (борошно, сіль, масло, м'ясо, яйця тощо) та товарів першої необхідності (сірники, мило, свічки, керосин, дрова тощо) (Орлик, 2018 б : 51–52).

Закономірним можна вважати те, що на дефіцит харчових продуктів та товарів першої необхідності ринок реагував негативними тенденціями, такими як: спекуляція, приховування товарів, торгівля неякісними продуктами тощо. Окупаційна влада отримувала багато скарг з цього приводу, а тому видавала відповідні обов'язкові постанови, якими торгівцям заборонялося: штучне підвищення цін на товари першої необхідності; продаж за завищеними цінами товарів, на які встановлювалися фіксовані ціни (такси); здійснювати продаж зіпсованих і непридатних для вживання продуктів; обважувати покупців під час продажу продуктів та товарів; приховувати на складах, магазинах, коморах, та інших місцях продукти з метою підняття цін; скуповувати перекупщикам продукти харчування з метою створення штучного дефіциту та подальшою реалізацією їх на базарах (ДАЧО, ф.958, спр.17 : 4). До порушників вище

перелічених вимог цією ж постановою передбачалася сувора відповідальність – позбавлення волі до трьох місяців або сплата штрафу в сумі до трьох тис. руб.

Звичайно, безконтрольний ріст цін на фоні скорочення товарної пропозиції загрожував місцевому населенню голодом і поширенням різних захворювань. Водночас і самій окупаційній владі ставало дедалі складніше здійснювати закупівлі та реквізиції продуктів харчування для потреб російської армії та утримання цивільної окупаційної влади (Орлик, 2019). Тож цивільна окупаційна влада вдавалася до ряду примусових директивних заходів:

- посилення контролю за торгівлею в стаціонарних магазинах та закладах громадського харчування, на ярмарках, базарах тощо (в т. ч. затверджувалися обов'язкові графіки роботи) (Орлик, 2018 а : 137–141);

- запроваджувалися граничні максимальні ціни (такси) на продукти та товари першої необхідності. Здійснювався постійний моніторинговий контроль продовольчого та паливного ринку для встановлення фіксованих довідкових цін (Орлик, 2018 : 279–324);

- запроваджено дозвільну систему на здійснення торгівлі й промислів;

- виявлення магазинів покинутих власниками та організація конфіскації продуктів і товарів з них;

- виявлення запасів австрійського продовольчого військового фонду та їх конфіскація;

- посилювалися контрольні заходи

Таким чином, зі вступом російських окупаційних військ у Східну Галичину та Північну Буковину відбулася руйнація усіх сфер економіки регіону, були розорені як зовнішні, так і внутрішні торговельні зв'язки, відбулося ускладнення розрахункових операцій тощо. У комплексі всі ці причини призвели до критичної нестачі продуктів харчування та товарів першої необхідності, а відповідно і до різкого зростання цін на них. На тлі зростання цін відбувалася тінізація продовольчого ринку, поширювалася спекуляція та приховування товарів, мала місце торгівля неякісними харчовими продуктами тощо. Проте примусові адміністративні заходи та заборони, які супроводжувалися жорсткими санкціями до місцевих жителів та підприємців з боку окупаційної влади, не змогли зупинити негативні інфляційні процеси та ріст цін, а лише локально стримували їх.

Джерела та література

1. Берест, І. (2009). Соціальне становище населення Східної Галичини і Західної Волині в роки Першої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів. 22 с.

2. Великочий, В. С. (2010). Австро-Угорська політика в Галичині періоду Першої світової війни: штрихи до аналізу української історіографії. *Проблеми історії України XIX-XX ст.* Вип. XVII. С. 373–389.
3. Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). Ф.958. Оп.1. Спр.17. Арк.4.
4. Зуляк, І., Богдан, Я. (2024). Матеріально-фінансове забезпечення російської окупаційної армії у Тернопільській губернії (1914–1915 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.* Серія: Історія. № 1. С. 41–48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2024.1.6>
5. Корнієнко, П. С., Терещенко, В. Д., Старка, В. В., Киданюк, А. В. (2016). Податки і повинності в галицькому селі (кінець XVIII – середини XX ст.). Тернопіль. 200 с.
6. Кучера, І. В. (2005). Наслідки політики російського окупаційного режиму для східногалицьких земель (1914–1917 рр.). *Україна соборна: зб. наук. статей. Історична регіоналістика в контексті соборності України.* Вип. 2. № 3. С. 253–260.
7. Лозинська, І. Г. (2017). Організація російського цивільного управління у Галичині (серпень-вересень 1914 року). *Східноєвропейський історичний вісник.* Вип. 2. С. 21–30.
8. Мазур, О. Я., Патер, І. Г. (2007). Галицька «Руїна»: соціально-економічне становище Східної Галичини (1914–1915 рр.). *Держава та армія. Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* № 584. С. 44–52.
9. Мазур, О. Я., Сухий, О. М. (2000). Українське населення Галичини на початку Першої світової війни: агресивні акції австрійської влади. *Держава та армія. Вісник Національн. університету «Львівська політехніка».* № 408. С.73–78.
10. Орлик, С. В. (2019). Закупівлі та реквізиції у селян Східної Галичини й Буковини під час російської окупації у роки Першої світової війни. *Український селянин.* №21. С.34–40. DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2019-21-34-40> .
11. Орлик, С. В. (2018). Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914-1917 рр.): монографія. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 716 с.
12. Орлик, С. (2017). Економічне становище та податна здатність селян Галичини і Буковини в період російської окупації в часи Першої світової війни. *Український селянин.* №18. С. 93–99.
13. Орлик, С. (2018 а). Криза внутрішньої торгівлі на окупованих Росією територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни та вплив її на продовольчий ринок. *Україна – Європа – Світ: міжнародний зб. наук.*

праць. Серія: *Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль: Тернопільський націон. педагогічний ун-т імені Володимира Гнатюка. Вип. 21. С.137–146.

14. Орлик, С. (2022). Мародерство, грабежі і розбій під час російської окупації Східної Галичини та Північної Буковини в роки Першої світової війни. *Український історичний журнал*. №2. С. 4–16. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.02.004>

15. Орлик, С. (2023). Митні кордони та установи російської окупаційної влади в Галицько-Буковинському генерал-губернаторстві у роки Першої світової війни. *Помежів'я історії. Націотворчі, культурні та туристичні виміри минулого і сьогодення України: Колективна монографія*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ. С. 64–75.

16. Орлик, С. (2018 б). Цінова політика російської окупаційної влади на території Галичини і Буковини в період Першої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: В-во ТНПУ ім. Володимира Гнатюка. Вип. 1. Ч. 1. С. 48–58.

17. Російська адміністрація. *Діло*. № 212 (4) (30 січня). 1915. С. 3.

Олександр БОНДАРЕНКО
ORCID: 0000-0001-8582-513X

МІЩАНСТВО НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В 1785–1917 рр. ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ

TOWNSFOLK OF THE DNIEPER UKRAINE IN 1785-1917 AS AN OBJECT OF THE STUDY OF SOVIET HISTORIOGRAPHY

Одним із важливих напрямів дослідження історії міст Наддніпрянської України в 1785–1917 рр. є всебічне вивчення населення, зокрема його найчисленнішої верстви – міщанства. Адже саме воно було основним носієм нового, модерного міського способу життя, котрий тоді зароджувався та формував характерні риси міст і творив міську культуру.

Актуалізація проблеми формування в сучасній Україні громадянського суспільства, спроби створення цивілізованих ринкових відносин та середнього класу спричиняє підвищення наукового зацікавлення до вивчення міщанства, котре мало істотний вплив на соціально-економічні й соціокультурні процеси в тодішніх містах України. Міщанство становило важливу та динамічну соціальну групу міського населення, яка значно вплинула на розвиток міської

економіки, культури та політики. Сучасні дослідження, переосмислюючи роль міщанства, враховують його багатогранність та різноманітність, що дає змогу глибше зрозуміти соціально-економічні та культурні процеси в Наддніпрянській Україні в 1785–1917 рр. Міщанство було не лише активним учасником історичних подій, але й важливим агентом змін, що сприяло формуванню сучасного українського суспільства.

Інтерес до історії міщанства продиктований також внутрішньою логікою розвитку самої історичної науки, яка присвячувала цій проблемі явно недостатню увагу. Суттєвим чинником інтересу до вивчення міщанства є реабілітація в сучасній вітчизняній історіографії ціннісних орієнтацій та суспільної поведінки міщан, що сприяє руйнації колишніх стереотипів щодо негативного ставлення до міщанського стану. Все це зумовлює потребу у створенні адекватних уявлень стосовно історії несправедливо обмовленої міської верстви.

Терміни «міщани», «міщанство» ми використовуємо у формально-правовому сенсі, тобто йдеться про тих мешканців міста, які офіційно були записані до міщанського стану. Крім того, сюди ж ми відносимо і цехових ремісників, які формально існували як окрема верства міського населення Наддніпрянщини але за своїм становищем ні фактично, ні юридично від міщан не відрізнялися.

У радянській історіографії пріоритетними були проблеми економічного характеру, через те звернення до історії міських прошарків мусило тільки підтвердити факт виникнення та особливості формування в імперській росії капіталізму, буржуазії й пролетаріату. Саме тому історія міщанства після більшовицького державного перевороту стала персоною non grata в тогочасній історіографії. Важливою характерною особливістю радянської історичної науки була тенденція досліджувати міщанство насамперед як соціальну основу формування пролетаріату та буржуазії. Тому в радянській історіографії головна увага зверталась на процес «розкладання станів», часто відносячи його до дореформеного періоду, що, на наше переконання, суперечило історичній дійсності. Ще одна істотна характерна риса радянської історіографії полягала в зосередженості на класовій структурі суспільства імперської доби, а не на становій.

Міщанство вивчалась в радянській історіографії зазвичай через контекст дослідження історії окремих міст, економічних процесів, розвитку торгівлі, становлення й діяльності міського самоврядування, демографічних процесів в містах, формування та еволюції нових класів тогочасного капіталістичного суспільства. Важливо звернути увагу й на те, що в радянській історіографії міщанство досліджувалось як носій дрібнобуржуазної свідомості, тому саме поняття «міщанин» одержало негативний відтінок і стало означати обмежену, вкрай аполітичну та недалеко людину, котра схильна до користолюбства й накопичення матеріальних благ тощо. До то ж міщанство вивчалось не як одна із міських суспільних верств, а передусім як негативне соціально-психологічне

та моральне явище. Внаслідок такого підходу в соціогуманітарних науках запанував не науковий аналіз і конкретно-історичні уявлення щодо міщанства, а ідеологічні стереотипи, які не сприяло об'єктивному та всебічному дослідженню міщанського стану.

Радянській історіографії міщанства притаманні ідеологічні та методологічні особливості, найсуттєвішою з яких була та, що її основу становила марксистсько-ленінська ідеологія, яка акцентувала увагу на класовій боротьбі та економічних аспектах історичного процесу, через що історичні події та явища розглядалися через призму боротьби між експлуататорами і експлуатованими класами. Всі соціальні явища трактувалися як прояви класової боротьби, тому вивчення історії зосереджувалося на аналізі протиріч між класами, зокрема між буржуазією та пролетаріатом. А міщанство розглядалося як дрібна буржуазія, що займала проміжне становище між робітниками та капіталістами.

Важливою ідеологічною особливістю радянської історіографії було те, що історія розглядалася як прогресивний процес, спрямований до побудови соціалістичного суспільства, тому позитивно оцінювалися події та явища, які сприяли соціалістичній революції, і негативно – ті, що цьому перешкождали. Крім того, виходячи з ідеологічного постулату щодо партійності науки, історики мали дотримуватися лінії Комуністичної партії, що призводило до ідеологічного контролю над історичною наукою, а висновки і трактування історичних подій повинні були відповідати офіційній партійній доктрині.

Серед методологічних особливостей радянської історіографії насамперед виокремимо матеріалістичну концепцію історії, відповідно до якої основний методологічний підхід базувався на діалектичному та історичному матеріалізмі, всі історичні явища та процеси трактувалися як наслідки матеріальних умов життя суспільства.

Ще однією методологічною особливістю радянської історіографії був економічний детермінізм, що зумовлював приділення великої уваги економічним факторам як основним рушійним силам історичного розвитку. Всі соціальні, політичні та культурні аспекти розглядалися в контексті економічних змін.

У цьому ж контексті вкажемо на соціологізацію історії, внаслідок чого історія тісно перепліталася з соціологією, досліджувалися соціальні структури та їхня динаміка водночас акцент робився на масових рухах, колективних діях та соціальних класах.

Телеологічний підхід означав, що історичні події часто інтерпретувалися з точки зору кінцевої мети – побудови комуністичного суспільства, що призводило до ідеологічної заангажованості та тенденційного висвітлення історичних фактів.

У радянській історіографії зазвичай індивідуальні дії і роль окремих особистостей часто відходили на другий план, а основну увагу приділяли колективним суб'єктам історії: класам, масам, партіям.

Зауважимо ще на одну методологічну особливість радянської історіографії, яка проявлялась у тому, що аналіз і вивчення документів та архівних матеріалів проводився з метою підтвердження марксистсько-ленінської концепції історії, адже суворо контролювалися інтерпретації документів, щоб уникнути ідеологічних відхилень.

Отже, дослідження міщанства Наддніпрянської України в 1785–1917 рр. в радянській історіографії зумовлювалось соціально-економічними та політичними умовами радянської доби, що й формували погляди на цей соціальний клас. Радянська історіографія, зокрема в період сталінської епохи, розглядала міщанство як символ буржуазної експлуатації та ворожої класової сутності, що підлягала критиці за його ідеологічну несумісність із соціалістичними ідеалами.

У працях радянських дослідників акцентувався процес соціальної трансформації міщанства в умовах революційних змін, його перехід до нових соціальних форм у контексті боротьби класів. Міщанство часто розглядалося через призму класової боротьби та його роль у підтримці старого порядку, що значно обмежувало об'єктивний аналіз його економічного та культурного внеску в розвиток регіону.

Однак, дослідження радянських істориків також виявили певні аспекти соціальної та економічної динаміки міщанства, включаючи його адаптацію до нових умов, економічну активність і вплив на локальні економічні та культурні процеси. Це дозволило створити певне уявлення про різноманітність соціальних і економічних форм міщанства, хоча й в межах ідеологічних обмежень.

Радянська історіографія міщанства Наддніпрянської України в період 1785–1917 рр. намагалась втілити ідеологічні концепти класової боротьби та соціальних змін, що вплинуло на методологію та інтерпретацію історичних процесів. Незважаючи на певні обмеження, ці дослідження слугували основою для сучасних наукових розробок, які враховують значно ширший спектр соціально-економічних і культурних аспектів міщанського життя в Україні того часу.

Джерела та література

1. Бондаренко, О. В. (2021). Міста Наддніпрянської України за імперської доби (1785–1917 рр.): історіографічний дискурс: монографія. Кропивницький: Видавець Лисенко В.Ф. 364 с.
2. Бондаренко, О. В. (2014). Міщанство Російської імперії дореформеної доби у дорадянській та радянській історіографії. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*. Випуск 19. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. С. 96–101.
3. Шандра, В. (2016). Міщанські органи станового самоврядування в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). К.: Інститут історії України НАН України. 345 с.

Лілія ЦИГАНЕНКО
ORCID: 0000-0002-5014-9845

DENUNCIATIONS IN THE ERA OF STALIN'S REPRESSIONS

ДОНОСИ В ЕПОХУ СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ

The era of Stalin's repressions, especially its culmination in the 1930s, is known as one of the darkest periods in the history of the Soviet Union. After Joseph Stalin came to power in the late 1920s, the country experienced sweeping political, economic, and social changes. Stalin's policies of collectivisation and industrialisation led to profound upheavals in agriculture and industry, causing widespread discontent and social instability.

To consolidate his power and control society, Stalin and his inner circle began to carry out mass repression against real and perceived political enemies. These repressions included arrests, deportations, exiles, and executions of millions of people that continued until 1953. An important role in this process was played by denunciations, which became a widespread and even encouraged phenomenon in society.

The attitude towards denunciation, both at the state level and among ordinary people, is ambiguous. In some historical periods, the state stimulates (morally and materially) voluntary informants, while in other periods it censures their actions.

The denunciations of the Stalinist period became one of the tools with which the state controlled the population and fought the so-called «enemies of the people». The state machinery of repression actively used information obtained through denunciations for arrests and trials. Many citizens, fearing for their lives and seeking to avoid reprisals, became informers. Some used denunciations to settle personal scores or achieve career goals. Thus, denunciations fitted into the general context of Stalinist repression as an important element of the state system of terror, which played a significant role in creating an atmosphere of fear and distrust in Soviet society.

The definition of the concept of denunciation can vary depending on the context and source. From a scientific point of view, denunciation is a multidimensional phenomenon. It combines different facets of individual and social relations. There are several formulations that characterise this phenomenon.

The *official definition* is that «denunciation» is the reporting to government agencies or other law enforcement agencies of the alleged illegal or subversive activities of another person, often anonymously, for the purpose of prosecuting or punishing him.

We can also talk about the *historical-political definition* of the concept. A denunciation in the context of Stalinist repressions is a written or oral report sent to the authorities, most often to the NKVD, with information about alleged anti-state activities, disloyalty or other hostile activity of citizens. The denunciation often became the basis for arrest, interrogation and subsequent reprisals. In addition, there are also psychological, social and legal definitions of denunciation.

On the materials of modern literature we can give examples of formulations that are most often used by authors in the definition of the concept of «denunciation». Oleg Bazhan's work defines denunciation as «a written or oral report to the authorities of suspicion of counter-revolutionary activity, espionage or other anti-state activity, often anonymous, aimed at persecuting and punishing specific individuals». Oleg Khlevniuk's book «The Everyday Life of a Soviet Man in the Age of Stalinism» describes denunciation as «a way of interaction between citizens and state authorities, when a report of alleged violations or anti-state activities is used to eliminate personal enemies or competitors». Alexander Solzhenitsyn's «The Gulag Archipelago» sees denunciations as «an instrument of mass terror used to instil fear and maintain repressive control in society». These definitions provide insight into the different aspects and functions of denunciations in the Stalinist period and help to understand their role in the system of political repression.

Denunciations became one of the key tools of the Stalinist regime to maintain political control and implement mass repression. They were used to identify real and imaginary «enemies of the people», which allowed the authorities to justify arrests, interrogations, torture and executions. Through denunciations, the state exercised not only political but also social control. Citizens had to constantly watch their words and actions, fearing that any manifestation of discontent or disagreement could become a pretext for denunciation.

This created an atmosphere of fear and suspicion that permeated all layers of society. The authorities actively used denunciations to manipulate society and put pressure on individuals. Denunciations could become a tool for settling personal scores, eliminating competitors or ill-wishers. Often denunciations were written for career advancement or material benefits, making them an effective way of manipulation and pressure.

For many Soviet citizens, denunciation became a way of demonstrating loyalty to the regime. Filing a denunciation was seen as a patriotic act, an expression of loyalty to the party and the state. It helped to strengthen ideological discipline and unity among the population.

Denunciations created the illusion of total surveillance, which increased the feeling of helplessness and fear among citizens. People knew that they could be watched by their neighbours, colleagues and even relatives, which made it impossible to express any open dissent or dissatisfaction with the regime. Mass denunciations destroyed traditional social ties and undermined trust between people. They fostered an atmosphere of mutual distrust and suspicion, which had a negative impact on the

social fabric of society. This made the population more divided and vulnerable to the repressive apparatus.

Denunciations served as a means of legitimising repression in the eyes of society and the international community. The authorities could present repression as a legitimate and necessary measure to combat internal enemies, relying on «evidence» obtained through denunciations.

Soviet propaganda contributed to the legalisation of denunciations. From radio receivers and newspaper pages Soviet citizens were constantly urged to be vigilant. Most of the propaganda posters of those years are devoted to the need to resist pests in their ranks. Films and plays were made about exposing spies, traitors and enemy saboteurs. Children were involved in the process of denunciation. Pavlik Morozov is considered the symbol of denunciation of that time. The story of the pioneer, who at the age of 13 allegedly exposed the crimes of his kulak father and was killed for it by his relatives, became a cult in the USSR. Unfortunately, Morozov was only one of many child denunciations.

Overall, denunciations played a multifaceted role in Stalinist society, being an important element of state policy and social control. They helped to maintain the repressive regime, break down social ties and create an atmosphere of fear and suspicion that allowed the authorities to effectively manage and suppress any form of resistance.

Sources and literature

1. Bazhan O. Reakciya ukraïns'kogo sociumu na represivnu politiku radyans'koï derzhavi v 1937–1938 rokah. V kn.: Politichni represii v Ukraïns'kij RSR 1937–1938 rr.: doslidnic'ki refleksii ta interpretacii. K., 2013.
2. Conquest R. The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties. L.: Macmillan, 1969.
3. Hlevnyuk O. V. Hozyain: Stalin i utverzhdenie stalinskoj diktatury. M., 2010. 478 s.
4. Arhipelag GULAG, 1918-1956 : opyt hudozhestv. issled. / A. Solzhenicyn. Paris: YMCA-Press, 1973-1975. [CH.] I-II. 1973 (Impr. Intern.). 607 s.; [CH.] III-IV. 1974 (Impr. Intern.). 659 s.; [CH.] V-VI-VII. 1975 (Societe d'Impr. Moderne). 583 s.

Ганна БОНДАРЕНКО
ORCID 0000-0002-4524-4565

**ПОЕТИЧНИЙ ДИСКУРС «СПІЗНЕНОГО ПОКОЛІННЯ»:
ВИКЛИКИ ЧУЖИНИ І ДОСВІД ЇХ ПОДОЛАННЯ**

**THE POETIC DISCOURSE OF THE LATER GENERATION THE
CHALLENGES OF FOREIGN AFFAIRS AND THE EXPERIENCE
OF OVERCOMING THEM**

Актуальна упродовж тисячоліть потреба творення художнього світу – оптимальний базовий елемент для доведення тези про необхідність самовираження як органічної потреби індивідуума. Екстраполюючи дану тезу на історичний мистецький досвід вітчизняного письменства, знаходимо підстави буквально аксіоматичного характеру для викладу підсумкових незаперечних тверджень: авторський мистецький світ, презентуючи художню реальність, вирізняється неповторним стилем викладу, за яким – особлива структура особистості його творця, де за всіма визначеними закономірностями та узагальненнями стають упізнаваними високі ідеї автора, що сповнені «спрагою найдалших обрив буття» (Маланюк, 2017; 802), де незалежність Батьківщини – понад усе.

Досвід освоєння світу, представлений в авторському художньому континуумі через слово рідної мови «як духовної сутності етносу і людини», яка «формує цілісність особистості, пов'язуючи свідомість і підсвідомість», забезпечує можливість «постійного діалогу між Я та Іншим, особистістю і світом» (Бацевич, 2009; 169), – це обов'язково окреслення перспектив, ближчих і подальших, це пророчі візії майбутнього.

Розташування у світоглядівій системі координат митця тих сутнісних речей, які презентують складник національний, або ж тих, що його начисто позбавлені, фіксується на домінантних позиціях. Результати – варіанти відповідного викладу у межах художнього континууму.

Художня модель стосунків «людина – вітчизна» увиразнюється в умовах жорсткого прояву опозиції «своє – чуже», виміри якої залишаються багатоаспектними та дієвими і сьогодні, в умовах активних проявів чинників глобалізаційного характеру. Болючий сердечний відрив Лесі Українки «Розбий, розсій нас геть по цілім світі», зроджений 1904 року, у пору передреволюційного зламу, виявився пророчим для цілих поколінь українців, зокрема для тих, котрі, втративши можливість боротися за незалежність УНР на полі бою, опинилися за межами Батьківщини, зберігаючи від початку надію на відновлення військового чину та пристрасно шукаючи відповіді на найважливіше, отже, визначальне питання: що спричинило трагедію поразки. Труднощі долі вигнанців, щонайменше, були двополюсними: зовнішніми

(умови перебування) та внутрішніми (усвідомлення зради керівництвом держави власної армії). Виразна ілюстрація – враження М. Шаповала від зустрічі з інтернованими: «Передо мною стояло троє старшин українського війська, полоненого за дротами, морально розпотрошеного політичними провідниками на роздоріжжі на поталу всім. ... Мене увесь час на еміграції давить цей образ духовного сирітства української революційної молодіжи» (Дараган, 2004; 23). Чи не той самий образ поставав у пору «Революції на граніті» і далі, аж до трагічної «Небесної сотні»?

Чим стало «письменство» для цілого «спізненого покоління» «трагічних оптимістів»? Це був чин подолання викликів доби, коли «... Брами полоненої Батьківщини були замкнені. Поля для життєвої діяльності – бракувало» За визначенням Євгена Маланюка, «Письменство прийшло, сказати б, лише як вихід з безвихідности, в якій опинилося на чужині ціле покоління» Творчість, зокрема літературна, світ поезії – «... серед безвихідности – то був, може, єдиний вихід для дальшого ведення перерваної війни вже не військовою зброєю, лише зброєю мистецтва й культури, а зброєю поезії – в першу чергу» (Маланюк, 1962; 175) для Юрія Липи, Леоніда Мосендза, Максима Гриви, Олени Теліги, Оксани Лятуринської, О. Ольжича, Юрія Клена, Максима Чирського. До когорти «спізненого покоління» належав і сам автор викладеного вище висновкового твердження, датованого 1958 роком, отже, віддаленого від трагічного 1920 року майже сорокарічним життєвим проміжком.

Доконечна жертвність, що постала з безмірної любови до Батьківщини, зродила на чужині «спізнене покоління» митців, яке «наслідком історичної дійсности, саме літературі (трагічно й парадоксально) віддало свої сили й життя» (Маланюк, 1962; 173), яке жило відчуттям Великого часу, без його категоричного поділу на минуле, теперішнє і майбутнє, вибудувавши своєю творчістю «Цитаделю духа» для всіх наступних поколінь лицарів Української Держави.

Джерела та література

1. Бацевич, Ф. (2009). Духовна синергетика рідної мови : Лінгвофілософські нариси : монографія / Флорій Бацевич. Київ : ВЦ «Академія». 192 с.
2. Дараган, Ю. Ю. (2004). Срібні сурми: Поезії / Упоряд. Л. В. Куценко. Київ: Веселка. 127 с.
3. Маланюк, Е. (2017). Вибрані твори / Євген Маланюк; упор. Олеся Омельчук. Київ : Смолоскип. 872 с.
4. Маланюк, Е. (1962). Книга спостережень. Проза Торонто, Онтаріо: Видавництво «Гомін України». 528 с.

5. Ольжич, О. (1994). Незнаному Воякові : Заповідане живим / О. Ольжич; упор. Леоніда Череватенка. Київ : Фондація імені О. Ольжича. 432 с.

Богдан ДМИТРІЄНКО

РОЗВИТОК БЛАГОДІЙНИЦТВА ТА МЕЦЕНАТСТВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

THE DEVELOPMENT OF PHILANTHROPY AND PATRONAGE IN THE SECOND HALF OF THE XIX – AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

В умовах сьогодення актуалізується проблема благодійництва та меценатства. Вона має практичне значення для відродження культурних надбань українського народу, національно-культурного відродження сучасної України. Історія кожного покоління залишила в своїй пам'яті такі явища, які несуть етичні норми та високі моральні якості в суспільстві. Саме тому дослідження ролі приватної ініціативи в розвитку вітчизняної системи освіти, краєзнавства, музейної справи, філантропії потребує врахування досвіду вітчизняних меценатів минулого, оцінки результативності їх діяльності, визначення складових елементів меценатства в Україні.

Чимало істориків займалися вивченням історії українського благодійництва та меценатства. Значний внесок у дослідження цієї проблематики зробили Даниленко Л., Донік М., Колосова Н., Киричук О., Папакін Г., Поляруш С., Ступак Ф., Чепурнова В. та інші автори.

Історія проблеми меценатства, як відомо, пов'язана з успіхом підприємницької діяльності, а дефініція «меценатство» походить від імені багатого римського дипломата Гая Цільнія Мецената – великого шанувальника мистецтва, поета, який витрачав великі кошти на придбання творів мистецтва, а також матеріальну підтримку молодих поетів. Синонімами поняття «меценатство» в українському варіанті є добродійність, доброчинність, тобто діяльність, спрямована на допомогу тим, хто її потребує.

Історія українського меценатства сягає давніх часів. Добродійність була притаманна князям Київської Русі, про що свідчать численні археологічні та писемні джерела (не лише державні, а й власні кошти вкладали у будівництво храмів та монастирів Я. Мудрий, В. Мономах, Д. Галицький).

Традиції меценатства зберігалися і в наступні періоди вітчизняної історії, а найбільше піднесення ця справа переживає наприкінці XIX – початку XX ст., коли до неї долучаються відомі українські підприємці: родини Тарновських, Терещенків, Симиренків, Ханенків, Харитоненків та ін.. Вони виступали ініціаторами заснування освітніх закладів (початкових училищ, гімназій,

пансіонів тощо), надавали фінансову підтримку щодо купівлі творів мистецтва на виставках, організації закордонних творчих подорожей митців, формування приватних колекцій мистецької спадщини.

Важливим напрямком діяльності українських меценатів була допомога медичним установам і так зване соціальне благодійництво. Здійснювалося піклування про жебраків, безпритульних, людей похилого віку, хворих, дітей, позбавлених батьківської опіки. Надавалися пожертви благодійним організаціям та земствам.

У сфері благодійництва кінця XIX – початку XX ст. яскраво проявило себе й українське жіноцтво. Відомою меценаткою з Новомиргорода була Ганна Дмитрян. Вона народилася в родині багатого конезаводчика Михайла Мартакі, грека за походженням. У двадцять років вийшла заміж за Афанасія Дмитряна (теж грека-конезаводчика). Родина жила щасливим життям заможних людей, маючи багато власних маєтків, зокрема, в Одесі, Херсоні, Єлисаветграді, багато подорожувала. Проте смерть чоловіка і втрата улюбленої донечки кардинально змінили життя Ганни. Вона цілеспрямовано віддала себе благодійності.

Ганна продає землі батька і чоловіка селянам, оселяється у Бобринці і там ініціює будівництво православного храму Святого Пантелеймона. В народі його називали Дмитрянська церква. Будівля була незвичайною: іконостас та оздоблення церкви зробили з порцеляни та кипарисового дерева у старовізантійському стилі. Закінчивши це будівництво, Ганна переїжджає до Єлисаветграда і заявляє міській владі про намір зводити лікарню для хворих всіх станів.

Місто Єлисаветград виділяє Ганні Дмитрян дві десятини землі на спорудження цієї лікарні. За власний кошт вона наймає архітектора Якова Пауценка та інженера Євгена Тамма. Будівлю лікарні заклали у липні 1902 р. На урочистій процедурі закладення був присутній міський голова О. Пашутін. У травні 1904 р. лікарню було освячено і відкрито. Будівництво лікарні коштувало Г. Дмитрян 200 тисяч рублів, а ще 300 тисяч вона виділила на утримання закладу. В архітектурному плані лікарня стала своєрідним еталоном «цегляного» модерну, була оснащена за останнім словом техніки (мала парове опалення, водопровід, власну електростанцію, каналізаційну систему). У своєму заповіті Ганна Дмитрян зазначала, що лікарня має бути названою на честь Св. Анни, двадцять ліжок призначалося для неімущих християнської віри, при цьому, кількість платних ліжок не повинна збільшуватися за рахунок безплатних. Окрім того, Г. Дмитрян воліла, щоби лікарня стояла на рівні сучасних наукових вимог і давала простір для занять наукою молодим медикам (Кіровоградська обласна бібліотека для дітей ім. Т. Г. Шевченка...).

Після повернення до Бобринця Г. Дмитрян долучилася до спорудження Вознесенського собору, вклавши в його будівництво 100 тис. карбованців, за її фінансової підтримки при цьому соборі збудували церковно-приходське училище та гуртожиток для священнослужителів.

У 1910 р. Г. Дмитрян ініціювала будівництво нової лікарні в її рідному Новомиргороді. Місцем будівництва обрали міський сад, а архітектором став все той же Я. Паученко.

Земний шлях Г. Дмитрян завершується у 1913 р. За легендою померла вона у бідності і фактично нічого не мала.

Отже, історія української благодійності знає багато видатних особистостей, завдяки зусиллям яких сформувалась система лікарень, освітніх закладів, мистецько-культурна інфраструктура міст і містечок України. Сучасне покоління українців має цю спадщину зберегти.

Джерела та література

1. Кіровоградська обласна бібліотека для дітей ім. Т. Г. Шевченка. Лікарня Святої Анни. URL: http://librarychl.kr.ua/kn_in/kraeznavcha-abetka/likarnja-sv-anny.php.

Денис ДОМНІН

ORCID: 0009-0007-2783-7571

ГРОШОВИЙ ОБІГ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ.: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

TURNOVER IN UKRAINE OF NADDNIPRIANSCHYNA IN THE END XVIII – IN BEGINNING OF XX OF CENTURY.: MODERN STATE AND RESEARCH PROSPECTS

Наприкінці XVIII ст. значна частина українських земель потрапила до складу російської імперії, де на їхній основі було утворено 9 губерній: Полтавську, Чернігівську, Слобідську, Київську, Подільську, Волинську, Херсонську, Таврійську та Катеринославську. На цих територіях імперська влада визначила російський рубль та його фракції – копійки як єдину законну грошову одиницю.

Проблеми грошового обігу на цих Наддніпрянських землях знайшли певне відображення у працях сучасних українських вчених. Грошовий обіг завжди супроводжує таке негативне явище, як фальшивомонетництво, тобто підробка обігових грошей. Ці проблеми детально досліджені українськими вченими А. Бойко-Гагаріним (Бойко-Гагарін, 2020; Бойко-Гагарін, 220а), А. Легейда (Легейда, 1996; Легейда, 1999), В. Орликом (Орлик, 2005; Орлик, 2006; Орлик, 2011), С. Орлик (Орлик, 2015; Орлик, 2016; Орлик, 2018; Орлик, 2018а; Орлик, Бойко-Гагарін, 2017), В. Павленко (Павленко, 2019; Орлик,

Павленко, 2023), А. Пантелеймоненком (Пантелеймоненко, 2013), Н. Пасічник (Пасічник, 2018), О. Потильчаком (Потильчак, 2018), А. Сустретовим (Сустретов, 2020), Р. Тхоржевським (Тхоржевський, 1999), Р. Шустом (Шуст, 2009) та ін.

У той же час ряд питань залишилися поза увагою дослідників. Так, зокрема, спеціального дослідження потребує використання неросійських монет у грошовому обігу Наддніпрянщини. Адже на території Правобережної України, зокрема на Київщині, Поділлі, а особливо на Волині, навіть в першій половині XIX ст. в грошовому обігу перебували західноєвропейські монети.

Не менш ваговою проблемою є відношення населення до обігових грошей та рахункових одиниць. Це перш за все сприйняття населенням тих чи інших різновидів монет і паперових грошових знаків та відношення до них. На сьогодні є лише одна публікація на цю тему, а саме стаття українських вчених С. Орлик та В. Павленко (Орлик, Павленко, 2023). Ваговою науковою проблемою є дослідження народних назв цих засобів платежу.

Таким чином, незважаючи на значну історіографію історії грошового обігу в Наддніпрянській Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст., цілий ряд проблем не знайшов належного висвітлення у науковій літературі і потребує спеціального дослідження, а саме, сприйняття населенням тих чи інших різновидів монет і паперових грошових знаків, а також дослідження їхніх народних назв.

Джерела та література

1. Бойко-Гагарін, А. С. (2020). Фальшивомонетництво в Україні в імперську добу (1795–1917): монографія. Переяслав: Домбровська Я.М. 396 с.
2. Бойко-Гагарін, А. С. (2020). Фальшивомонетництво на Київщині у XIX – на початку XX століття. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія»*. № 2 (145). Київ, С. 10–15. DOI: 10.17721/1728-2640.145.2.
3. Котляр, М. Ф. (1971). Грошовий обіг на території України доби Феодалізму. Київ: Наукова думка, 174 с.
4. Легейда, А. В. (1999). Платинова монета у колекції Харківського історичного музею. Матеріали наукової конференції: *присвяченої 135-річчю з дня народження Є.К.Редіна*. Четверті Сумцовські читання. Харків: Меркурій, С. 51–52.
5. Легейда, А. В. (1996.) Російські монети імператорського періоду з колекції Харківського історичного музею. Тези наукової конференції. Другі Сумцовські читання. 18 квітня 1996 р. Харків, С. 32–33.
6. Орлик, В. М. (2005). Інкorporація України в податкову систему Російської імперії. *Історична пам'ять*. Вип.1–2. С. 53–63.
7. Орлик, В. М. (2006). Єгор Канкрін і фіскальна політика Російської імперії в Правобережній Україні в другій чверті XIX ст. *Спеціальні історичні*

дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць. К.: НАН України, Інститут історії України. Число 13. Част.2. С. 97 – 110.

8. Орлик, В. М. (2011). Державні фінанси Російської імперії першої половини XIX ст.: стан та основні тенденції. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Історичні науки: Збірник наукових праць*. Ізмаїл. Вип. 30. С. 128–142.

9. Орлик, С. В. (2018). Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914-1917 рр.): *монографія*. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 716 с.

10. Орлик, С. В. (2015). Розмінні марки та казначейські знаки у грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць*. К.: Інститут історії України. Число 26–27. С. 141–148.

11. Орлик, С. В. (2016). Проблеми внутрішніх військових позик в Російській імперії в період Першої світової війни у науковій спадщині сучасників тієї епохи. *Історіографічні дослідження в Україні*. К.: Інститут історії України НАН України. Вип. 26. С. 366–380.

12. Орлик, С. В. (2016). Внутрішні позики Російської імперії періоду Першої світової війни. *Наукові записки з української історії: зб. наук. статей*. Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Вип. 38. С. 81–96.

13. Орлик, С. (2018а). Особливості грошового обігу Галичини та Буковини в часи російської окупації періоду Першої світової війни. *Forum numizmatyczne: pieniadz I mennice*. Białystok, № 2. С. 25–33.

14. Орлик, С. В., Бойко-Гагарін, А. С. (2017). Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни. *Український нумізматычний щорічник*. № 1. Переяслав-Хмельницький. С. 143–164. DOI: 10.31470/2616-6275-2017-1-143-164.

15. Орлик, С. В. (2013). К вопросу денежной реформы 1862-1863 гг. в Российской империи. Сборник тезисов Международного нумизматического симпозиума: «Деньги, Экономика и Общество», 16–19 мая. Кошице, Словакия, 2013. С. 82–83.

16. Orlyk, S. & Pavlenko, V. (2023). Money Issue in the Life of the Population of Kyiv Province (1797 – 1917). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*. Is. 27. Pp. 39–52. doi: 10.24919/2519-058X.27.281543.

17. Павленко, В. (2019). Грошова реформа С. Ю. Вігте в Наддніпрянській Україні: деякі питання історіографії. *Studia I Materialy. Forum Numizmatyczne*. № 3. Białystok. С. 128–133.

18. Пантелеймоненко, А. (2013). Металлические жетоны как внутреннее расчетно-платежное средство кооперативов потребителей (середина XIX – начало XX века). Сборник тезисов Международного нумизматического симпозиума: «Деньги, Экономика и Общество», 16–19 мая 2013, Кошице. С. 95.

19. Пасічник, Н. О. (2018). Паралельний обіг грошей як суперечливе явище фінансової системи за часів Є.Ф. Канкріна. Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей V міжнародної науково-практичної конференції, 21–22 червня 2018 р. Меджибіж–Переяслав–Хмельницький–Кропивницький–Київ. С. 133–135.

20. Потильчак, О. (2018). Мідна російська монета у грошовому обігу Правобережної України у XVIII ст. (на матеріалах нумізматичних знахідок 2017 року з Трушків на Білоцерківщині). *Український нумізматичний щорічник*. Вип.2. С.119–131. DOI: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2018-2-119-131>

21. Сустретов, А. (2020). Фальшиві грошові знаки у Наддніпрянській Україні в дореформений період: історіографія. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей I Міжнародної наукової конференції, 13 травня 2020 р. Кропивницький*. С. 40–43.

22. Тхоржевський, Р. І. (1999). Нариси історії грошей в Україні (з давніх часів до сучасності). Навч. пос. для економ. та істор. факультетів вузів України. Тернопіль: Видавництво Карп'юка. 238 с.

23. Шуст, Р. М. (2009). НумізMATика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навч. пос. 2-ге вид. Київ: Знання, 2009. 376 с.

Тетяна ОДИНЦОВА
ORCID: 0009-0000-4058-9276

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО САБОТАЖУ В УМОВАХ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ ЛУГАНЩИНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

PECULIARITIES OF ECONOMIC SABOTAGE IN THE CONTEXT OF THE GERMAN OCCUPATION OF THE TERRITORY OF THE MODERN LUHANSK REGION DURING THE SECOND WORLD WAR

В роки Другої світової війни лише Попаснянський район Ворошиловградської (нині – Луганської) області перебував в окупації майже два роки – з 18 листопада 1941 року до 3 вересня 1943 року. Понад $\frac{3}{4}$ території Ворошиловградської області та сам Ворошиловград (нині – Луганськ) перебували під німецько-фашистською окупацією протягом 6–7 місяців – з середини липня 1942 року до січня – лютого 1943 року.

Міста Красний Луч (нині – м. Хрустальний), Ворошиловськ (нині – м. Алчевськ), Брянка, Кадіївка, Первомайськ, Лисичанськ, Рубіжне перебували в окупації з середини липня 1942 року до початку вересня 1943 року – близько 14 місяців.

На території Ворошиловградської області крім Кременських лісів великі

лісові масиви, в яких могли б приховуватися партизани, взагалі відсутні, і майже всі партизанські загони та групи були ліквідовані окупантами до кінця серпня – вересня 1942 року.

На сьогоднішній день така форма руху Опору населення Ворошиловградської області в роки Другої світової війни, як саботаж економічних, військових, політичних заходів окупантів, а особливо економічних заходів, безпідставно залишається недооціненою, хоча ті люди, які його здійснювали, ризикували своїм життям не менше за партизанів чи підпільників.

Щодо руху Опору в роки Другої світової війни саботаж – це свідоме невиконання владних розпоряджень окупантів або умисне недбале їх виконання зі спеціальною метою послаблення влади окупантів.

На території Ворошиловградської області саботування заходів окупантів здійснювалось у сфері економіки (економічний саботаж), у сфері освіти, у сфері комунального господарства (електро-, водопостачання, опалення, телефонний зв'язок), згодом й у сфері оборони.

Визначаючи особливості саботажу економічних заходів окупантів (економічного саботажу) на території Ворошиловградської області, ми маємо на увазі економічні заходи окупантів, спрямовані на економічне пограбування Ворошиловградської області з метою посилення власне Німеччини та продовольчого та технічного забезпечення її армії. Це заходи:

- з ремонту та відновлення вугільних шахт;
- з видобутку та вивезення природних ресурсів, особливо кам'яного вугілля;
- щодо введення в дію та організації роботи машинобудівельних заводів, на яких окупанти могли б здійснювати ремонт та / або виробництво військової техніки;
- щодо введення в дію та організації роботи металургійних, хімічних та інших заводів, які б випускали військову продукцію та техніку на користь окупантів;
- з ремонту та відновлення інших важливих об'єктів, зокрема доріг, автомобільних та залізничних мостів;
- зі збирання та обмолоту хліба;
- з виробництва іншої сільськогосподарської продукції;
- з вивезення до Німеччини продовольства, різних цінностей, робочої сили.

Відповідно до німецького плану економічного пограбування України та інших захоплених територій Радянського Союзу – плану «Ольденбург», – з території Донбасу (Ворошиловградська область – частина Донбасу) лише кам'яного вугілля планувалось видобувати силами місцевого населення для подальшого вивезення по 900 тис. тон на місяць (Загорулько, Юденков, 1980).

Фактично ж завдяки масовому характеру, який носив економічний саботаж, за період окупації на території Ворошиловградської області не

розпочало роботу жодне велике підприємство та не дала вугілля жодна капітальна шахта.

Для порівняння протягом перших 6–7 місяців відбудови звільненої частини Ворошиловградської області (з лютого до початку вересня 1943 року) було відбудовано 8 великих та 146 малих шахт (Боровська, 2008). Протягом квітня-червня 1943 року у Ворошиловграді трудящі випустили на відновленому та знову змонтованому устаткуванні продукції в сумі понад 8,5 млн. рублів [Бровар, 2009].

Ми виділяємо такі види економічного саботажу:

- 1) промисловий саботаж (на підприємствах переважно галузей важкої промисловості – вугільної, машинобудівної, металургійної, хімічної);
- 2) саботаж у сфері сільського господарства (у сфері виробництва та / або здачі сільськогосподарської продукції – зерна, м'яса, молока, яєць, хліба, овочів);
- 3) саботаж на транспорті (у сфері залізничних / автомобільних вантажоперевезень);
- 4) саботаж у сфері вивезення робочої сили до Німеччини.

Регіональною специфікою економічного саботажу на території Ворошиловградської області є те, що на території самого Ворошиловграда, центральних та південних районів області він здійснювався у сфері промисловості, переважно важкої, а на території північних районів, які є переважно сільськогосподарськими, – у сфері сільського господарства.

Економічний саботаж на території Ворошиловградської області не був просто пасивною формою опору владі окупантів, навпаки вимагав сміливості та винахідливості. Ми виділили такі способи його здійснення:

- 1) Переміщення кваліфікованих, у тому числі інженерно-технічних працівників до сільської місцевості з метою приховування своєї професійної кваліфікації та недопущення залучення їх окупантами до виконання важливих інженерних та інших відповідальних робіт із налагодження діяльності підприємств та інших важливих об'єктів.

- 2) Обман кваліфікованими працівниками окупантів щодо своєї технічної чи інженерної кваліфікації та подальша праця на некваліфікованих роботах. Так, багато інженерів працювали сторожами, двірниками, чорноробами, іншими працівниками невиробничої сфери.

- 3) Удавана співпраця з окупантами кваліфікованих досвідчених працівників та подальше свідомо неефективне керівництво здійснюваними роботами. Так, деякі інженерно-технічні працівники навмисно визнавали непридатними для відновлення підприємства, які можна було відновити найпростіше, і, навпаки, робили «ключовими» об'єктами відновлення підприємства, які відновити було дуже складно чи зовсім неможливо.

- 4) Масовий (подекуди до 60 % зареєстрованих робочих) невихід на роботу на заводи та шахти.

- 5) Масова неявка у призначений час на обов'язкові будівельні роботи з

метою їх зриву.

6) Удавання роботи – «робота для виду». Наприклад, удавання ремонту копру шляхом марного стукання молотками на шахті № 6 копальні «Голубівка» у Кадіївському районі. Копер так і не був готовий до самого визволення району у вересні 1943 року (Ємченко, 1970).

7) Свідома вкрай низька продуктивність праці, зокрема шляхом навмисне повільного виконання робіт, особливо важливих та термінових. Наприклад, видобування вугілля в такій мізерній кількості, що його ледь вистачало для підтримки роботи самих шахт (Ємченко, 1970).

8) Затягування простими працівниками строків виконання відновлювальних, ремонтно-будівельних, виробничих тощо робіт шляхом свідомої нераціональної організації праці та свідомого порушення технології виконання цих робіт.

Так, примусово зігнані для відновлення залізничного мосту через р. Сіверський Донець місцеві мешканці навмисне заважали один одному, стикаючись тачками, загромождали прохід на доріжці; перекидали сміття та каміння в такі місця, щоб потім доводилося перекидати їх знову.

9) Свідоме псування, викрадення, приховування необхідних для роботи матеріалів, інструментів, устаткування, деталей тощо.

10) Свідоме псування, приховування майна підприємств, експлуатованої техніки, шляхів сполучення, наявних на шахтах запасів кам'яного вугілля.

11) Приховування колгоспниками вже обмолоченого хліба, худоби, іншого колгоспного майна.

12) Умисне залишення хліба на колгоспних полях нескошеним, залишення зібраного хліба необмолоченим.

13) Явне використання свого службового становища на шкоду інтересам окупантів.

Наприклад, керівник біржи праці у Слов'яносербському районі Кисельов, виїжджаючи до сіл, замість проведення реєстрації молодих людей для вивозу до Німеччини радив їм ховатися, не з'являтися на реєстрацію, попереджав про облави. В результаті завдяки його зусиллям 900 юнаків та дівчат уникли вивезення до Німеччини (Ємченко, 1970). Самого Кисельова окупанти в подальшому стратили.

14) Ухилення молодими людьми від реєстрації для вивезення на роботи до Німеччини, а у разі реєстрації – ухилення від самого вивезення шляхом переховування у підвалах, льохах, на горищах, у шурфах шахт, на хуторах, залишення своїх населених пунктів.

15) Демонстративна категорична відмова працювати на користь окупантів з усіма подальшими несприятливими наслідками (аж до страти).

Саботаж економічних заходів окупантів здійснювало неозброєне населення, зокрема як партійні, так і безпартійні працюючі громадяни – шахтарі, робітники, зокрема інженерно-технічні працівники, окремі керівні працівники вугільних шахт, заводів (наприклад, начальник ділянки шахти 1-біс

П. І. Ларін), працівники залізничного та автомобільного транспорту, колгоспники та радгоспники. Масові відновлювальні роботи саботували працездатні громадяни незалежно від статі та віку, посад, роду діяльності та партійної приналежності.

Вивезення робочої сили до Німеччини саботували самі юнаки та дівчата, які підпадали під відповідну категорію населення; працівники бірж праці; медичні працівники, уповноважені на вирішення питання про працездатність пацієнтів (наприклад, лікарка Краснодонської поліклініки Олексієнко Н.П.).

В радянській історіографії з ідеологічних мотивів всіляко підкреслювалась та, на нашу думку, перебільшувалась керівна роль комуністичної партії в організації саботажу в роки Другої світової війни. Дійсно листівки відповідного змісту, що їх розповсюджували підпільники, мали важливе значення, бо надихали на опір, вселяли та підтримували віру людей у перемогу СРСР. Але серед підпільників було не так вже й багато комсомольців та комуністів.

Підпільниками, організаторами саботажу та самими саботажниками були не лише комуністи та комсомольці (наприклад, згаданий вище Кисельов; згодом закатований та страчений окупантами інженер М. П. Бараков, який очолював відновлювальні роботи шахт у Краснодонському вугільному дирекціоні), а й безліч безпартійних громадян (Абакумова, 2004).

Мали місце як організовані, так і стихійні форми саботажу. Так, відмовився показати решті приклад праці на «Велику Німеччину» відомий на всю країну шахтар Микола Гвоздирьков, за що його було розстріляно; у Красному Лучі відмовилися від роботи близько 2 тисяч шахтарів, за що їх живцем було скинуто до шурфу шахти «Богдан» (Ємченко, 1970); у Краснодоні – кілька десятків шахтарів (за відмову видобувати вугілля для Німеччини їх показово було закопано живцем у землю).

Джерела та література

1. Абакумова, В. (2004). Окупаційний режим та антифашистський рух опору на Луганщині (1941–1943 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Луганськ. 20 с.

2. Боровская, Н. (2008). Станично-Луганский и Верхне-Тепловский районы во время немецкой оккупации и восстановления народного хозяйства (1942 – 1950 гг.) *История Станично-Луганского района: Сборник научных статей* / ред. М.Н. Карпенко. Луганск: «Глобус». С. 85–93.

3. Бровар, О. (2009). Вугільна промисловість Донбасу у 40-60-х рр. ХХ ст.: проблеми соціального розвитку. Донецьк: Юго-Восток. 365 с.

4. Ємченко, Г. (1970). На Луганщині. *Герої подполья [О подпольной борьбе русских патриотов в тылу немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны]*/сост. Быстров В.Е. Вып. 2. Москва: Политиздат. С. 148–179.

5. Загорулько, М., Юденков, А. (1980). Крах плана «Ольденбург» (о срыве экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР). 3-е изд., доп. Москва: Экономика. 376 с.

Владислав ШАТКОВСЬКИЙ
ORCID: 0000-0002-7713-5312

ФОРТИФІКАЦІЙНІ СПОРУДИ НОВОЇ СЕРБІЇ ЗА МАТЕРІАЛАМИ Й. А. ГІЛЬДЕНШТЕДТА

FORTIFICATIONS OF THE NEW SERBIA BASED ON MATERIALS BY J. A. GULDENSTEDT

У процесі захоплення нових територій і розширення кордонів Російською Імперією виникла потреба у визначенні і оцінці нових територій. Керівник Академії наук Російської Імперії А. Ф. Ломоносов висунув ініціативу про проведення серій досліджень. Дослідження Гільденштедта по території колишньої Нової Сербії входить в другу серію експедицій, що відбувались з 1768 по 1774 рік, і складалась з п'яти груп вчених натуралістів.

Метою дослідження Й. А. Гільденштедта було всебічне дослідження територій з напрямком природознавства та економіки. Подорож територією колишньої Нової Сербії проходила з шостого травня по тридцятого липня 1774 року а саме наприкінці Турецько-російської війни до укладання Кучук – Кайнаджирського договору 10 серпня 1774 році результати роботи представлені в праці D. Johann Anton Guldénstädt. Russisch-Kaysersl. Akademikers und Professors der Naturgeschichte auch der Churfürstl. Maynzischen und der Berliner Naturforschenden, wie auch der St. Petersburgischen ökonomischen Gesellschaft Mitglieds. Reisen durch Russland und im Caucasischen Geburge. Auf Befehl der Russisch-Kayserslichen. Akademie der Wissenschaften herausgegeben von P.S.Pallas пізніше перевидана «Путешествие И. А. Гильденштедта по Елисаветградской провинции (1774 г.)» в перекладі Ястребова (Гільденштедт, 2005) також існує варіант перекладу Наталії Полонської – Василенко в її неопублікованих матеріалах які доповнюють переклад Ястребова. Узагальнив та адаптував до сучасного використання А.В. Пивоваром з коментарями та доповненнями. Дослідник зазначає, що дослідники попередніх років використовували власні варіанти перекладів.

У процесі подорожі Й. А. Гільденштедт описував навколишнє середовище, промисли, поселення. Не виключенням були і фортифікаційні споруди. В основному Фортеці такі як Новомиргородська та Єлисаветградська, Мішурін Ріг, решта фортець є окремими ротами колишніх Пандурського та Гусарського полку перетвореної Нової Сербії та Молдовського піхотного полку. (Полонська-Василенко, 1960) Окремо відзначаються укріплення

молдовського полку які в результаті сутичок з запорожцями припинили своє існування. Дана багатогранна робота містить описи та стан збереження фортифікаційних споруд на момент закінчення бойових дій між османськими та російськими військами і перенесення театру бойових дій за межі ліній укріплень новоросійської губернії, що відносить даний твір до категорії джерел, на відміну від робіт наступних поколінь дослідників.

Загалом дослідник відвідав 39 фортифікаційних серед яких детальний опис мали шанці Цибулів Глінськ Крюків Могильов, Мішурін Ріг, Сентів фортеця св Єлисавети, та інші. З особливості конструкцій у більшості випадків слід відзначити наявність оборонних споруд правильної та неправильної форми оточених частоколом. До фортець з правильним, симетричним розташуванням укріплень відповідно до вимог середини 18 століття відносять: Петроострів, Могильов, Панчев, Федварь, Вуковар, Могильов(Сента). Дослідник в щоденнику описує : « Тут побудовано правильне чотирикутне укріплення, сажень 400 діаметром але в ньому не живуть і воно слугує прихистком тільки в крайньому випадку.» (Гільденштедт, 2005) та інші До неправильних відноситься Цибулів. В частині фортець характерно наявність церкви та будинків для офіцерів та інших військових споруд.

Дослідник наголошує на ряд населених пунктів та фортець що постраждали від атаки Кирил-Гірея в 1769 року на початку Російсько-Турецької війни це Дмитрівка, Цибулів, окремо дослідник відзначає шанці що постраждали в наслідок рейдів запорізьких козаків на Молдовський піхотний полк.

Також відповідно до описів можна відзначити населені пункти що існували до утворення Нової Сербії це шанець Табурище, Цибулів, Глинськ, Новомиргород, Петроострів (Гільденштедт, 2005; Никифорова, 1999).

Особливу увагу приділено описам ключових фортець Єлисаветградської та Новомиргородської Дослідник зазначає, що: «Новий Миргород – адміністративний центр Чорного гусарського полку й важливий населений пункт у всій провінції після фортеці св. Єлисавети. Населений раніше заснування Нової Сербії і мав назву Тресяги. Засновник Нової Сербії генерал Хорват обрав його своєю резиденцією а тепер тут знаходиться полкова кавалерія і живе полковник Чорного гусарського полку. В декількох ста саженів від південного берега Великої Висі є тут правильна п'ятикутна площа (Фортеця) сажень 100 в поперек оточена земляним валом та сухим ровом, що переривається двома воротами» (Гільденштедт, 2005).

Єлисаветградська фортеця отримала більш детальний опис відповідно до якого можна визначити стан збереження укріплень: «6-11 червня 1774 року ми провели в фортеці св.Єлисавети. В 1752 році коли генералу Хорвату дано право на формування Нової Сербії, заснована була і фортеця св Єлисавети Вона розташована на пагорбі, на західній стороні Інгулу в 200 саженів від його початку ложа і на 20 сажень вище за нього, на похилій трохи поверхні, яка далі схиляється до Інгулу сильніше, але ніде не обривається круто. Фортечні вали

містять в собі сіро-жовтувату лужну глину. Фортеця є правильним шестикутником, має близько 300 сажнів коло, обнесена сухим ровом та облаштована зовнішніми укріпленнями, які прикривають шлях до води та третім воротам. З північного та південного крил фортеці іде до Інгулу ретраншемент, що продовжується і на східній стороні Інгулу. Разом з фортецею він формує чотирикутник, що має окружність 6 верст. В середині західної його сторони лежить фортеця, а через північну та південну проходить Інгул. В фортеці розташовані лише суспільні будівлі, в яких живуть неодружені солдати, комендант та деякі офіцери. Церква, гауптвахта, провінційна канцелярія, школа та в'язниця також знаходяться в фортеці, все в дуже поганому стані. Будинки тут усі дерев'яні, погано побудовані, накричі частково гнотом частково соломою. У фортеці є дві криниці по 15 сажень глибиною, з маховими колесами... Однак і в колодязях вода неприємна та тухла» (Гільденштедт, 2005). Виникає питання, яким чином військова база Імперії за 20 років існування перебуває в відносно поганому стані. Даний опис може свідчити про дві позиції одна включає в собі корупційну складову Нової Сербії та імовірно обмеження фінансування фортифікацій в умовах війни враховуючи, що дані бази розташовані далеко позаду від місця бойових дій. Також на супутникових знімках та плані представленим в роботі Ф. Ф. Ласковського відсутні додаткові споруди що прикривали доступ до води (Ласковський, 1866).

Опис фортеці Мішуріного Рогу зазначений наявність подвійних укріплень та гармат по периметру фортеці. «... На вершині що досить круто спускається до Дніпра встановлений чотирикутний редут кожна сторона має 80 кроків довжини. В середині його стоїть церква а кожен кут зайнятий гарматою. Цей чотирикутник оточений другим, кожна сторона якого має 220 кроків довжини південна сторона цього останнього чотирикутника має кронверк, що виступає в стіні, а від західної та східної спускається до Дніпра крила, по декілька сот кроків довжини нахталт ретраншементу з добрими ровами. Поверхня укріплень піднята над поверхнею води на 20 сажнів і по складу ґрунту – глиниста. В середині укріплень знаходиться тільки суконна фабрика...» (Гільденштедт, 2005).

Отже, дослідження вміщує в собі опосередкований опис фортифікаційних споруд з вибіркоким акцентом лише на певні фортифікаційні комплекси. Причиною даної строкатості є обмежений час для проведення досліджень та основний акцент дослідника на флорі фауні та промислах – основ економічного розвитку територій. Фортифікаційні споруди мали правильну (чотирьох, п'яти та шестикутної конфігурації) і неправильну форму у вигляді багатокутної фортифікації і перша і друга категорія по периметру оточені частоколом. на валах шанців та факт використання укріплень лише за потреби. Приклад потреби є наступалні дії Кирил-Гірея в 1769 році результатом якого було знищено ряд населених пунктів та шанців такі як Дмитрівка та околиць Цибульова. Дослідник фіксує заснування певних фортифікаційних пунктів до утворення Нової Сербії. Економічний аспект утримування значної кількості

фортифікаційних споруд представлений в якості наявних промислів та земельних угідь і не зазначається про доходність чи збитковість території проте стан фортифікацій більше схильні до занедбаних адже основна кількість коштів використовувалась для забезпечення проведення інтенсивних бойових дій.

Джерела та література

1. Гільденштедт, Йоган-Антон. Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року [Архівовано 14 травня 2020 у Wayback Machine.]. Упорядник Пивовар А.В. К.: Академперіодика, 2005. 48 с.

2. D., Johann Anton Güldenstädt. Russisch-Kaysersl. Akademikers und Professors der Naturgeschichte auch der Churfürstl. Maynzischen und der Berliner Naturforschenden, wie auch der St. Petersburgischen ökonomischen Gesellschaft Mitglieds. Reisen durch Russland und im Caucasischen Geburge. Auf Befehl der Russisch-Kayserslichen. Akademie der Wissenschaften herausgegeben von P.S.Pallas. – St. Petersburg, bey der Kayserlichen Akademie der Wissenschaften, 1791; Bd. II. 552 s.

3. Никифорова, Н. О. (1999). Щоденник подорожі Й. А. Гільденштедта Єлисаветградською провінцією (травень-липень 1774 р.) // *Записки науково-дослідної лабораторії Південної України Запорізького держуніверситету: Південна Україна XVIII—XIX століття*. Вип. 4(5). Запоріжжя: РА «Тандем-У». С. 15–40.

4. Ласковский, О. (1866). Карты, планы и чертежи к 3-4 части материалов для истории инженерного искусства в России СПб.

5. Полонська-Василенко, Н. (1960). Заселення південної України в половині XVIII ст. (1734–1775) частина II (заселення новоросійської губернії) Мюнхен.

Сергій ПОДОЛЬСЬКИЙ

ТОРГОВО-ПРОМИСЛОВИЙ РОЗВИТОК МІСТ НАДДНІПРЯНЩИНИ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

TRADE AND INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF THE CITIES OF THE NADDNIPRIANS IN THE LAST QUARTER OF THE EIGHTEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURIES: A HISTORIOGRAPHICAL ANALYSIS

Торгівля відіграла важливу роль в історичному розвитку соціуму. Вона сприяла розширенню культурного обміну між народами, розвитку економіки та

збереженню миру. Торгівля стимулювала розвиток міжнародних відносин, обмін товарами та ідеями, а також сприяла появі нових технологій та винаходів.

Завдяки торгівлі народи могли отримувати ті товари, які не вироблялися на їхній території, та розвивати свою економіку. Таким чином, торгівля відіграла ключову роль у формуванні світової історії та сприяла розвитку цивілізацій. Минуле наочно демонструє приклади успішної поведінки спільноти, яка сприяла гармонійному розвитку під час криз, демографічних змін, епідемій та воєн. Ретельне дослідження та аналіз цих історичних фактів відображають сучасні концепції розв'язання соціально-економічних проблем сьогодення.

Питання торгово-промислового розвитку міст Наддніпрянщини в останній чверті XVIII – на початку XX століття є досить актуальними для історичних досліджень. Цей період в історії України і Європи загалом був важливим з погляду розвитку торгівлі, промисловості та суспільства в цілому.

У цьому контексті, історіографічний аналіз може допомогти виявити ключові тенденції, напрями досліджень, а також прогалини в наявних дослідженнях. Зокрема, дослідження торгово-промислового розвитку міст Наддніпрянщини може включати такі аспекти:

- Економічний аналіз: розгляд економічного розвитку міст з точки зору торгівлі, промисловості, фінансів, транспорту тощо.
- Соціальний аспект: вивчення впливу торгівлі та промисловості на суспільство міст щодо зміни у класовій структурі, умов праці та соціальних взаємодіях.
- Політичний контекст: аналіз впливу політичних подій і режимів на розвиток міст та їхню економічну діяльність.
- Культурні аспекти: роль торгівлі та промисловості у формуванні культурного обличчя міст, взаємовплив економічних та культурних процесів.
- Порівняльний аналіз: порівняння досліджуваних міст з іншими регіонами України або з містами інших країн.

При проведенні історіографічного аналізу важливо враховувати різноманітність підходів і тлумачень, які використовуються в історичних дослідженнях. Також слід звернути увагу на можливі проблеми та прогалини в наявних джерелах і літературі, що вивчаються.

Ми надаємо перевагу науковому та дослідницькому вивченню праць, які стосуються економічної політики Російської імперії у контексті формування світового ринку, промислового розвитку України у взаємозв'язку з торгівлею, а також ролі промислового і аграрного капіталу у торговельній діяльності.

Здійснюючи аналіз історіографії з вказаної теми за формально-функціональним критерієм встановлено, що формально-функціональний критерій в історичних дослідженнях є одним із методів аналізу історичних явищ. Його особливістю є розділення об'єкта дослідження на формальні (структурні) та функціональні аспекти. Формальний аспект вказує на зовнішній вигляд об'єкта, його організаційну структуру, а функціональний –

зосереджується на функціональних можливостях та цілях цього об'єкта. Застосування такого критерію дозволяє краще зрозуміти природу об'єкта та відтворити його історичний контекст.

Серед таких досліджень можна виділити історіографічні праці, зокрема монографії, дисертації, а також підручники і навчальні посібники, що детально висвітлюють проблеми історіографії певних аспектів. Важливою групою джерел є історіографічні вступи до монографій і дисертацій, які розглядають різні аспекти соціально-економічних і соціокультурних процесів у містах. До інших джерел відносяться історіографічні статті в наукових виданнях, матеріали конференцій, огляди та рецензії. Ці види досліджень відрізняються не лише за концепцією та напрямом, але й за глибиною аналізу та хронологічними межами.

Різні аспекти торгово-промислового розвитку міст Наддніпрянської України у різні часи досліджували В. Орлик (Орлик, 2006, 2007, 2019), О. Реєнт (Реєнт, 2017), С. Орлик (Орлик, 2011, 2012), Т. Гончарук (1999, 2008) О. Бондаренко (Бондаренко, 2013, 2014, 2020) та інші.

Ми визначили такі напрями сучасних досліджень проблеми розвитку торгівлі та промисловості міст Наддніпрянщини в останній чверті XVIII ст. – на початку XX ст.

- податкова політика Російської імперії в Україні (В. Орлик, С. Орлик);
- економічний розвиток міст Російської імперії (А. Бойко, О. Бондаренко, Т. Гончарук);
- особливості розвитку української торгівлі (О. Реєнт, В. Церклевич, О. Прищепа та ін.).

Зокрема, у монографії В. Орлика вперше в історіографії всебічно досліджено податкову політику уряду Російської імперії кінця XVIII – середини XIX століття. Проведено системний і порівняльний аналіз цієї політики в різних регіонах (Полтавській, Чернігівській, Слобожанщині (Харківській), Волинській, Київській, Подільській, Катеринославській, Херсонській і Таврійській губерніях), а також проведено історико-порівняльний аналіз з регіонами Білорусі та Прибалтики.

У рамках дисертаційного дослідження С. Орлик «Еволюція системи оподаткування нерухомого майна в Російській імперії наприкінці XVIII – початку XX ст. (на матеріалах українських губерній)» (Орлик, 2012) було розглянуто особливості оподаткування нерухомого майна (в т.ч. фабрично-заводського та торгівельно-промислового) в містах, посадах і містечках Наддніпрянської України. Акцентуючи увагу на тому, що в середині 90-х років XIX століття в великі міста охопила «будівельна лихоманка» С. Орлик значну увагу приділила механізму оподаткування торгівельної міської нерухомості (крамниць, яток тощо) міським оціночним збором та державним податком з нерухомого майна (Орлик, 2012а). Окремо було приділено увагу оподаткуванню нерухомого майна промислових підприємств Наддніпрянської України (1863 – 1912 рр.) (Орлик, 2011; Орлик, 2011а).

Дослідження Т. Гончарук є значущим внеском у вивчення історіографічних аспектів української економіки в ХІХ столітті. Автор звертає увагу на різноманітність підходів до аналізу української економіки того періоду, включаючи різні методологічні підходи, історичні школи думок та теоретичні концепції. Вона висвітлює ключові тенденції досліджень, прогалини в історіографії, а також спростовує міфи та стереотипи, що можуть існувати у вивченні цього періоду. Т. Гончарук ретельно опрацювала історію дослідження вільної економічної зони на Півдні України, утворення порто-франко в Одесі та його вплив на розвиток всіх територій України, проаналізувала погляди істориків на роль української економіки у загальноімперському контексті. Особливо важливим є висновок про необхідність розглядати економічний розвиток Наддніпрянської України як необхідну складову загального економічного організму України (Гончарук, 1999).

Наукова публікація О. Бондаренка представляє рівень дослідження розвитку торгівлі у містах Наддніпрянської України в період з 1785 по 1917 рік з погляду сучасної вітчизняної історичної науки. Крім традиційних аспектів дослідження зазначено звернення до таких ключових напрямів наукового дослідження, як форми та методи внутрішньої та зовнішньої торгівлі українських міст, приватне підприємництво у міській економіці та інше. Вчений зауважує, що аналіз розвитку торгівлі в містах розглядається у контексті економічних явищ в українських губерніях або в рамках досліджень історії певних регіонів чи окремих міських поселень. Простежено, що більшість дослідників занадто фокусується на зборі фактичних даних, замість здійснення узагальнень та теоретичного осмислення процесів, пов'язаних з розвитком торгівлі, тому й вивчення теми нерівномірне як з регіональної, так і з хронологічної точки зору (Бондаренко, 2021).

У науковій розвідці О. Реєнта всебічно досліджено особливості української торгівлі в ХІХ – на початку ХХ ст. Вчений аналізує зміни в торговельних відносинах зазначеного періоду, які призвели до розширення мережі торгових закладів, зміни форм та методів купівлі-продажу, перетворення багатьох міст на потужні торгові центри, особливий акцент зроблено на розвиткові чорноморсько-азовських портів (Одеса, Херсон, Миколаїв, Маріуполь та інші) (Реєнт, 2017).

Представлені наукові дослідження багатоаспектно презентують представлену тему. В історичному контексті вивчення економічного розвитку регіонів у певний історичний період дозволяє краще зрозуміти формування сучасних економічних, соціальних та культурних умов. Розвиток міст Наддніпрянщини в останній чверті ХVІІІ – на початку ХХ століття відображає важливі етапи історії України та розвитку її економіки.

У контексті урбанізації та індустріалізації дослідження торгово-промислового розвитку міст Наддніпрянщини в останнє десятиліття ХVІІІ – початок ХХ століття дозволяє вивчити ці процеси на місцевому рівні та їхній вплив на економіку регіону. Міста завжди відігравали ключову роль у торгівлі

та промисловості. Вивчення їхнього розвитку дозволяє зрозуміти, які галузі були пріоритетними, які тенденції визначали їхній розвиток та які фактори впливали на їх економічну активність.

Таким чином, тема є актуальною як з історичного, так і з практичного погляду, оскільки дозволяє зрозуміти етапи економічного розвитку регіону та вивчати взаємозв'язок історичних процесів із сучасними викликами та можливостями. Знання про минуле дозволяють зробити важливі висновки для розвитку сучасних стратегій економічного зростання та регіонального розвитку. Вивчення торгово-промислового розвитку міст Наддніпрянщини може допомогти ідентифікувати ключові фактори успіху або невдач, які можуть бути корисними для сучасного періоду.

Результати такого дослідження можуть бути корисними не лише для істориків, а й для економістів та соціологів, що досліджують процеси глобалізації та регіонального розвитку.

Джерела та література

1. Бондаренко, О. В. (2021). Розвиток торгівлі в містах Наддніпрянської України в 1785– 1917 рр.: сучасна вітчизняна історіографія. *Society. Document. Communication* Ed. 11. 75 – 90.
2. Гончарук, Т. Г. (1999). З історії вивчення української економіки першої половини XIX ст.: *Історіографічні нариси*. 152 с.
3. Орлик, В. М. (2007). Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період: *монографія*. Кіровоград: Імекс-ЛТД. 631 с.
4. Орлик, С. (2011). Оподаткування нерухомого майна промислових підприємств у Російській імперії (1863-1912 рр.). *Пріоритети розвитку підприємств у XXI столітті: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кіровоград, 21 квітня 2011р.). Кіровоград. С. 40–42.
5. Орлик, С. (2011а). Проблеми визначення бази оподаткування для податку на нерухоме майно (XIX–початок XX ст.). *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 20 (2). С. 236–243.
6. Орлик, С. (2012). Еволюція системи оподаткування нерухомого майна в Російській імперії наприкінці XVIII–початку XX ст. (на матеріалах українських губерній): дис. ... канд. економічних наук: 08.00.01. Київ. 248 с.
7. Орлик, С. (2012а). Оподаткування нерухомого майна в містах Російської імперії. *Збірник наукових праць учених та аспірантів ДВНЗ «Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди»*. 18/2. С.123–127.
8. Реєнт, О. (2017). Загальні тенденції розвитку, найголовніші осередки та реверсні особливості української торгівлі в XIX – на початку XX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Випуск 26. Київ. С. 7–26.

ЕТНОЛОГІЯ. СОЦІОКУЛЬТУРНА АНТРОПОЛОГІЯ. УСНА ІСТОРІЯ

Любов БОСА

ORCID ID: 0000-0002-5381-8151

АНТРОПОЛОГІЯ ПАМ'ЯТІ: ВІД СІМЕЙНИХ СПОГАДІВ ДО КОЛЕКТИВНИХ НАРАТИВІВ

ANTHROPOLOGY OF MEMORY: FROM FAMILY MEMORIES TO COLLECTIVE NARRATIVES

Мета цієї розвідки полягає у дослідженні з антропологічної³ перспективи впливу індивідуальних досвідів на формування колективних уявлень про минуле. Шляхом аналізу сімейних наративів (одного з ключових компонентів культурної пам'яті), що представлені власними польовими матеріалами, простежуються різні аспекти трансляції міжпоколінної пам'яті.

У методологічному плані дослідження ґрунтується на сучасних міждисциплінарних «memory studies» та концепції «місць пам'яті» П. Нора (Нора, 2014). У розумінні Нора (як це проінтерпретувала А. Ассман) «місця пам'яті» – це розкидані фрагменти зруйнованих і втрачених життєвих зв'язків. Але з руйнацією «місця» пам'ять продовжує існувати; вона стає елементом усної традиції, оповіді та висхідною точкою нових культурних значень (Ассман, 2012).

У минулому столітті офіційна версія колективної пам'яті конструювалася з метою вироблення специфічної ідентичності «нової радянської людини», що й сьогодні виявляється у своєрідній криптоідентичності не тільки мешканців східних теренів, де мало кому вдавалося зберегти повноцінну родову культурну спадщину. Однак матеріали сімейних наративів засвідчують, що в Україні саме родина до нинішнього часу залишається найпродуктивнішим каналом культурної трансмісії, незважаючи на часто її латентний стан (Боса, 2018).

Родова пам'ять загалом будується за когнітивно-емоційним принципом. Вона включає:

- сімейний міф – сімейний феномен, що виявляється як сукупність уявлень членів сім'ї про себе;

³ З погляду сучасних наукових підходів міждисциплінарний термін «антропологія» застосовується як узагальнене означення та синонім до напрямків «культурна антропологія», «соціальна антропологія», «соціокультурна антропологія», водночас на пострадянському просторі також вживається поряд з «етнологією» та «фізичною антропологією» тощо. У цій розвідці вказує на предмет дослідження.

- сімейну історію – історичний контекст сім'ї, хронологія значущих подій життя родини упродовж кількох поколінь;
- сімейний сценарій – патерни взаємодії, що повторюються з покоління в покоління;
- сімейні цінності – ідеали, уявлення, які схвалюються й культивуються в колі сім'ї;
- сімейні норми і правила – фактор регуляції взаємин між її членами;
- традиції і ритуали – фактор стабілізації родинної системи.

Таку змістовну складову можна простежити через інтерв'ю багатьох оповідачів, які розгортаються за відповідними темами майже в усіх 10 томах «Етнографічного образу сучасної України», що були опубліковані в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України (Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних матеріалів, 2016–2020). Наприклад, через представлені авторські матеріали з Луганщини (зокрема інтерв'ю з Афанасьєвським Григорієм зі Старобільщини), з Кіровоградщини (інтерв'ю з нащадками козацьких родів с. Олексіївка, що на Бобринеччині) та ін. прослідковуємо автобіографічну лінію респондентів в контексті сімейної історії з її міфологізацією та переказами про предків – засновників хуторів та зимівників, про різні аспекти життєдіяльності роду – господарські практики, культуру житлобудування, сімейну обрядовість тощо.

Очевидно, що в цьому випадку важливий сам факт звернення респондентів до образу козацтва як складової українського історико-культурного процесу. Українське військо, Козаччина – це національні соціокультурні універсали, що набирають все більшої ваги. А для Півдня і Сходу України були народною протипогою тому ж таки «руському міру», що дозволяло утримувати в колективній пам'яті обриси власної землі: «Це козача територія. Оце Калужино, Кам'янка, Мишурино, Бородаївка, Лихівка – це були козачі села споконвіку. [Це якое відбилося на характері людей?] Якась розкутість у людини, що гідність якась у нього єсть, не халуй якийсь» (Боса, 2018). Подібні судження ми повсякчас записували ще до 2014 року. Проте, помітно було, що саме такі означення «козачої території» як власної домівки, своєї, української землі, особливо актуалізувалися на Півдні та Сході України з початком російсько-української війни 2014-го.

Важливо усвідомлювати, що сімейна пам'ять у своїй основі є колективною, саме через неї відбуваються процеси ретрансляції культури, пов'язуючи сім'ю з ширшими спільнотами та формуючи її загальнонаціональний комплекс. Чи не тому з такою жорстокістю при «советах» знищували в Україні носіїв цієї пам'яті? З іншого боку «місце пам'яті» визначає форми життя й досвіду людей (родини, локальної спільноти), а люди накладають свій відбиток на це місце через культуру та історію. Як «місця пам'яті» в представлених записах можна простежити так звані місця

покоління, які виникають через довгостроковий зв'язок сімей чи груп з власним помешканням, населеним пунктом, ландшафтом тощо.

З цього погляду на особливу увагу заслуговують розгорнуті наративи представників давніх українських родів з усієї України, які не лише збирають матеріали про свій рід та родові місця, але й заохочують інших до генеалогічних пошуків тощо. В такому разі сім'я виступає важливим агентом передачі культурної пам'яті. Родинні традиції, обряди та спогади стають фундаментом для формування індивідуальних та колективних ідентичностей.

Прикметно, що у свій час навіть процес фотографування (з його повсюдним поширенням з кінця XIX ст.) також набув ознак ритуальної практики, включаючись у структуру сімейних обрядів, супроводжуючи всі етапи соціалізації людини. Водночас фотоальбоми ставали сімейною реліквією, окремим «місцем пам'яті». Як правило, спогади багатьох наших респондентів нерозривно пов'язані зі світлинами, які демонструвалися в процесі розмови. Здебільшого це були важливі мнемонічні опори, що запускали конкретні індивідуальні пригадування.

Досліджуючи способи, якими сімейні спогади впливають на створення культурних наративів, ми розуміємо багатоаспектну природу колективних уявлень. Звичайно, що індивідуальні спогади, перетворюючись на частину колективної пам'яті, піддаються процесам переробки, редагування та інтерпретації з урахуванням соціокультурних контекстів. Цей процес трансформації є важливим для розуміння того, як культурна пам'ять впливає на формування колективних історичних уявлень (і навпаки, як закріплені в соціумі уявлення та стереотипи, а нині до цього процесу інтенсивно долучені ще й різні медіа, впливають на особистість).

Отже, антропологія пам'яті відкриває широкий простір для дослідження трансформації індивідуальних спогадів у колективні культурні наративи. Розуміння цього процесу є ключовим для розкриття механізмів формування культурної ідентичності та суспільної свідомості в сучасній Україні.

Джерела та література

1. Ассман, А. (2012). Простори спогаду. *Форми трансформації культурної пам'яті*. Київ. 440 с.
2. Етнографічний образ сучасної України. *Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів* : у 10 т. / [голов. ред. Г. Скрипник]. Київ, 2016-2020.
3. Етнографічний образ сучасної України. *Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів*. Т. 2. Родина та культура сімейного співжиття. Упоряд. Курінна М., Поріцька О., Боса Л. / [голов. ред. Г. Скрипник]. Київ, 2018. 460 с.
4. Нора, П. (2014). *Теперішнє, нація, пам'ять*. Київ. 272 с.

Людмила ІВАННІКОВА
ORCID: 0000-0003-0617-5082
Валерій САЄНКО
ORCID: 0000-0002-9837-0733
Наталія ВАСИЛЕНКО

ПОЛЬОВА ФІКСАЦІЯ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ В ЗАПИСНИКАХ ЯКОВА НОВИЦЬКОГО: ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СКОРОПISY⁴

FIELD RECORDING OF FOLK SONGS IN NOTEBOOKS YAKOV NOVYTSKY: INTERPRETATIONS OF MANUSCRIPTS

Ім'я історика і фольклориста Якова Павловича Новицького (1847–1925) перебуває у великій пошані, а твори його здавна користуються любов'ю читачів. Вивченню діяльності фундатора історико-етнографічних досліджень Дніпровського Запорожжя приділялося чимало уваги (див.: Іваннікова, 2010). Утім, польові спостереження науковця, які є підвалинами творчої лабораторії кожного етнографа і фольклориста, були майже невідомими, незважаючи на те, що архів Новицького добре зберігся. Але, на жаль, доля його типова: матеріали виявилися розподіленими ще наприкінці 1920-х рр. між різними установами. Нині до наукового обігу введено чимало документів з архіву Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології (ф. 4), Інституту рукопису НБУВ (ф. 202). Третя ж частина особового архіву Новицького перебувала в архіві Інституту археології (ф. 28) і з різних причин залишалася практично невідомою дослідникам.

Активізація пошуків нових матеріалів для вивчення наукової спадщини Новицького відбулася завдяки генеральному директорові Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» Максиму Остапенку та авторів цієї розвідки. Справжнім подарунком для багатьох науковців стали дев'ять записників, у яких поряд із археологічними матеріалами, численними планами оборонних споруд, урочищ о. Хортиця, спостережень над поведінкою бджіл і фіксацією станів погоди є й польові записи фольклору: оповідки про козацькі часи, легенди, приказки, прислів'я, тощо. Серед них чотирнадцять пісень (повних текстів і уривків) різних жанрів. Саме на них ми зосередили увагу: наша співпраця полягає в реконструкції та підготовці до друку текстів пісень, у написанні коментарів.

⁴ Термін *скоропис* тут ми використовуємо в його автентичному розумінні, тобто ширшому ніж схема з підручників палеографії «установ – напівустанов – скоропис»; бо скоропис існував ще тоді, коли слов'яни взагалі не мали писемності. Так, наприклад, на основі ромейського скоропису було створено глаголицю. Активно скоропис використовувався до кінця 20 ст. – стенографічна система Н. Н. Соколова, Державна єдина система стенографії тощо.

Загалом Новицький за пів століття зібрав і опублікував близько 400 пісень. Фольклористу надходили і записи від інформаторів, але їх загалом небагато: кореспонденти надіслали 17 пісень, серед них одна походить з західних губерній, а дві – з Херсонської.

Перша пісня була записана у 1870 р. Впадає в око нерівномірність у накопиченні матеріалу: записувалось від 1 до 15 пісень на рік, у 1872-1873 р. записів не було взагалі. Найбільш активно пісні збиралися у період 1884-1888 рр. (від 16 до 81), а потім у 1894 (32) і 1913 (43) пісні. Географія записів – Олександрівський, Катеринославський, Маріупольський і в меншій мірі Павлоградський повіти Катеринославської губернії.

Але польових записів знайдено лише 12 за період з 1873 по 1913 рр. Зроблені вони у селах Олександрівського та Маріупольського повітів Катеринославської губернії (тепер Запорізька обл.). За всіма ознаками, це саме польові записи, зроблені дуже швидким почерком, що значно утруднює їх прочитання. Загалом Новицький мав чіткий і охайний, хоча й дрібний, але розбірливий почерк, адже каліграфія була необхідною навичкою канцеляриста XIX ст. Записники ж читаються дуже важко – у приватних бесідах, а особливо під час виконання носіями фольклору пісень та легенд, він максимально прискорював своє письмо. Це свідчить про те, що вчений фіксував пісні не під повільну диктовку, а в живому побутуванні, під час співу. Власні прийоми стенографування вчений використовував найпростіші: допускав пропуск букв (*нос[е]лок*); замість літери *a* писав *o*; застосовував авторські автоматичні скорочення (наприклад, своєрідна лігатура, що передавала *-тця*, див фото).

Хоча з 1880-х рр. набувають поширення спеціально вироблені системи стенографії, Новицький ними не користувався. Практичне опанування такими навичками потребує більш-менш тривалого навчання, але науковець міг би використовувати окремі елементи і правила, якби був знайомий з новітніми розробками в галузі стенографії.

У записниках є сторінки, які прочитати неможливо, якщо не знаєш який саме це текст – графіка букв неадекватна, особливо під час запису оповідок. Для самого Новицького це були лише натяки для згадки про почуте. Практика стенографування у випадках, коли доводиться записувати на дуже великій швидкості, передбачає розшифровку одразу після фіксації, адже там використовуються значні скорочення, і записи у великій мірі є мнемонічними реперами, а не лише знаковим письмом у прямому розумінні. Саме з цим ми зіткнулися, намагаючись прочитати рукописи Я. Новицького. Тож нам довелося пройти чималий шлях до ідентифікації пісень.

Здійснити реконструкцію кожного тексту ми змогли шляхом прочитання окремих фольклорних формул, іноді навіть окремих ключових слів, а також співставлення варіантів визначеної нами пісні. Іноді текст вдавалося ідентифікувати за датою запису або у зв'язку з прізвищем виконавця. Допомогли також чистові рукописи пісень, підготовлених Новицьким для друку. Таким чином з'ясувалося, що більшість пісень з записників були згодом

опубліковані в наукових збірниках (Новицький, 1894; Новицький, 1908; Новицький, 2009). Та є й раніше невідомі тексти. Це весільна пісня «Три бояри, ще й чотири», чумацька «Ой гук, мати, гук», жартівлива «Струже, струже вітер дуже».

Жанрова палітра пісень відображає живу традицію території колишніх Запорозьких Вольностей кінця XIX – початку XX ст. Нами прочитано три пісні історичні (про зруйнування Січі, про повстання турбаївців), три козацькі (про сторожового козака, про смерть козака, розмова козака з Дніпром), одна чумацька, дві балади, одна весільна, одна жартівлива й одна танцювальна пісня.

Привертає увагу те, що окремі з них мають ознаки, характерні для різних фольклорних жанрів: танцювальної пісні й загадки («Ой дід мідний, а баба залізна»), козацької / бурлацької / алегоричної пісні («Горе міні на чужині», «Ой ще козак не вмер»), чумацької та жартівливої («Струже, струже, вітер дуже козу на морозі»). Деякі з пісень перегукуються з етіологічними легендами («Ой сусідоньки-голубоньки, зійдімося докупоньки»).

Більшість пісень мають широку варіантну парадигму, відомі в записах різних збирачів: М. Максимовича, П. Чубинського, Д. Яворницького, а також і самого Я. Новицького. Так пісня «Горе міні на чужині» зафіксована ним у шести варіантах з різним зачином. Записи зроблені в різний час від різних виконавців, що свідчить про активне побутування цієї пісні на території Запорозжя. Козацька пісня «Чогось спитьсся, дрімається» (про сторожового козака) досі фіксується по всій етнічній території України, у т. ч. й у Західному Сибіру. Новицький записав її у трьох варіантах. Відомі десятки варіантів балади «Ясно, ясно та сонечко сходе» (записи Я. Головацького, М. Костомарова, О. Кольберга, П. Чубинського, І. Манжури, С. Руданського, Лесі Українки, Ф. Колесси, А. Конощенка, Д. Яворницького та ін. Те ж саме стосується і балади «Ой сусідоньки-голубоньки», вона була поширена по всій Україні, зокрема, на Поділлі (записи З. Доленги-Ходяковського, І. Франка, С. Тобілевич, А. Конощенка, Г. Танцюри, Т. Шевчук та ін.).

Увагу привертає те, що від одного виконавця записані дещо різні тексти. Це можуть бути різночасові записи. Оскільки ранні записи пісень фольклориста були втрачені, то він був змушений робити повторні записи від тих самих або інших виконавців, але з інтервалом іноді в десятки років. Тож не дивно, що опубліковані та рукописні тексти мають певні розбіжності. Цьому сприяє й сама природа фольклору, головною ознакою якого є імпровізація. Чорнові матеріали записника і пізніші публікації пісень, які мають однакову паспортизацію (місце, дата запису, виконавець) та разючі відмінності текстів, засвідчують, що Яків Новицький робив повторні записи від того самого виконавця, від різних виконавців одного села або від групи виконавців. Не виключено, що при публікації вибирав найповніший з різночасових записів або ж компілював різночасові записи, зроблені від одного виконавця, в загальний повний текст.

Джерела та література

1. Іваннікова, Л. (2010). Яків Новицький: фольклорист, історик, педагог. Запоріжжя: АА Тандем. 388 с.
2. Новицький, Я. (1908). Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине в 1874–1903 гг. Екатеринослав. 127 с.
3. Новицький, Я. (1894). Малорусские песни, преимущественно исторические, собранные Я. Новицким в Екатеринославской губернии в 1874–1894 годах. Харьков. 212 с.
4. Новицький, Я. (2009). Твори в 5-ти томах. Т. 3. / Упорядники тому Людмила Іваннікова, Ірина Павленко. Запоріжжя: АА Тандем. 440 с.

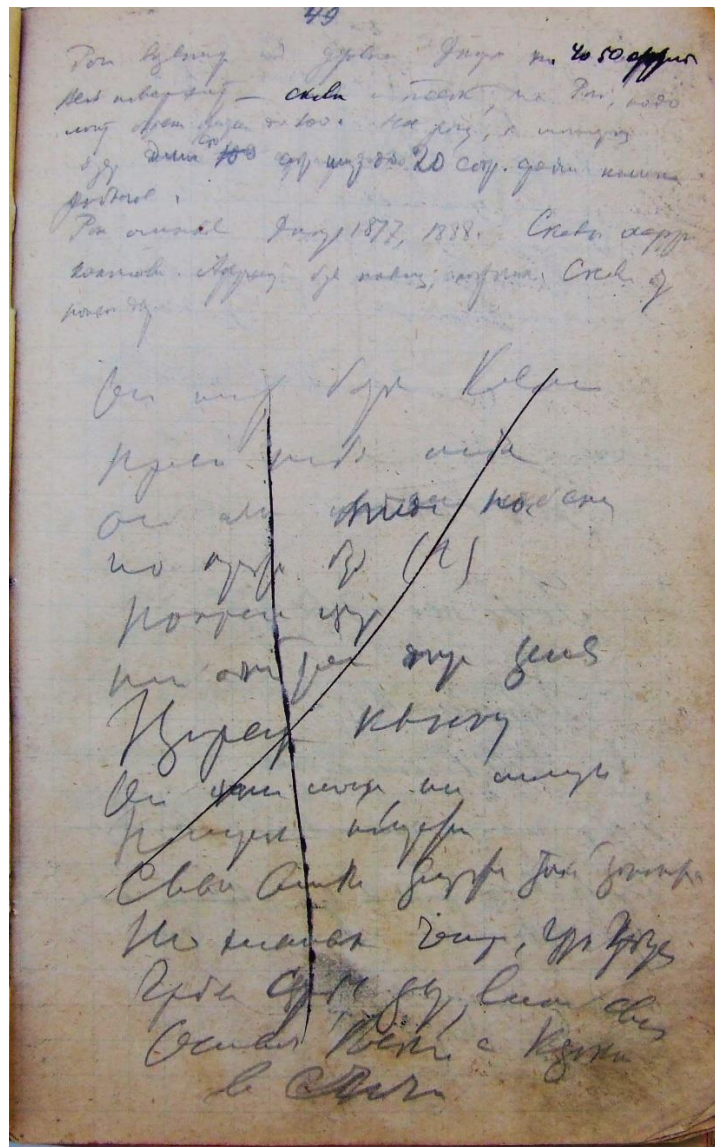

Рис. 1. Сторінка записника Я. Новицького з текстом пісні.
НА ІА НАНУ, ф. 28, № 3, с. 49.

Наталія БУЛАНОВА
ORCID 0000-0002-9817-3668

ВТРАЧЕНИЙ ЛАНДШАФТ КАМ'ЯНСЬКОГО В СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРНІЙ ПАМ'ЯТІ МІСТЯН

THE LOST LANDSCAPE OF KAMYANSKE IN THE MODERN CULTURAL MEMORY OF THE CITY'S RESIDENTS

Після здобуття Україною незалежності в українській гуманітаристиці відкрилися нові можливості для осмислення минулого, що упродовж тривалого часу впливало на формування культурної пам'яті, яка продовжує виконувати свою місію попри усі суспільно-політичні трансформації. У «студіях пам'яті» Л. Буряк (Буряк, 2013), Л. Босої (Боса, 2012), А. Киридон (Киридон, 2013), Б. Поляруша (Поляруш, 2013), Є. Сарапіної (Сарапіна, 2013), інших дослідників репрезентовано «ландшафт пам'яті» як метод реконструкції минулого, який допомагає окреслити пункти рефлексивних зупинок у ментальному та прикладному вимірах. Так, Л. Боса у своїх працях ґрунтується на комплексному підході до культурного ландшафту як цілісної природно-культурної системи, виявляючи й осмислюючи певні локуси як «місця пам'яті», їх особливості й закономірності функціонування в конкретному середовищі (Боса, 2012). Попри те, що історіографія «пам'яттєвих студій» з кожним роком розширюється, дослідження «ландшафтів пам'яті» в регіональному/локальному контекстах знаходяться на початковому етапі, що й зумовило вибір даної теми.

Якщо розглядати територію міста Кам'янське у контексті «місць пам'яті» запорозького козацтва, то варто зауважити, що чотири колишні козацькі слободи – Романкове, Кам'янське, Тритузне, Карнаухівка, були формально включені до міського простору у різний час: Романкове та Тритузне – у 1938 р., Карнаухівка – у 2000 р. Урбанізаційні процеси, викликані будівництвом у 1887 р. Південно-Російським Дніпровським металургійним товариством Дніпровського заводу, розпочалися у Кам'янському на купленій у сільської громади землі із спорудженням на ній Верхньої колонії з характерними рисами міського устрою. Поступово місцеве автохтонне населення – носії історичної пам'яті про козацтво, витіснилось на периферію громадсько-політичного й соціально-економічного життя.

Посилення антропогенного тиску на довкілля, що розпочалося з будівництвом Дніпровського заводу, продовжилось за радянської доби. Наприкінці 1920-х рр. на території Кам'янського розпочався другий етап індустріалізації й унаслідок бурхливих міграційних та урбанізаційних процесів етнічно-культурну єдність мешканців колишньої однойменної запорозької слободи було остаточно розмито, що започаткувало процес стирання пам'яті

про запорозьке козацтво. На руйнацію історичної пам'яті була направлена й усталена історіографічна традиція радянської доби починати історію міста Дніпродзержинська від будівництва Дніпровського заводу. У зв'язку з цим на історичній території колишнього села Кам'янське, майже повністю поглинутої промисловими підприємствами (крім Дніпровського металургійного, в 1931р. біля нього було збудовано ще й Дніпродзержинський коксохімічний завод), де можна позначити лише окремі рефлексивні точки пам'яті про запорозьке козацтво. Про одну з них – камінь «Запорожець», який був початком порогів, писав відомий краєзнавець Ф. Сокурєнко: «Тому частина купецьких товарів до Запорожця від Руського моря направлялись гужовим шляхом. Цей шлях називався Торжанським: на скелі останнього (від гирла ріки) із знаменитих дніпровських порогів – камені Запорожець – стоїть найстаріша промислова будівля міста – насосна станція металургійного комбінату» (Сокурєнко, 1994).

Від старожитнього Кам'янського, що існувало до початку будівництва Дніпровського заводу, збереглися назви окремих вулиць Широка та Колеусівська. Старожили стверджують, що верхня частина села починалася від Колеусівської гори, спускаючись до Водяної балки, потім простягалася далі, доходячи окремими садибами до сучасної вулиці Запорізької (більш пізньої забудови кінця XIX – початку XX ст.). На східній околиці села знаходилася вулиця Колеусівська, по якій проходив адміністративний кордон між Кам'янським та Тритузним. За легендою, її назва походила від прізвища козака-першопоселенця Колеуса (Колеуша). Прізвище Колеуш довгий час було одним з найпоширеніших серед мешканців цієї вулиці. Інша версія говорить про те, що назва вулиці походить від декоративної рослини – колеуса, однієї з найбільш розповсюджених у цій місцевості. За Колеусівською горою ріс дубовий ліс, який селяни використовували на виготовлення сволоків, стовпів, вікон тощо (Буланова, 2011).

У 1930-х рр. місто Дніпродзержинськ постало як потужний індустриальний центр, розвиток якого залежав від будівництва нових промислових підприємств, що супроводжувалося експансією на традиційне історичне та природне середовище мешканців. У повоєнний період розпочате в 1946 р. будівництво заводу «906» (в подальшому – Придніпровський хімічний завод, який випускав паливо для атомної бомби) спричинило нищення природно-культурного ландшафту колишнього велелюдного козацького села Тритузне, від якого залишилась одна шоста сотня серед відвалів і хвостосховищ. Мешканці інших п'яти сотень у різний час були виселені в інші райони міста, їхні садиби – зруйновані. Колишній мешканець села – Володимир Кучер вважає, що з початком будівництва шлакового заводу почалося нищення села: «Як люди реагували на переселення? В основному, всі мовчали, ніхто про своє ставлення не говорив. До 1960-х рр. виселяли... Інших виселили після 1972 р. Вибору не було, хоч переживай, хоч не переживай. Озера засипали, вода піднялася в колодязях, погребях – і стали виселяти. Скільки на території Тритузного хвостосховищ? Всі озера, засипані пульпою, є хвостосховищами.

Велике хвостосховище на Межевій. В районі Колеусівської кручу засипали ураном, зверху построїли дорогу, потім – ЛТП. З правої сторони вулиця Лазо, з лівої – знаки» (КВА). Попри техногенну катастрофу, спричинену атомним проектом Берії, в культурній пам'яті колишніх мешканців Тритузного збереглися назви природних об'єктів: озер, річок, круч, засипаних радіаційними відходами.

Будівництво Дніпродзержинської ГЕС упродовж 1956–1964 рр. та затоплення територій Дніпродзержинським водосховищем спричинило зникнення історичних та природних ландшафтів старожитнього запорозького села Романкове. Так, у зону затоплення Дніпродзержинського водосховища потрапили романківські плавні, які запорожці називали «царськими місцями». Як писав Ф. Сокурєнко, раніше «це були найбільш красиві місця на всьому правобережжі Дніпра. Під час весняного розливу Дніпра вони на два тижні покривались водою. Після відступу води через саги... на плавнях залишались постійні озера: Дерикачка, Холодне, Бабин рівчак, Кондарка, Кругла Яма, Дурна Яма, Муховатка, Царське та інші» (Сокурєнко, 1994).

Особливо тяжко переживали затоплення рідних домівок представники старшого покоління, нащадки яких до цього часу згадують про природні багатства, що пішли під воду, з ностальгією: «Бабуся Галина Афанасьєвна казала, що у нас перед старою хатою були плавні. Як построїли греблю і пустили воду, воно ж затопило все. Це Межева, район між Романковим і Аулами. Нам у дитинстві казали, що далеко не ходіть купатися, бо лишилися колодці, можна провалитися і втопитися» (МЛМ); «коли навесні розливався Дніпро, то цоколь стояв на метр – півтора у воді. Біля кожного двору – човен, як у Венеції, плавали по вулицях. Гарна земля була, урожайна. Плодородні землі, коли Дніпро розливався, палку встромляли – і ростиме й вона. А качок, риби, в'юнів... неміряне багатство... там, де маяк – Романкове було» (ШВМ).

Найбільше спогадів про колишнє козацьке село Карнаухівка збереглося у культурній пам'яті містян, що пов'язане, очевидно, зі збереженням історичної території та народних традицій. Так, до цього часу карнаухівчани святкують «Храм» (храмове свято Свято-Варваринської церкви, коли після богослужіння, влаштовують гостини вдома) та свято «зливаної каші», пов'язаної з культом предків. Традиційно на території колишніх запорозьких сіл зберігався поділ на сотні, кожна з яких з часом отримала власну назву за рельєфом місцевості або за іменем першопоселенця. Таких сотень у Романковому нараховувалось дванадцять, у Кам'янському, Тритузному, Карнаухівці – по шість у кожному селищі. До нашого часу збереглися назви сотень та окремих кутів лише двох селищ – Романкового і Карнаухівки. За кожною сотнею Карнаухівки закріпилися топонімічні назви, які й до цього часу використовуються у повсякденному житті. Стара частина Карнаухівки навколо церкви святої Варвари на південному заході, яка закінчувалася біля Ясинової балки, називалася Селом, а мешканців цього кутка ще й досі звать «селянами». Майдан на третій «сотні» (нині – кінець вулиці Садової) називався Кругляком.

Назва походила від рельєфу місцевості, яка закруглялася в оточенні пагорбів, неначе оберігаючи хати, збудовані в долині. Кучурган знаходився у північно-західній частині селища, поблизу Дніпра. Високими кручами й обривами, порослими дикими вишнями, Кучурган спускався до самого Дніпра. Пізніше у тій місцині також почали будуватися хати. Трикутник наприкінці сучасної вулиці Шевченка називався Лаба: раніше там молодь збиралася на гуляння, біля збудованого на кошти земства колодязя. Північно-східна частина селища називалася Плавневою, а її мешканці – плав'янами. Дуже зручне було місце для селянських садиб, понад плавнями, а городи виходили прямо на левади. Ця назва збереглася у сучасному найменуванні вулиці на топонімічній мапі Карнаухівки. У плавнях було три озера з трясовинами – Гниленьке, Кирпине й Різакове, порослі різноманітними травами, які мешканці збирали на Трійцю, щоб прикрасити оселі. Старожил Карнаухівки 95-річна Ксенія Ткач, життя якої пройшло на Плавневій, згадувала: «На Дніпрі, де я прожила, не було оцих островів, а сильна бистра, чиста вода і широка річка була, Дніпро широкий. А потім ця річка висохла і залишився пісок. Почало дерево рости, і позасипало, зробило острів – Дику косу, коли мені було десь років вісім...» (Буланова, 2011). І нарешті, на шостій сотні, біля Таромської межі, в південно-східній частині села знаходилася Божа гора. На ній молилися Богу, відправляючись у далекий похід козаки, адже поряд проходив Великий шлях. Збереглися перекази про Божу гору. Старожил Карнаухівки Ганна Чорновол, якій у 2007 р. пішов 82-й рік, від своєї бабусі почула таку версію: «На Божій горі поселився перший чоловік високого зросту, чорноволосий, з довгою бородою. Його прозвали – Бог. Жив він не самотньо, а мав сім'ю. Ходили дивитися на нього з усієї околиці» (Буланова, 2017).

Отже, попри антропогенні впливи індустріалізації на історичне та природне середовище Кам'янського, у культурній пам'яті містян зафіксовані певні локуси, пов'язані з козацьким минулим краю. Ступінь їх збереженості залежить від наявного традиційного історико-природного ландшафту, який має стати важливим об'єктом культурної спадщини краю.

Джерела та література

1. Боса, Л. (2012). Зміни ландшафту Подніпров'я у ХХ столітті як соціокультурна проблема. *Народна творчість та етнологія* № 4. С. 53-64
2. Буланова Н. (2017). *Берег життя: нариси з історії Карнаухівки*. Нікополь: Принтхаус «РИММ». Вип. 2.
3. Буланова, Н. (2011). *Кам'янські етюди в стилі ретро*. Дніпропетровськ: ІМА-прес. Вип. 2.
4. Буланова, Н. (2017). *Козацька слобода Тритузне: втрачені ландшафти та історична пам'ять*. *Народна творчість та етнологія*. № 5. С.58–63.
5. Буряк, Л. (2013). *Пам'ять у культурному просторі міста (київський контекст)*. *Національна та історична пам'ять: зб. наук. пр.* Київ: Пріоритети.

Вип. 8. С. 94–102.

6. Киридон, А. (2013). Простір пам'яті: експлікація поняття. Національна та історична пам'ять: зб. наук. пр. Київ: Пріоритети. Вип. 8. С. 25–32.

7. Коршун, П. (2008). Родное Каменское, слободы и села, родословные. Воспоминания. Днепропетровск: Пороги. 329 с.

8. Поляруш, Б.(2013). Людина та міський простір: наслідки взаємотворення. *Вісник Львівського університету*. Сер. Філософсько-політологічні студії. Львів, 2013. Вип. 3. С. 55–62.

9. Сарапіна, Є. (2013). Пам'ять-слід: зворотний бік політики пам'яті:наукові записки НаУКМА. Т. 140. Теорія та історія культури. Київ: НУКМА, 2013. С. 16–19.

10. Сокурєнко, Ф. (1994). Козацьке Придніпров'я. *Особистий архів Н. Буланової*. Машинопис. 10 арк.

Респонденти:

(КЮА) – Котляр Юрій Андрійович, 1950 р. н., 2016. Записала Н. Буланова.

(КЮА) – Кучер Володимир Андрійович, 1949 р. н., 2017. Записала Н. Буланова.

(МЛМ) – Марцинюк Лариса Миколаївна, 1967 р. н., 2019. Записала Н. Буланова.

(ТКК) – Ткач Ксенія Климівна, , 1905 р. н., 2000. Записала Н. Буланова.

(ШВЛ) – Шаповал Віктор Миколайович, 1960 р. н., 2019. Записала Н. Буланова.

Микола ТУПЧІЄНКО
ORCID: 0000-0002-7076-4861

Олена КАЗАКОВА
Назар ЛІСОВ

ТРАДИЦІЙНА УКРАЇНСЬКА КУХНЯ У ГАСТРОНОМІЧНІЙ ПРАКТИЦІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ КІРОВОГРАДЩИНИ В КІНЦІ ХІХ СТ. – СЕРЕДИНІ ХХ СТ.

TRADITIONAL UKRAINIAN CUISINE IN THE GASTRONOMIC PRACTICE OF THE RURAL POPULATION OF THE KYROVOHRAD REGION IN THE LATE NINETEENTH CENTURY – MID-TWENTIETH CENTURY

1. Проаналізувавши етнографічні праці, присвячені гастрономічним традиціям українців, можемо констатувати, що культура харчування потрапляє в поле зору науковців з ХІХ ст., хоча перші системні дослідження з'являються в

XX столітті. На сьогодні ця тема набула особливої актуальності, оскільки вона дає можливість прослідкувати зв'язок між культурою, звичаями, обрядами, традиціями та їжею, динамікою появи інновацій у цій сфері і витіснення традиційних страв. Історіографічний аналіз показав ґрунтовне дослідження народної культури харчування різних регіонів України. Водночас територія сучасної Кіровоградщини в цих дослідженнях практично спорадично, що робить це дослідження особливо актуальним. Варто зазначити, Кіровоградщина – це зіткнення трьох етнокультурних зон, які взаємопов'язані між собою, і водночас мають свої регіональні особливості у технології приготування, сезонності, використанні страв в повсякденному житті, а також в певних ритуалах, обрядах та, насамперед, відмінності в семантичному ядрі в залежності від зовнішніх та внутрішніх впливів. Історіографічний огляд вивчення кулінарної спадщини різних етнографічних зон засвідчує не тільки наявність локальних кулінарних традицій, а й унаочнюють носіїв культурного спадку, інформують про обряди, звичаї, представляють родинні наративи, «живу традицію».

2. Раціон харчування сільського населення Кіровоградщини в зазначений період залежав насамперед від релігійних вірувань і приписів, сезонності продуктів, режиму роботи, соціальних стану родини, можливості придбати ті чи інші продукти харчування. Впродовж періоду, який ми досліджували, помітна певна еволюція культури споживання їжі, її етикетної складової. Якщо в кінці XIX ст. на початку XX ст. важливим було спільне застілля, молитва, дотримання посту, то поступово цей обряд нівелюється, набуває іншої форми. В середині XX століття однією з ознак зростання добробуту селян стає поява посуду індивідуально вжитку: тарілки, миски, ложки, виделки. В кожній з етнокультурних зон регіону поряд з вживанням традиційних для українців страв, помітні значні впливи інших етнічних культур, що сусідили (поляків, болгар, молдован, німців, росіян).

В кризовий період режим харчування суттєво порушувався аж до голоду, що призводило до втрати актуальності дотримання усталених традицій, все єство людей концентрується на виробленні нових рецептів страв, які мали дозволити вижити, але при цьому не вироблялися нові назви страв. У вжитку злишалися старі, перенесені на кризові, що могло мати характер психологічного самозахисту й профілактики страху.

3. Для приготування їжі в кінці XIX – середині XX століття в етнографічних зонах Кіровоградщини використовувалися різноманітні механічні та термічні технології збереження та обробки продуктів: злакові – товкли, розтирали, мололи, запарювали, смажили, варили, пекли; бобові – замочували, варили, мололи, консервували; овочі і фрукти, ягоди, гриби – зберігали сирими в погрібах, сараях, квасили, сушили, варили, тушкували, консервували; м'ясо, птиця і риба – сушили, солили, коптили, варили, тушкували, смажили, консервували. В кінці XIX на початку XX ст. використовували такі засоби технологічної обробки їжі та її приготування як:

ступи, товкачі, ручні жорна, млини, печі, у середині ХХ ст. з'являються сушильні, копильні, керосинки, електродуховки, електроплити. Поступово в процесі індустріалізації кількість уподобаних страв зростає, розширюється спектр рецептів. Не дивлячись на індустріалізацію, глобалізацію, режим харчування та технології приготування традиційних страв збережені.

4. В календарно-обрядовому та церковному циклах їжа відігравала важливе значення, символізувала давню традицію – поклоніння і подяка природі, крім того, слугувала символом зв'язку з предками. Більшість звичаїв, обрядів, традицій збережено в середині ХХ ст., але з'являються і нові рецепти страв. проаналізувавши страви в звичаях, обрядах, ритуалах, церемоніях в етнографічних зонах Кіровоградщини, можна запропонувати класифікацію: ритуальні страви (коливо, кутя); семантично-магічне печиво і здоба (калачі, коровай, дивень, лежень, пасха, коржі з маком); святкові м'ясні страви (борщ або капуста, холодець, голубці, ковбаси); напої (узвар, настоянки, наливки, варенуха, медовуха, кисіль). Кожна страва мала свої символічні значення, коливо символізувало дорогу, колообіг життя; кутя – це зв'язок з предками (саме тому клали ложки горою вгору, щоб на Різдво прилітали душі і не прибирали стіл); різноманітне печиво використовувалося у весільних, поховальних обрядах, на гостинах, а символом достатку, багатства були святкові страви (чим більше на столі всього, тим багаче родина). Окремо варто відзначити значення хліба без якого не відбувалося жодне календарне чи сімейне ритуальне дійство. Кожна етнографічна зона має свої різноманітні рецепти приготування (жайворонки, шулики, книш, пампушки, вергуни, калачі, пироги, балабушки, булки). Все це печиво готувалося з дотриманням певних рецептурних, технологічних та етичних норм. При цьому святкові страви не були спеціально ранжирувані за типом свят. На Різдво, Великдень та інші могли готувати тотожні страви, але існували й існують до сьогодні вузькоспеціалізовані, наприклад: кутя, коливо, весільна обрядова випічка. Важливо також зазначити, що ці страви напряму пов'язані із землеробством і могли готуватися за архаїчними, неолітичними рецептами.

Оксана БАБЕНКО
ORCID: 0009-0004-7292-615X

ПОСТАТЬ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІЙ ДУМЦІ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ ХХ – ХХІ СТОЛІТЬ

THE FIGURE OF VOLODYMYR VINNICHENKO IN THE LITERARY AND CRITICAL OPINION OF INTELLECTUALS OF THE 20th – 21st CENTURIES

Серед завдань Регіонального центру наукових історико-краєзнавчих досліджень при Центральноукраїнському обласному краєзнавчому музеї, м. Кропивницький, – популяризація визначних земляків, серед яких є ім'я Володимира Винниченка – однієї з найбільш значних, популярних і водночас трагічних постатей в історії вітчизняної філософської культури, літератури та українського національно-державного відродження початку ХХ століття, осмислення якої розпочалося з легкої руки Івана Франка ще в столітті ХІХ-му. Тож побіжно окреслимо найзначиміше в оцінці В. Винниченка.

«Діапазон творчості українського митця вражає – письменник-романіст, автор новел та драматичних творів, поет, філософ, публіцист, маляр. Винниченко – один із найвідоміших і найвидатніших громадсько-політичних діячів, який не лише мистецьки зобразив свою добу, а й був активним її творцем», зазначає Г. П. Беженар.

Бібліографія досліджень різних аспектів вказаного діапазону творчості та громадсько-політичної діяльності В. Винниченка налічує багато сотень позицій, проте є далекою від однозначної оцінки і позначена категоричністю висловлювань критиків. Багато з них вказує на двоїстість особистості, що накладало відбиток не лише на політичну та громадську позицію В. Винниченка, а й на його творчість, а відтак – на оцінку творчого доробку митця і його, і нашими сучасниками.

Ми розглянемо лише оцінку його літературної творчості.

Маємо широковідоме і часто цитоване здивування Івана Франка з приводу виходу перших творів В. Винниченка: «І відкіля ти взявся у нас такий?». Вже перші твори письменника Франко-критик оцінює вельми високо в естетичному ракурсі. Як стверджує професор Сергій Михида, «оцінюючи ранні твори В. Винниченка, Іван Франко засвідчив демонстрацію молодим автором сучасного, а за тогочасним визначенням – «нового» стилю письма, на протигагу до стилю «старого».

Творчий дебют письменника також не залишився поза увагою Лесі Українки: «Тільки талант міг створити ці живі фігури, ці природні діалоги й, зокрема, цю широку картину ярмарку».

Микита Шаповал в журналі «Українська хата» писав, що творчість

Винниченка становить собою «межу між двома окрасами нашого письменства – «старим» натуралістично-побутовим малюванням громадян різних станів, кольорів, запахів і новим періодом аналітичного розгляду душі окремої людини». Натомість, як зазначає доктор філологічних наук Григорій Ключек, вкрай негативно відгукувався про Винниченка-письменника Євген Маланюк, що, як відомо, був не тільки поетом, а й культурологом та літературознавцем з гостро вираженою націоналістичною спрямованістю. Йому належить вельми чітка й однозначна оцінка творчості Винниченка – вкрай різка, незвична для сучасного читача, який звик сприймати Винниченка як несправедливо вилучену із нашого духовного життя літературну знаменитість.

Письменникові також дорікали за розхристаність письма, грубувату, нечисту мову (М. Вороний), «волохатий і необроблений стиль» (С. Єфремов), за те, що його мова «поплямована великоруськими словами» (Нечуй-Левицький). Академік Ігор Дзеверін пояснював це тим, що письменникові доводилося працювати в дуже складних умовах, він змушений був поспішати з роботою. Окрім того, нерідко Винниченко свідомо вдавався до суржика, зважаючи на його поширення в самому житті.

Олена Геліга в промові «Сила через радість», виголошеній в Українській студентській громаді у Варшаві 15 червня 1937 р. стверджувала, що завдяки Винниченку Україна збагатилася лише десятком дрібненьких еротоманів: «З'являється Винниченко, який в своїх творах дає карикатуру сильної людини. Його герої і героїні, щоправда, завжди безоглядні по дорозі до своєї мети, але, на жаль, їхньою метою ніколи не буває ані велика ідея, ані навіть велика пристрасть, лише якась забаганка найгіршого роду. З своїми ж ідеями герої Винниченка так само безсилі, як і інші герої XIX століття. Вони лише говорять про ідеї, але не здобувають для них нічого...»

Професор Михайло Рудницький у міжвоєнний період зауважував: «Велика заслуга Винниченка в тому, що він перший в нашій літературі показав поза механічно повторюваним словом «кохання» полове питання, яке в суспільній громаді важить більше, ніж так звані «ідеали».

Вже в незалежній Україні історик, письменник й літературознавець Станіслав Зінчук зазначав: «Винниченко-психолог викликав бурхливу реакцію критиків. Одні називали його «лікарем людських душ», інші гостро засуджували «колупання» в потаємних закутках найсокровеннішого».

Про контрверсійність, тобто, сповненість постійними внутрішніми суперечностями творчості митця, вже у наш час говорить професор Григорій Ключек, вказуючи на таку складову творчості письменника, як її гуманістична змістовність. На його думку, митець має величезне прагнення бачити людей щасливими і робити все можливе для того, щоб вони стали такими, а з іншого боку, пропаговані ним у художньому втіленні моральні концепти «чесності з собою» викликали «бурю протесту в представників традиційних моральних цінностей».

На думку кандидата філологічних наук Наталії Паскевич, «донедавна

ставлення до цього неординарного художника слова визначалось або інерцією сприймання його політичних невдач, або – в пізніші часи – просто забобою офіційного радянського літературознавства, яке панічно боялось, що «винниченківщина», з її «безмежним індивідуалізмом», та ще й «українським націоналізмом» припаде, не дай боже, до вподоби українським таки читачам». Та, за її ж переконанням, «цей великий мрійник, талановитий письменник, філософ, маляр і громадський діяч заслуговує на доземний уклін від нас, нині сущих, бо завдяки таким, як він, ми ще ... усвідомлюємо себе українцями».

Свою роль і значимість у формуванні модерної української нації розумів і сам В. Винниченко. Професор Володимир Панченко, один з найповажніших і неперевершений за глибиною «занурення» в тему дослідників його літературної творчості, поставивши її в наголосив на цьому, назвавши одну зі своїх книг цитатою із самого Винниченка «Бо я – українець».

Як підсумок в осягненні творчої постаті Винниченка наведемо ще декілька цитат:

Станіслав Зінчук: «Лаконічність, щирість, простота композиції, імпульсивність і динамічність розповіді, вміння вкласти важливу ідею і розмаїття подій у невеликі за розміром твори, широка панорама характерів (що, як правило, притаманна великим епічним полотнам), поглиблений психологічний аналіз – все це характерні ознаки художнього стилю Винниченка».

Григорій Костюк: «Україна завжди і постійно стояла в центрі його шукань, мрій, болючих згадок і ностальгійних страждань. Вона завжди ятрила і пекла його душу».

Віталій Русанівський: «Яке місце посідають твори Винниченка в історії української літератури? Можна з певністю сказати: непересічне. По-перше, вони єднають початок століття з його серединою... По-друге, його мова позначена високим інтелектуалізмом... По-третє, письменник добре знав не тільки українську літературну мову, а й просторіччя, густо приперчене росіянізмами, вульгаризмами... І, нарешті, останнє: художня манера Винниченка настільки своєрідна, що його голос ніколи не загубиться в хорі української прози, як існуючої, так і майбутньої. Бо він видатний соліст» (.

Ілько Борщак: «Винниченкові твори залюбки читатимуть й тоді, коли його вже не буде на землі. Гете мав рацію, кажучи, що прикметою справжнього таланту є посмертне збільшення кола його читачів».

Джерела та література

1. 303 позиції у розділах «Література про життя і діяльність В.Винниченка та «Вивчення спадщини В.Винниченка унавчальних закладах» // Володимир Винниченко – Письменник, Філософ, Публіцист, Політик (До 130-річчя від дня народження): бібліографічний покажчик. Кіровоградська обласна універсальна

Богдана БАБЕНКО

ORCID: 0000-0001-6247-8710

**МАРКО КРОПИВНИЦЬКИЙ ПОЗА ЧАСОМ:
АКТУАЛЬНІСТЬ ОСМИСЛЕНОГО МИТЦЕМ
ДЛЯ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ**

**MARKO KROPYVNYTSKY OUT OF TIME:
THE RELEVANCE OF THE ARTIST'S CONCEPTION
FOR MODERN SOCIETY**

Робота в Меморіальному музеї Марка Кропивницького – відділі Центральноукраїнського обласного краєзнавчого музею (м. Кропивницький) з його експозицією, створеною в час його відкриття у 1982 році з нагоди святкування 100-річчя Театру Корифеїв, зумовлює не лише пошук нових шляхів і методів подачі інформації про визначного діяча української національної культури – вікопомного творця українського професійного театру, геніального режисера, неперевершеного актора, який в умовах тотальної заборони всього українського в Російській імперії засобами сценічного мистецтва сміливо втілював у життя Шевченківський заповіт «...свою Україну любіть...», по-суті ставши одним з апостолів і предтеч майбутніх визвольних змагань початку ХХ століття, а й уважне прочитання / перечитування його власних художніх, зокрема, драматичних творів.

Таке прочитання драматичних творів М. Кропивницького дозволить сучасникам вирватися з полону прищеплених чужинцями й досі стійких стереотипів (стійких, адже постать митця зовсім не вивчається в школі, розглядається лише побіжно «в обіймі» з іншими письменниками визначеного часу в академічних курсах «Історії української літератури» для здобувачів вищої освіти за спеціальністю «українська мова і література» та й тільки; стає предметом розмови лише в рамках музейних (у Кропивницькому й Бобринці) чи вряди-годи тематичних бібліотечних, для вузького кола їхніх відвідувачів заходів, через те далеких від суспільної значимості), ніби драматург у своїх творах здатний лише на карикатурне зображення тих, кого називають «хохлами», а його творчість малозначима і «не спрацювала»... І такі твердження побутують попри насправді титанічну роботу з науковою популяризації творчої постаті Марка Кропивницького на загальноукраїнському рівні професора Анатолія Новикова та зусилля краєзнавця Олега Бабенка, який продовжує справу свого наставника Миколи Смоленчука.

М. Кропивницький, як неординарна через свою багатогранність й всебічно

обдарована особистість, окрім розвиненого художньо-образного, мав ще й яскраво виражене педагогічне мислення, завдяки якому в своїх драматичних творах зумів порушити ряд проблем, актуальних для людського соціуму й донині.

Зокрема йдеться про такі наші національні й світоглядні цінності й орієнтири (вони нещадно викорінювалися одвічними нашими поневолювачами як невластиві їм; і нинішнє широкомасштабне вторгнення російської федерації до України є тому свідченням), які є суголосними і нашим євроатлантичним прагненням (у тому процес адаптації українського законодавства до вимог ЄС), і позитивним трансформаціям суспільства на основі сповідування загальнолюдських чеснот і демократичних засад.

Окреслимо лише деякі з них.

Серед таких, на нашу думку, у творчому доробку М. Кропивницького не лише авторський (хоч і не заявлений прямо в силу суспільно-політичної ситуації) акцент на необхідності національного відродження українців у ворожому оточенні чи осмислення й ілюстрація того, що простий народ і його більш заможна частина, місцева «еліта» й представники влади знаходяться на різних полюсах розуміння ціннісних орієнтирів у дихотомії «добро і зло», «правда і кривда», «людяність і бездушність, звірство», а й акцентуація жадібності, жорстокості чи байдужості, засудження негативних суспільних явищ, як-от: пияцтво, неосвіченість, цькування у різних його проявах (сьогодні ми це називаємо «булінг»), домашнє насильство, часто, – саме гендерно зумовлене.

Показовою, зокрема серед інших, з цієї точки зору є п'єса «Дві сім'ї» (інша назва – «Де зерно, там і полова»).

Тему впливу соціуму на життя та судження людини (у цьому випадку жанровими засобами трагікомедії) драматург порушує в етюді «Лихо не кожному лихо, – іншому й талан». Автор показує, яким згубним цей вплив може бути, особливо, для юної, ще остаточно несформованої особистості.

У цілком оригінальних творах для, на перший погляд, дитячої аудиторії глядачів «Івасик-Телесик» і «По щучому велінню», що зберігають атмосферу казки, але й вдихають у неї особливу дієвість, таку необхідну для виконання на сцені, М. Кропивницький втілює сенсові акценти щодо сутності характерного для українців традиційного розуміння світового порядку та справедливості, згідно з якими сумлінна праця та безумовна (попри несприятливі умови) доброта до більш нужденного чи упослідженого винагороджується щастям. І як заповіт нащадкам звучить: *«Не роби людям нічого лихого, плати їм за зле добрим, бо вони здебільшого й самі не відають, що творять»* (Кропивницький, 1960).

Деякі висновки. У сповнених глибокого психологізму в зображенні персонажів драматичних творах М. Кропивницького засуджується аморальність в усьому широкому спектрі цього поняття й прищеплюються читачеві / глядачеві класичні для тогочасного й сучасного українського суспільства

чесноти, як-от працьовитість, незлоблівість, жертвовність, повага до старших, справедливість (у родинних стосунках і в суспільстві), демонструються переваги своєрідного стоїцизму та схильності до саморефлексії, які допомагають у подоланні життєвих труднощів, що робить його творчість актуальною в наш час великих викликів. Драматург повсякчас утверджує думку, що схильність до емпатії, вміння відпускати образи, здорова амбітність і щирість у стосунках – риси, наявність яких є передумовою творення власного щастя гармонійної особистості.

Вважаємо, що окреслені риси, втілені в персонажах творів М. Кропивницького, є чудовою базою для формування світоглядних цінностей в сучасному соціумі, а дещо застарілий історичний та соціальний контекст не зменшує дидактичного впливу, натомість є корисним для ознайомлення з явищами, притаманними українському суспільству в минулому.

Джерела та література

1. Бабенко, О. (2012). Самоцвіти степів полинових. Із спостережень над творчістю видатних земляків. Кіровоград: Центрально-Українське видавництво. 226 с.
2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська Конвенція). *Довідник для членів парламенту*. URL: <https://rm.coe.int/1680096e45>.
3. Кропивницький, М. (1958). Твори в 6-ти т. Київ: Держлітвидав УРСР, Т. 2. 536 с.
4. Кропивницький, М. (1960). Твори в 6-ти т. Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. Т. 4. 380 с.
5. Новиков, А. Марко Кропивницький і українська драматургія другої половини XIX – початку XX ст. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук*. URL: <https://mydisser.com/dfiles/75045721.doc>.
6. Новиков, А. (2019). Учитель корифеїв: життя Марка Кропивницького. Харків: ХІФТ, 248 с.
7. Росія вважає Стамбульську конвенцію загрозою для авторитарного порядку. Інформаційне агентство УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/politics/rosiya-vvazhaye-stambulsku-konvenciyu-zagrozoju-dlya-avtoritarnogo-poryadku-novini-ukrajina-11873979.html>.
8. Смоленчук, М. (1971). Марко Кропивницький і його рідний край. Київ.: Мистецтво, 75 с.
9. Стамбульська конвенція: як цей документ може змінити Україну. BBC News Україна URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61887447>.

Світлана ЛИСТЮК
ORCID 0009-0009-3838-7195

**ДОКУМЕНТУВАННЯ УСНОІСТОРИЧНИХ НАРАТИВІВ: З ДОСВІДУ
ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНИХ ЕКСПЕДИЦІЙ ПРОЄКТУ
«БАБА ЄЛЬКА»**

**DOCUMENTING ORAL HISTORICAL NARRATIVES: FROM THE
EXPERIENCE OF FOLKLORE AND ETHNOGRAPHIC EXPEDITIONS OF
THE «BABA YELKA» PROJECT**

Громадська організація «Баба Єлька» з 2018 року проводить фольклорно-етнографічні експедиції у Кіровоградській області, зосереджуючи свою діяльність на дослідженні, збереженні та популяризації культурної спадщини регіону. Основний метод дослідження – усноісторичне інтерв'ю, в яких респонденти розповідають про повсякденні соціокультурні практики, діляться власними спогадами та роздумами.

Досвід фольклорно-етнографічних експедицій проєкту «Баба Єлька» демонструє ефективність застосування усної історії для відновлення втрачених епізодів історії та збереження культурної спадщини. Завдяки систематичному підходу до збору, транскрибування та аналізу усноісторичних матеріалів команда проєкту задокументувала важливі свідчення про традиції, побут та культурне різноманіття Кіровоградщини. Цей досвід, за експертними висновками, є цінним і корисним для всіх, хто цікавиться локальною автентичною культурою та досліджує народну пам'ять (Боса, 2022). Незважаючи на численні переваги, усноісторичні методи мають і певні обмеження та виклики. Загальновідомо, що людська пам'ять не завжди є надійним джерелом інформації, можливі спотворення, замовчування та забування деталей. Процес збору, транскрибування та аналізу усноісторичних матеріалів довготривалий та трудомісткий. Робота з респондентами вимагає особливого дотримання етичних норм та поваги до їхніх прав.

Відтак, відповідаючи на ці виклики та узагальнюючи власні напрацювання, команда «Баби Єльки» розробила методичні рекомендації для тих, хто лише розпочинає подібні дослідження (Листюк, 2024). Збірник містить:

- характеристику усної історії як джерела інформації;
- практичні рекомендації з організації експедицій;
- інструкції з підготовки до роботи з респондентами, запису, транскрибування та інтерпретації інтерв'ю;
- оформлення усної інформації та документацію експедицій;
- запитальники «Баби Єльки» для проведення інтерв'ю.

Запитальники охоплюють такі теми:

- Національна самоідентифікація місцевого населення.
- Життя в часи колективізації і колгоспів.
- Розвиток домашніх виробництв.
- Побутова культура та духовність.
- Особливості сімейних стосунків у різні історичні періоди.
- Зовнішній вигляд мешканців (одяг, прикраси, гігієна, косметологія).
- Культура харчування.
- Фольклорна спадщина.
- Усна історія Голодомору, Другої світової війни, затоплених сіл та переселенців з Чорнобильського Полісся.

Як зазначено у фаховій рецензії (Проскурова, 2024), структура та формат цього збірника зручні для використання учасниками на всіх етапах польових експедицій: підготовчому (знайомство з усною історією як із джерелом та методом, опанування методики інтерв'ю); польовому (проведення інтерв'ю, фіксація усноісторичного матеріалу, транскрибування усної інформації, складання протоколу запису, ведення щоденника, попередній аналіз отриманої інформації тощо); заключному (використання усноісторичної інформації).

Загалом проєкт «Баба Єлька» включає декілька тематичних напрямків:

- «Експедиція на піч» (фольклорно-етнографічні експедиції в сільську місцевість, під час яких команда проєкту фіксує і збирає усноісторичний та етнографічний матеріали).

- Етнолабораторія «Баба Єлька» (музей старожитностей – колекція одягу, рушників, реманенту та інших речей, які створили і якими користувалися у XIX - XX ст.; завідувачка Етнолабораторії – Світлана Листюк, канд. пед. наук).

- «Смачна Кропивниччина» (дослідження гастрономічних традицій краю, відродження народних кулінарних традицій на основі старовинних рецептів; упровадження найкращих зразків традиційної кулінарії в сучасну гастрономічну культуру України; видання збірки «Смачна Кропивниччина»; кураторка напрямку – Інна Данильченко, канд. філог. наук).

- «Баба Єлька співає» (вокальний гурток і гурт автентичного співу «Дувай-ва», учасники якого вивчають і виконують народні пісні, записані під час експедицій в автентичній чи максимально наближеній до неї манері; кураторка напрямку – Світлана Буланова, фольклористка, етновиконавиця).

- Етно-рок гурт «YELKA» (спільний проєкт вокалістки Світлани Буланової і композитора, гітариста Максима Величка; музиканти надають сучасного звучання старовинним пісням, записаним під час експедицій «Баби Єльки», стиль музики — електро-фолк, пост-рок).

•«Танці з «Бабою Єлькою» (школа традиційного танцю на базі Етнолабораторії, де учасники вивчають і відроджують танці мешканців Кропивниччини поч. – серед. ХХ ст., зафіксовані під час експедицій; кураторка напрямку – хореографка Наталка Ковальчук).

•«Баба Єлька. Мода» (створення колекції реплік автентичного одягу шляхетних українців з метою відродити традиційне вбрання мешканців Кропивниччини поч. ХХ століття, показати його вишуканість та різноманіття, популяризувати українське народне вбрання в сучасному світі; кураторки напрямку Інна Данильченко і Світлана Буланова).

•Міжнародна діяльність (презентація ідей та надбань «Баби Єльки» закордоном шляхом співпраці з іноземною науковою спільнотою, участю в конференціях, здійснення міжнародних освітньо-культурних обмінів з залученням учнівської молоді; кураторка напрямку – Світлана Листюк).

На кожному з цих напрямків застосовуються різноманітні способи документування: фото- та відео- фіксація, атрибуція експонатів для музею, архівування тощо. Також на окремих етапах діяльності команда «Баби Єльки» залучає експертну думку для підсилення наукової складової проєктів, співпрацюючи з етнологами та іншими фахівцями (наприклад, Світлана Проскурова, канд. іст. н., Людмила Єфремова, д-р філолог. наук, Любов Боса, канд. іст. наук та ін.)

Віддаючи належне багатьом інституціям, які працюють у царині культурної спадщини, також поділяємо думку антропологів щодо потреби більшої відкритості професійних осередків, створення сприятливих умов для залучення та навчання активних дослідників. Тим більше, що багато представників громадських спільнот в Україні мають досвід перебування у наукових середовищах, досконало володіють іноземними мовами, можуть поділитися досвідом широкоформатного використання сучасних медійних засобів для донесення напрацювань до широкої аудиторії, володіють маркетинговими та проєктними навичками в соціокультурній сфері тощо. Але, передусім, ті методи, що апробовані ГО «Баба Єлька», сприяють глибокому розумінню та збереженню культурної спадщини, що є вагомим внеском у культурне та наукове життя регіону і водночас формують своєрідний мікроклімат пошанування носіїв цієї спадщини.

Джерела та література

1. Боса, Л. Босий, О. (2021). Кулінарна спадщина Степової України – історія та надбання. У кн. *Данильченко І. Сmachна Кропивниччина*. Кропивницький. С. 15–23.

2. Листюк, С. (2024). Стань агентом «Баби Єльки». *Методичні рекомендації і матеріали з усноїсторичних досліджень з досвіду експедицій «Баби Єльки»*. Кропивницький. 68 с.

3. Проскурова, С. (2024). *Рецензія на методичні рекомендації та матеріали з усної історії (на основі досвіду експедицій «Баби Єльки»)». У зб. Листюк С. Стань агентом «Баби Єльки». Методичні рекомендації і матеріали з усноїсторичних досліджень з досвіду експедицій «Баби Єльки». С. 7*

Людмила ПОНОМАР
ORCID ID: 0000-0003-1725-9230

АВТОБІОГРАФІЧНИЙ НАРАТИВ ЯК ВИРАЗНИК ІДЕНТИЧНОСТІ У ЧАС РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

AUTOBIOGRAPHICAL NARRATIVE AS AN EXPRESSION OF IDENTITY AT THE TIME OF RUSSIAN AGGRESSION

У статті розглянуто значення наративів для передачі особистісного та соціокультурного досвіду населення Київщини у період війни з російським агресором. Йдеться про події, пережиті оповідачами. Їх інтерпретація, емоції як спосіб осмислення буття формують соціально-культурний простір сьогодення і є базою для дослідження усної історії періоду російської агресії.

Спогади інформаторів, записані впродовж 2022 – 2024 року на Київщині, зокрема у жителів Фастівського, Бучанського, Києво-Святошинського районів, актуальні для збереження пам'яті про війну. Деякі дослідники усної історії заперечують запис матеріалу у період незавершеної війни, оскільки вважають, що він не відповідає науковому методу, який вимагає досліджувати минулі події. Тобто, ті події, які відійшли до вже завершеного історичного минулого (Печерський, 2023). Однак, існуюча практика соціокультурних досліджень спростовує ці міркування. Записи про переживання свідків подій на початку війни, самоорганізацію в боротьбі проти окупантів, волонтерську діяльність – найправдивіший матеріал для об'єктивної інтерпретації подій навіть в умовах воєнного часу. Те, що людина може змінювати погляди впродовж певного періоду життя – теж не аргумент. Усна історія незавершеної війни може справді змінюватись. У записаних матеріалах з Київщини йдеться також про такі зміни, зокрема: вияв національної свідомості у частини проросійського населення, у ставленні жителів до московської церкви, мовне питання тощо. І коли записи різного періоду фіксують такі зміни – це важливий матеріал для вивчення їх причин. На сьогодні не може бути лише авторська інтерпретація без оповідача. Тому у роботі наведено чимало інтерв'ю. На прикладі цих записів йдеться про внесок в оборону своєї землі, самоорганізацію, волонтерську діяльність, що

стали частиною руху національного спротиву, демонструючи самовідданість, героїзм, незламність українців.

В оповідях відображено період від перших емоційних переживань на початку війни до швидкого згуртування, єдності і підтримки жителів Бишівської громади Фастівського району, де за 20 км йшли важкі бої за Макарів; героїчний спротив жителів села Шпитьки Бучанського району. Записані матеріали показали традиційні цінності населення, взаємодопомогу, жертвовність. Рашистські ідеологи розуміють зв'язок народної культури і національної самосвідомості. Вони проголошують, що "України немає", просувають тезу, що Росія – спадкоємиця Київської Русі (Пономар, 2022) або ж, що Русь – не Київська (Худаш, 2023). Наукові факти спростовують цю фальсифікацію. Не втрачають актуальності в цьому контексті напрацювання етнологів, діалектологів, антропологів, що переконливо показали історичну та культурну спадкоємність українців. Зокрема, про співвідношення етнографічних, діалектних ареалів з ареалами розселення племен періоду Київської Русі. Записи у селах Київщини показують розуміння фальсифікації української історії російським агресором та усвідомлення тяглості своєї історії: В українців сіл і міст є розуміння, що їх земля давня, має тривалу історію, що і в Києві, і на околицях складалась культура українців, а не росіян. Саме це стверджують і жителі с. Бузове, що розташоване поблизу Києва і зазнало російської окупації: «Оце ж кажу – мої пращури – діди село заснували. Так шо, коли мені починає хтось триндюкати, шо «я тут корінний», то мене дуже розсерджує... Думаю, приїхали на мою Отчизну, мої родовіє іменія, і десь мені варнякають, де мені жить, і шо мені робить...» (Записала Пономар Л. від Брамирського Миколи у с. Бузова Києво-Святошинського р-ну Київської обл. у 2023 р.). Це справді феномен українського суспільства, що у час війни виявило себе як свідоме громадянське суспільство.

На час війни головною стає мотивація, що веде до світоглядно-психологічних та ментальних трансформацій соціуму. У період війни зміцнюється тенденція до актуалізації «місцевих, локальних ідентичностей, тобто, зростає значення місцевої спадщини з її кодами ідентифікації певного села. У цьому контексті актуальна проблема зв'язку ментальності народу та розвитку держави. В основі змін світоглядної культури як компонента духовної культури – патріотизм, пов'язаний з багатьма артефактами, що розглядаються у цій роботі.

Джерела та література

1. Печерський, А. (2023). Усна історія незавершеної війни це насамперед питання етики й методології. URL : <https://armyinform.com.ua/2023/10/18/usna-istoriya-nezavershenoyi-vijny-cze-nasampered-pytannya-etyky-j-metodologiyi-gelinada-grinchenko/>.

2. Пономар, Л. (2022). Два світи культурної спадкоємності. *Народна творчість та етнологія*, К., 2022. №2 . С. 73–81.

3. Худаш, П. (2022). Чому Росії вигідно маніпулювати історією й чому цей прийом – не новий. [«Русь, але вже не Київська»: як Росія інструменталізує ...ms.detector.media](https://ms.detector.media) <https://ms.detector.media> »

Сергій СІРЕНКО
ORCID ID 0000-0003-4268-2284

ЮРІЙ ПАВЛОВИЧ: НОТАТКИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ОДЯГУ YURI PAVLOVYCH: NOTES ON THE STUDY OF TRADITIONAL CLOTHING

В останні два десятиліття зріс науковий інтерес до діяльності етнографо-художника Юрія Павловича. Дослідники в першу чергу звертали увагу на його малюнки (Горшков, 1982; Борисенко, 2001; Литовченко, 2017; Стрельник, 2018) і менше на наукові статті (Глушко, 1992; Скрипник, 2010). Це зумовлено тим, що його акварельна спадщина стосується досить різних галузей історичної науки: етнографії, археології та музейництва. Зокрема його статті є етнографічними дослідженням з таких тем: транспорт, вишивка, меблі, житло та одяг (Україна в типажах народних, краєвидах і архітектурі: художньо-етнографічна спадщина Юрія Павловича, 2010: 27–73). Узагальнивши вже відомі свідчення про вченого, представимо також віднайдені нами нові матеріали, що стосуються Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка.

Народився Юрій Юрійович Павлович у 1872 р. в Києві. З дитинства мріяв стати художником, але через наполягання батьків вступив на юридичний факультет Київського університету. Навчаючись в університеті, паралельно відвідував уроки малювання у приватній школі М. Мурашка. У цей час Юрій почав відвідувати ярмаркові площі Києва і робити замальовки продавців та покупців виробів народних промислів. Після закінчення університету у 1896 р. Ю. Павлович переїхав до Петербургу, де 22 роки працював бухгалтером у банку. Увесь цей час продовжував замальовувати типи людей, одяг, житло, архітектуру (Борисенко, 2001: 5–6). Водночас спілкувався та співпрацював зі знайомими науковцями: О. Алешею, М. Біляшівським, Ф. Вовком, Л. Падалкою, М. Сумцовим та Д. Яворницьким (Борисенко, 2001: 6–7; Глушко, 1992: 285), що дало можливість остаточно виробити власну методикку дослідження, в основі якої лежав малюнок. Ю. Павлович досліджувані об'єкти фіксував з фотографічною точністю, за спеціально розробленою системою, виділяючи основні риси регіональних та локальних особливостей.

У 1918 р. Ю. Павлович залишив Петербург і переїхав до Києва. З 1920 по 1930 р. він викладав малюнок у художній індустріальній профшколі та середній

школі ім. Т. Г. Шевченка (Горшков, 1982: 27). Паралельно співпрацював із різними структурами Всеукраїнської академії наук. Найбільше взаємодіяв з Кабінетом антропології та етнології імені Ф. Вовка. Спершу як позаштатний співробітник, а з 1929 р. — як науковий (Борисенко, 2001: 8).

Під час Другої Світової війни Ю. Павлович проживав у Києві. Спочатку працював у Музеї до- і ранньої історії, а в 1943 р. його зарахували до Центрального історичного музею ім. Т. Г. Шевченка (Сорокіна, Завальна, & Радієвська, 2017: 213). У повоєнні роки працював у Національному музеї історії України (НМІУ) і в Інституті мистецтвознавства та етнографії АН УРСР. Помер у 1947 р.

Напевно, найбільше Юрій Павлович зробив замальовок одягу. Уже в студентські роки він класифікував малюнки народного вбрання за способом ношення, за соціальним станом носіїв, за локально-регіональними відмінностями (Скрипник, 2010: 3). За дорученням Ф. Вовка виконував для майбутніх праць дослідника акварельні таблиці з жіночим і чоловічим одягом Київської, Чернігівської та Харківської губерній. Ці таблиці були використані в опублікованій у 1916 р. праці Ф. Вовка «Етнографічні особливості українського народу» (Борисенко, 2001: 7). Етнограф Валентина Борисенко вважає, що особливу цінність становлять малюнки вбрання київських робітників, на яких можна побачити зміни. Крім того, етнограф-художник в еволюції показав одяг робітників Одеси (1913), Запорізької та Дніпропетровської областей (1929) (Борисенко, 2001: 8; Україна..., 2010: 24). У статті «З літніх вражень» (1928) Ю. Павлович виклав свої спостереження (які він зробив у Києві, найчастіше проходячи вулицями від Гоголівської до Історичного музею ім. Т. Шевченка) про спосіб ношення одягу дітьми під час літнього періоду (Україна..., 2010: 53–58).

У фондах Національного музею історії України зберігаються малюнки Ю. Павловича з різних тем: історія Києва, життя та творчість Г. Сковороди, типажі працівників музею тощо (Стрельник, 2018). Нашу увагу привернули 17 акварелей (М-1505/44), які були записані в інвентарну книгу «Малярство» Національного музею історії України в 1955 р. Надійшли вони як подарунок від Ю. Павловича і зберігалися спочатку в етнографічних фондах, які існували в 1940-х рр. при етнографічному відділі музею.

На всіх малюнках показані люди в повний зріст у різному одязі. Зображення обрізані по фігурі людей і наклеєні на товстий папір. Мають висоту 30 см, а ширину – 10 см. Такі великі розміри виділяють рисунки над іншими типажми, які зберігаються в фондах НМІУ. Це дає можливість припустити, що ці малюнки належать до міжвоєнного періоду творчості етнографа. Під час Другої світової війни Ю. Павлович зробив зменшені копії більшості своїх малюнків, які він заховав, замурувавши в стіну. Такі дії дали можливість врятувати частину творчості (Борисенко, 2001: 10).

На зворотній стороні вирізок містяться сліди від клею, плями від фарби та підписи до зображення, які зроблені простим олівцем. Також на звороті синім

чорнилом нанесено нумерацію від Е-44 до Е-60. Очевидно, що це інвентарні номери відділу етнографії музею.

Поряд з акварелями містився аркуш (формату А4, зігнутий навпіл). На першій сторінці написано: «М-1505/44, 17 одиниць, етнографічні замальовки Павловича». На другій – подано підписи до зображень та заголовок «Одіж щит №». Інформацію розділено на дві частини: жіночий та чоловічий одяг. На третій сторінці накреслено схему щита та подано відомості, як його виготовити (розміри, розташування малюнків, етикетки). Іншої інформації з атрибуції музейного предмета немає: рік створення, з якого населеного пункту зображено одяг тощо.

Відомо, що в 1945–1946 рр. в НМІУ готували етнографічну виставку. Стенд могли розробляти для цієї виставки, використовуючи малюнки Ю. Павловича, які він малював для Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка (Кабінет). Для детального аналізу ми взяли два типажі, де жінки одягнені в так звані юпки – різновид верхнього одягу (мал. 1–2). Виявилось, що в інвентарних книгах Кабінету є записи про такі зображення (мал.1 відповідає №1479, мал.2 – №1481), і вони інформують, що змальовано у 1930 р. жительок села Старосілля (прикметно, що нині це село затоплене Київським водосховищем). Малюнки також повідомляють, що в цей час у цьому населеному пункті існувала традиція, коли старші жінки одягали очіпок, а складену хустку пропускали під підборіддям та зав'язували на тімені. Аналіз інших акварелей показав, що співпадає переважно жіночий одяг.

Отже, нами встановлено, що акварелі М-1505/44 Ю. Павлович намалював у 1940-х рр., спираючись на малюнки 1920–1930-х рр. Свідчення про ці малюнки підтверджують існування при відділі етнографії окремих фондів у 1940-х рр. Також встановлено особливості стенда «Одяг», який планували виготовити для етнографічної виставки в музеї в 1940-х рр. Для щита чоловіче вбрання малювалося переважно на основі інших ескізів, які потрібно ще виявити. Відповідно всю отриману інформацію варто залучити до вивчення музейного діловодства у 40-х рр. ХХ ст.

Джерела та література

1. Борисенко, В. (2001). Традиційна культура фінів початку ХХ століття в малюнках художника-етнографа Юрія Павловича (1872–1947). *Павлович Ю.Ю. Фінляндія 1905–1910: Альбом*. Київ, Слово, 5–2.
2. Глушко, М. (1992). Невидана стаття Юрія Павловича з історії примітивного транспорту. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Hlushko_Mykhailo/Nevydana_stattia_Yuriia_Pavlovych_a_z_istorii_prymityvnoho_transportu.pdf?

3. Горшков, Б. (1982). Київ в акварелях Ю. Ю. Павловича. *Образотворче мистецтво*, С. 27–28.
4. Литовченко, А. (2017). Художник Ю.Ю. Павлович – відомий і невідомий. *Праці центру пам'яткознавства*. Зб. Наук. Праць. Київ, Вип.31. С. 170–176.
5. Скрипник, Г. (2010). Сторінка з життя та художньо-етнографічної творчості Юрія Павловича. *Україна в типажах народних, краєвидах і архітектурі: художньо-етнографічна спадщина Юрія Павловича*. Київ, С. 3–23.
6. Сорокіна, С., Завальна, О., Радієвська, Т. (2017). Музей до- і ранньої історії у Києві (1942–1943): структура та персональний склад *Науковий вісник Національного музею історії України*, 1(1), 210–229. Вилучено із <https://visnyk.nmiu.org/index.php/nv/article/view/40>
7. Стрельник, М. (2018). Серія акварелей «Історія міста Києва в малюнках» художника Ю. Ю. Павловича (1872–1947) в експозиційній та виставковій роботі Національного музею історії України. *«Археологія & Фортифікація України»*. Збірник матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський, ПП Буйницький О. А., С. 357–364.
8. Україна. (2010). Україна в типажах народних, краєвидах і архітектурі: художньо-етнографічна спадщина Юрія Павловича. Київ, 400 с.

Мал. 1. Стара жінка в юпці. Малюнок Ю. Павловича, НМІУ М-1505/44 №3.

Мал. 2. Молодиця в юпці. Малюнок Ю. Павловича, НМІУ М-1505/44 №6.

Віктор ТКАЧЕНКО
ORCID ID: 0000-0001-6741-3430

АНТРОПОЛОГІЯ ТЕХНІКИ: ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МУЗЕЙНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ

ANTHROPOLOGY OF TECHNOLOGY: THROUGH THE PRISM OF A MUSEUM EXPOSITION

Однією з основних функцій антропології техніки, за визначеннями багатьох вчених, є функція інтеграції – об'єднувати знання про техніку. Водночас важливо розглядати прогрес техніки у взаємодії техніки з людиною. Найголовнішим при цьому є дослідження розвитку самої людини. Техніка та розмаїття технологій стали необхідною умовою існування та розвитку людства. Вплив технологій на життєдіяльність суспільства є незаперечним. Первісна техніка у руках людини була своєрідним знаряддям для перетворення навколишнього світу та задоволення власних потреб. З моменту свого виникнення техніка стала необхідною частиною історії розвитку людства, вона органічно вписалася у контекст соціального буття. Проте, на сьогодні техніка трансформувалась у «самодостатню» сутність, дистанціювалася від свого творця настільки, що деякою мірою загрожує самій людині, а процес її інновації час від часу обертається складними соціальними проблемами (Свента, 2019).

Таким чином, відчуваючи та розуміючи необхідність показу поряд із матеріальною та духовною культурою українського народу, досягнення в розвитку науки й техніки, колектив НІЕЗ «Переяслав» (до 1999 року Переяслав-

Хмельницький державний історико-культурний заповідник) у 70–80-х рр. ХХ ст. почав інтенсивно збирати предмети, які дали б можливість створити експозиції технічного профілю. За спогадами М. Сікорського метою було показати чого досягло людство за період від пізнього палеоліту до виходу в космос. До цього процесу були залучені навчальні заклади, наукові установи, визначні вчені, яким було не байдуже таке ставлення музейних працівників до історії науки й техніки. Це дало можливість відкрити ряд музейних експозицій, у яких показано досягнення в галузях інженерії, механіки, фізики тощо.

Упродовж 1970–80-х років було відкрито музей космосу, який відбиває досягнення людини в галузі ракетобудування та космічних польотів; музей, де представлено винайдення електрозварювання та розповідається про життя і діяльність його винахідника М. Бенардоса. До музеїв технічного профілю можемо віднести експозиції, у яких висвітлено розвиток сухопутного транспорту, музею хліба. Зокрема, в останньому показано весь спектр сільськогосподарського інвентарю, технічних засобів і самої сільськогосподарської техніки: від перероблення зерна на кам'яній зернотерці до малолітражного трактора Харківського тракторного заводу, виготовленого у кінці 90-х рр. ХХ ст. Це різного роду молотарки, віялки, жорна, трактори, комбайни й навіть літак АН–2, який використовувався в сільському господарстві. Саме у цих музеях сконцентровано найбільшу кількість предметів, що відображають тематичний напрямок з розвитку техніки. Окрім того, в експозиціях Музею народної архітектури та побуту представлено різні технічні пристрої, що використовувалися майстрами-ремісниками у своїй діяльності, відтворені цілі майстерні та виробничі комплекси.

Тож у другій половині 80-х рр. ХХ ст., зважаючи на велику групу експонатів науки й техніки в тематичних експозиціях, а також на те, що такі музейні предмети були розміщені для огляду відвідувачами в інших музеях заповідника, було вирішено створити при Переяслав-Хмельницькому державному історико-культурному заповіднику «Музей історії науки й техніки України». Варто зазначити, що в Історичному музеї на той час було представлено вогнепальну зброю XVII–XX століть. Це різного роду пістолі, рушниці, як крем'яні, так і з використанням патронів. В експозиційних залах демонструвалося й озброєння I та II Світових воєн: револьвери, пістолети, кулемети, гранатомети та ін. Біля Музею – діорами „Битва за Дніпро ...” було виставлено військову зброю та техніку II-ї Світової війни. Це гармати різного калібру, гаубиця, відома всім «Катюша» та літак (Ткаченко, 2023).

Окремо хочеться звернути увагу на музей М. М. Бенардоса – винахідника електричного дугового зварювання і різання металів – одного з найважливіших сучасних технологічних процесів. Особливо багато уваги він приділяв дуговому зварюванню вугільним електродом, яке дістало назву «Спосіб Бенардоса». Його справедливо вважають родоначальником дугового електрозварювання, бо він накреслив головні напрями його розвитку, розробив основні принципи багатьох сучасних способів дугового зварювання. Крім того, Бенардос створив багато

конструкції зварювальних автоматів, розробив способи дугового зварювання різними електродами, дугового різання, підводного зварювання та різання, зварювання на вертикальній поверхні. Винахідник запровадив механізацію й автоматизацію зварювальних процесів, також висловив ідею зварювання в газовому струмені й під флюсом. Він винайшов оригінальні способи точкового й шовного контактного електрозварювання.

Миколі Бенардосу належить також багато винаходів в інших галузях техніки, зокрема в залізничному й водному транспорті, енергетиці, військовій справі, сільському господарстві, акумуляторобудуванні, побутовій техніці тощо.

Цікавою й оригінальною є майстерня вченого, у якій відтворено розробки винахідника: електричний пост для зварювання металів, що складався з генератора, реостата, акумуляторних батарей (винайдених дослідником) та інших пристроїв; ковадло, пристосоване для зварювання металів, щипці для точкового зварювання, електротримач з вугільним електродом, макет заводу «Електрогефест», на якому М. Бенардос навчав електрозварюванню та показував цей процес усім зацікавленим. Демонструються зразки електрозварювання різних металів, різні пристосування та інструменти, а також оригінальні дзвін та свічник, зварений шляхом наплавлення титанових крапель.

Розповідь про видатного винахідника була б неповною без експозиції, присвяченій історії та сучасним досягненням зварювальної науки й техніки, внеску «Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона» НАН України (м. Київ), учених Є. О. Патона, Б. Є. Патона, В. І. Дятлова, К. К. Хренова в розвиток автоматичного електрозварювання. Усе це розкривається у виставковій залі «Історія електрозварювання». Тут можна ознайомитися з розвитком технологій зварювання та з'єднання матеріалів в космосі та зварювання живих тканин. Повніше про це можна дізнатися завдяки відповідним стендам. Серед предметів викликають зацікавлення зразки зварювання різних металів, у тому числі в космосі, фрагменти зварювального апарату «Вулкан» для проведення робіт на космічній орбіті, макет для зварювання металевих труб різного діаметра «К-700» та ін. (Ткаченко, 2019).

Отже, в музейних експозиціях Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» продемонстровано розвиток техніки й технологій, інженерної думки людини від найдавнішого часу до сьогодення. Перспективним водночас є антропологічний підхід, коли при формуванні будь-якої музейної колекції враховуються дослідження розвитку самої людини в її матеріальному та духовному спектрі.

Джерела та література

1. Свента, Н., Чоп, Т. (2019). *Антропологічні виміри техніки*. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/30209/2/FVT_2019_Sveta_N-Anthropology_aspects_of_technology_28-29.pdf

2. Ткаченко, В. (2019). М. Бенардос – визначний вітчизняний учений: минуле і сьогоденне через призму музейної експозиції. *IX Міжнародний конгрес україністів. Фольклористика. Українознавство. Збірник наукових статей (до 100-річчя Національної академії наук України) / [голов. ред. С. Пирожков, А. Загородній, Г. Скрипник] ; НАН України ; МАУ ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ. С. 260–266.*

3. Ткаченко, В. (2023). До питання створення музею історії науки і техніки на базі Переяслав-Хмельницького державного історико-культурного заповідника. *Матеріали 22-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки». Київ: Державний політехнічний музей імені Бориса Патона при КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», С. 169–172.*

БІБЛІОТЕЧНА ТА АРХІВНА СПРАВА

Олег *Бабенко*

ORCID: 0000-0001-6590-0032

ФОНД БОРИСА ГОМЗИНА В ЦДАВО УКРАЇНИ

BORIS HOMSYN FOUNDATION IN TsDAVO OF UKRAINE

Фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України є безцінним джерелом історії нашої держави за період від Перших визвольних змагань до сьогодні.

Особливе місце серед фондів архіву посідають фонди особового походження, в яких сконцентровані особисті документи тих чи інших визначних постатей вітчизняної історії, науки, літератури, мистецтва тощо. Серед таких фондів є фонд 3907. Гомзин Борис Володимирович (1887) – діяч гетьманського руху, письменник, полковник армії УНР, що містить 15 архівних справ, документи яких стосуються періодом 1921 – 1927 рр.

Первісна назва фонду, який надійшов до нинішнього ЦДАВО України (у минулому – Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР) 13 травня 1952 р. від Центрального державного історичного архіву УРСР – «Гомзін Борис Володимирович – український буржуазний націоналіст-емігрант, бувший підполковник петлюрівської армії, з 1919 р. в еміграції м. Варшава, М. Львів, з 1923 р. – м. Прага (Чехословаччина). Ф.3Р-3907 с. 1921-1927 рр.», до 19 листопада 1990 року знаходився на секретному зберіганні. До Центрального державного історичного архіву УРСР, що підпорядковувався Управлінню Державними архівами МВС УРСР, зазначений фонд потрапив у вересні 1945 р. з Праги у складі т. зв. «Українського історичного кабінету» (ЦДАВО України, справа фонду 3907) – частини корпусу документів т. зв. «Чеських архівів» вивезених органами МДБ та НКВС СРСР з радянської зони окупації європейських країн.

З метою зацікавлення потенційних дослідників подаємо заголовки справ цього фонду у їхньому первісному оформленні (ЦДАВО України, Ф. 3007): 9. Життєпис (на 2 арк. зі зворотами: чернетка автобіографії, власноруч писана Б. Гомзиним. Містить відомості біографічного характеру); 2. Довідки про навчання Б. Гомзина в Українській господарській академії та Українському педагогічному інституті в Чехословацькій Республіці. (на 5 арк.); 3. Фотокартки (4 арк. – 3 фото: імовірно Б.Гомзина, його першої дружини і доньки); 4. Рукописи поетичних творів «Мандрівник», «Тіні від облич», «Дивний гість», «Еклезіаст» та ін. (рукописи, машинопис, 159 арк. зі зворотами); 5. Рукопис п'єси «Кров кличе (193 арк.); 6. Рукописи статей «1 листопаду 1918 р. – 1

листопаду 1933 р.», «Передмова до листів молоді земель українських», «Містечтво для всіх, але не всі для містечтва» (69 арк.); 7. Рукопис статті «Романтик» (115 арк. в т. ч. літерні номери); 8. Нотатки до статей та віршів (269 арк. в т.ч. літерні); 9. Записні книжки (333 арк. в т.ч. літерні); 9 А. Рукописи поетичних творів «Дурмак», «За що», «Шукаю те, що загубив» та інші (169 арк. в т.ч. літерний); 10. Листи від Бабія, Л. Білецького, М. Буєвського, Данилова, Дагнільчука та інших на «Б-Д» (85 арк. в т.ч. літерні); 11. Листи від Загривного, Ф. Крушевського, А. Коришевського, Совенко, Федорчука, Шандрука та інших осіб на літери «З-Ш» (76 арк. в т.ч. літерні); 12. Листи Б.Гамзина до першої дружини Галіни Гамзиної 943 арк в т.ч. літерні); 13. Листи до Бориса Гамзмна від першої дружини Галини Гамзиної (176 арк. в т.ч. літерні); 14. ЦДІА України. Опис справ особистого фонда підполковника армії Української Народної Республіки, поета Бориса Володимировича Гомзіна. 1921 – 1927 рр. (2 арк зі зворотами).

Варто зазначити, що серед документів справ – містяться малюнки-шаржі олівцем або чорнилами, виконані поетом.

За понад 30 років зі вказаними справами ознайомилося менш ніж 10 дослідників, тому і не дивно, що Борис Гомзин досі є маловідомою для широкого загалу постаттю. Відомі лише окремі віхи з його життєпису, введені свого часу до наукового обігу в Україні професорами – істориком Надією Миронець (Миронець, 2006) та філологом-літературознавцем Вірою Просаловою (Просалова, 2012).

Багато років досліджує літературну творчість Б. Гомзина краєзнавець і літературознавець Олександр Чуднов, м. Кропивницький, до рук якого свого часу потрапили деякі емігрантські видання творів Б. Гомзина. О. Чуднов був одним із перших, хто опрацював фонд в ЦДАВО України.

Тож стисло про Бориса Гомзина. Походив він із дворян Санкт-Петербурзької губернії, що мали великі маєтки у Балтському повіті Подільської губернії. Народився на хуторі поблизу містечка Саврань Балтського повіту Подільської губернії. Греко-католик за віросповіданням. Закінчив Єлисаветградську класичну гімназію (1905). Навчався у Новоросійському університеті в Одесі, проте залишив його і закінчив Єлисаветградське військово-кінне училище (1908) у ранзі корнета. Служив корнетом до 9-го гусарського Київського полку (Васильків). Учасник Першої світової війни. З 3 листопада 1914 р. – командир ескадрону 5-го запасного кінного полку (Балаклія). З 14 червня 1915 р. – штабс-ротмістр.

Був чільним діячем гетьманського руху, сотником армії УНР.

З листопада 1917 р. – командир українізованого 5-го запасного кінного полку. Після захоплення Балаклії більшовиками та розформування полку у січні 1918 р. виїхав до Полтави, де вступив до куреня Червоних гайдамаків Гайдамацького Коша Слобідської України. З квітня 1918 р. – ад'ютант коменданта Харкова. З липня 1918 р. – начальник канцелярії коменданта Харкова.

3 січня 1919 р. – начальник оперативної частини штабу Правобережного фронту Дієвої армії УНР. 3 травня 1919 р. – старшина для доручень при Військовому міністерстві УНР. 3 липня 1919 р. – помічник командира 1-го пішого рекрутського полку Дієвої армії УНР. 3 квітня 1920 р. – командир кінного дивізіону 6-ї Січової дивізії Армії УНР. 3 23 червня 1920 р. – помічник начальника розвідного відділу Генерального штабу УНР.

3 1923 р. жив на еміграції у Львові, згодом перебрався до Чехословаччини. Був керівником Союзу Гетьманців-Державників у Чехословаччині. Навчався на історико-філологічному відділі Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова (Прага). Працював асистентом кафедри історії української літератури, потім редактором журналу «Студент».

У 1938 переїхав до Берліна, очолив українську громаду, до 1945 року виконував функції начальника Союзу Гетьманців-Державників і редагував журнал «Нація в Поході».

У 1945 році, після трагічної смерті гетьмана Павла Скоропадського, перебрав пост регента до часу, коли провід Гетьманського Руху перейняла вдова покійного гетьмана. Автор численних статей та спогадів. Помер 15 листопада 1965 р. у Берліні.

Окремі відомості про службу Б. Гомзина в армії УНР містяться у фондах ЦДАВО України: 1075. Військове міністерство Української Народної Республіки, м. Київ, Вінниця, Проскурів, Рівне, Кам'янець-Подільський, Станіславів (Галичина), Тарнів (Польща) та 1078. Головне управління Генерального штабу УНР, м. Київ, Жмеринка, Рівне, Кам'янець-Подільський та розпоршені по інших фондах т. зв. «Чеських архівів».

Відповідно до угоди про співпрацю між ЦДАВО України та Київським столичним університетом імені Бориса Грінченка цифрові копії (фонд використання) фонду 3907 передані професору Ірині Руснак, яка досліджує творчість тих поетів «Празької школи», які досі маловідомі в Україні. Також ці цифрові копії отримав Міський літературно-меморіальний музей І.Карпенка-Карого, м. Кропивницький, який береже пам'ять про письменників і літераторів, пов'язаних долею з Єлисавет(град)ом – Кіровоградом – Кропивницьким.

Сподіваюся, що постать Бориса Гомзина – послідовного державника і поета буде справедливо оцінена в незалежній соборній Україні.

Джерела та література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та Управління України (ЦДАВО України). Справа фонду 3907.

2. ЦДАВО України. Ф.3007. Гомзин Борис Володимирович (1887) – діяч гетьманського руху, письменник, полковник армії УНР, – Оп. 1, – Спр. 1, 2, 3, 4, 5,6, 7, 8, 9, 9 А, 10, 11, 12, 13, 14.

3. ЦДАВО України. Ф. 1075. Військове міністерство Української Народної Республіки, мм. Київ, Вінниця, Проскурів, Рівне, Кам'янець-Подільський, Станіславів (Галичина), Тарнів (Польща)., – Оп. 1 – 4.

4. ЦДАВО України. Ф. 1078. Головне управління Генерального штабу УНР, мм. Київ, Жмеринка, Рівне, Кам'янець-Подільський. – Оп. 1 – 5.

5. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядк. В. А. Просалової. Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. 516 с.

6. Миронець, Н. (2006). Борис Гомзин: підполковник Армії УНР, журналіст, письменник // На сторожі цілості, щастя і могутності більшої родини – нації. Матеріали наукової конференції 21-23 вересня 2006 р. Київ. С. 87 – 90.

Людмила ГЛЄБОВА
ORCID ID [org/0000-0001-8865-7442](https://orcid.org/0000-0001-8865-7442)

НАУКОВИЙ ДИСКУРС СУЧАСНОЇ БІБЛІОТЕКИ

SCIENTIFIC DISCOURSE OF THE MODERN LIBRARY

Науковий дискурс сучасної бібліотеки охоплює обговорення трансформаційних процесів, викликаних цифровою революцією, змін у суспільних запитах та розвитку нових моделей взаємодії з користувачами. Сучасні бібліотеки еволюціонували з традиційних установ зі збереження знань у комплексні інформаційно-культурні центри, які забезпечують доступ до широкого спектру інформаційних ресурсів, сприяють науковим дослідженням і підтримують безперервне навчання. Науковий дискурс репрезентує важливість бібліотек у сучасному суспільстві та їхню здатність адаптуватися до нових викликів.

Сучасні бібліотеки відіграють ключову роль у забезпеченні доступу до знань, підтримці наукових досліджень, адаптуючись до змін в інформаційному суспільстві. Дослідженню бібліотек як невід'ємної частини наукової інфраструктури присвячені наукові розвідки Василенко О. (Василенко, 2021; Василенко 2022) , Дьоміна О. (Дьомін, 2023), Любаренко Л. (Любаренко, 2010), Соколова В. (Соколов, 2021; Соколов 2022), Василенко О., Добко Т., Зайченко Н. та ін (Інформаційно-комунікаційна діяльність наукових бібліотек..., 2017).

Сучасні бібліотеки активно займаються дослідницькою діяльністю, підтримуючи наукові проекти, надаючи доступ до наукових ресурсів, а також проводячи власні дослідження з питань бібліотекознавства, інформаційних технологій та соціології.

Соціологічні дослідження в бібліотеках виступають важливим інструментом для розуміння соціальної ролі цих установ, адаптації їх діяльності

до змін в суспільстві та задоволення потреб користувачів. Вивчення соціальних аспектів бібліотечної діяльності допомагає розробляти стратегії розвитку, підвищувати ефективність послуг і забезпечувати кращу комунікацію з аудиторією.

Сучасні соціологічні дослідження бібліотек спрямовані на глибоке вивчення потреб користувачів, оцінку їх задоволеності послугами бібліотек, а також аналіз взаємодії з цифровими технологіями. Це дозволяє бібліотекам адаптувати свої послуги до потреб сучасного користувача і підвищувати свою ефективність.

Обласна універсальна наукова бібліотека імені Дмитра Чижевського (ОУНБ ім. Д. Чижевського) активно проводить соціологічні дослідження для визначення потреб своїх користувачів, оцінки якості наданих послуг, а також розробки стратегій розвитку бібліотеки. Ці дослідження забезпечують бібліотеку цінною інформацією для вдосконалення її діяльності та підвищення ефективності роботи.

Дослідники виділяють такі основні напрямки соціологічних досліджень за проблематикою:

1. «Роль та місце бібліотеки в сучасних умовах.
2. Вивчення інформаційних потреб, інтересів, запитів різних категорій користувачів.
3. Формування, збереження, використання та відповідність читацьким запитам документних ресурсів бібліотек.
4. Історія бібліотечної справи регіонів та окремих бібліотек.
5. Автоматизація та інформатизація бібліотечних процесів.
6. Бібліотечна професія» (Сторінка дослідника, 2024).

Основним методом збору даних є опитування та анкетування користувачів бібліотеки. Це дозволяє отримати інформацію про їхні потреби, уподобання та рівень задоволеності послугами. Бібліотека також використовує метод спостереження за користувацькою активністю в читальних залах та інших відділах. Це допомагає оцінити реальну поведінку користувачів і виявити потенційні проблеми, які можуть не бути виявлені під час опитувань.

Соціологічні дослідження, проведені бібліотекою імені Дмитра Чижевського, є важливим інструментом для розуміння потреб користувачів, оцінки якості послуг та розробки стратегій розвитку. Ці дослідження дозволяють бібліотеці адаптуватися до змін у суспільстві та забезпечувати високий рівень обслуговування, що сприяє збереженню її ролі як провідного інформаційно-культурного центру регіону.

Визнаючи актуальність тем соціологічних досліджень обласних універсальних наукових бібліотек, фахівці зауважують, що «проблематичною в деяких дослідженнях є розробка висновків за результатами дослідження; спостерігається намагання з боку бібліотечних фахівців дещо прикрасити стан справ, некритичні підходи до аналізу отриманих негативних результатів» (Сторінка дослідника, 2024).

Як зазначалося вище, соціологічні дослідження в бібліотеках відіграють ключову роль у розумінні потреб користувачів, ефективності послуг, а також у стратегічному плануванні та адаптації до нових умов. Проте ця область досліджень стикається з рядом проблем, які вимагають уваги для забезпечення більш повної та ефективної роботи бібліотек. Багато бібліотек мають обмежені бюджети, що впливає на можливості проведення масштабних і глибоких соціологічних досліджень. Нестача кваліфікованих кадрів, які мають спеціалізовані знання для проведення соціологічних досліджень, може обмежувати якість та обсяг досліджень. Бібліотечні дослідження часто вимагають адаптації традиційних соціологічних методів до специфіки бібліотечної діяльності. Забезпечення достовірності та надійності зібраних даних може бути складним завданням через різноманітність методів збору та обмежений доступ до певних груп користувачів. Обмежена інтеграція сучасних інформаційних систем у бібліотеках може ускладнювати автоматизацію процесів збору та аналізу даних. Відсутність доступу до сучасних технологій у деяких бібліотеках впливає на їх здатність використовувати нові методи досліджень, такі як аналіз великих даних чи цифрових платформ. Різні групи користувачів можуть мати різні очікування та рівні довіри до бібліотеки, що може впливати на їхню готовність брати участь у дослідженнях. Постійні зміни у поведінці користувачів через технологічний розвиток та соціальні зміни вимагають від бібліотек постійного моніторингу та адаптації методів досліджень.

Так, використання цифрових інструментів для збору та аналізу даних дозволяє отримувати більш повні та точні дані про поведінку користувачів, надає можливість збирати дані в реальному часі та охоплювати широку аудиторію. Впровадження інтерактивних методів взаємодії з користувачами для отримання зворотного зв'язку та вдосконалення послуг.

Партнерство з іншими бібліотеками та культурними установами, з університетами та дослідницькими центрами сприяє проведенню більш ґрунтовних досліджень, обміну даними та досвідом, впровадженню кращих практик. Підвищення рівня кваліфікації бібліотечних працівників у сфері соціологічних досліджень сприятиме кращому проведенню досліджень та використанню нових методів і інструментів.

Соціологічні дослідження в бібліотеках мають ключове значення для розвитку бібліотечних послуг і адаптації до сучасних викликів. Незважаючи на наявні проблеми, розвиток нових технологій і методів, а також підвищення кваліфікації працівників, надають значні перспективи для підвищення ефективності соціологічних досліджень. Подальше впровадження нових інструментів та підходів дозволить бібліотекам краще розуміти своїх користувачів, швидше адаптуватися до змін та забезпечувати високоякісні послуги.

Соціологічні дослідження відіграють ключову роль у розвитку бібліотек, допомагаючи їм адаптуватися до змін у суспільстві, задовольняти потреби

користувачів і впроваджувати нові технології. Вони забезпечують наукову основу для прийняття стратегічних рішень, спрямованих на підвищення ефективності бібліотечних послуг і забезпечення їх соціальної значущості. З огляду на зростаючу роль бібліотек у сучасному інформаційному суспільстві, соціологічні дослідження залишаються важливим інструментом для їх сталого розвитку та інновацій.

Науковий дискурс сучасної бібліотеки підкреслює її важливість у цифрову еру. Бібліотеки розширюють свої функції, інтегруючи новітні технології та орієнтуючись на потреби користувачів. Виклики, з якими стикаються сучасні бібліотеки, вимагають інноваційних рішень у галузі управління інформацією, забезпечення доступності та безпеки, а також розвитку нових моделей взаємодії. Бібліотеки залишаються важливими інститутами у підтримці безперервного навчання, наукових досліджень і розвитку інформаційного суспільства.

Джерела та література

1. Василенко, О. М. (2021). Проблеми наукової комунікації професійного середовища у бібліотекознавчих проєктах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Бібліотечний вісник*. № 3. С. 22–38.
2. Василенко, О. М. (2022). Сучасні підходи до визначення показників соціальної ефективності основних напрямів діяльності бібліотек. *Підвищення ефективності діяльності бібліотечно-інформаційного комплексу в умовах цифровізації*: наук.-метод. зб. / наук. ред.: О. Г. Яковенко; відп. ред. О. М. Василенко; НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. Київ. 194 с. С. 7–16.
3. Дьомін, О. Б. (2023). Специфіка науково-дослідної роботи в наукових бібліотеках України (1991 – 2015 рр.). *Бібліотека у сучасному інформаційному просторі: проблеми та перспективи* (до 100-річчя бібліотеки Університету Ушинського). Одеса : Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. С. 11 – 15.
4. Інформаційно-комунікаційна діяльність наукових бібліотек в умовах розвитку суспільства знань : монографія / О. М. Василенко, Т. В. Добко, Н. Я. Зайченко та ін. Київ : НБУВ, 2017. 410 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002187>.
5. Любаренко, Л. (2010). Науково-дослідна робота Національної парламентської бібліотеки України (1969–2009): стан і тенденції. *Бібліотечна планета*. №1. С. 9–13.
6. Обласна універсальна наукова бібліотека імені Д.І.Чижевського. *Бібліотечному фахівцю*. URL: <https://library.kr.ua/bibsprava/>.

7. Соколов, В. (2021). До питання періодизації розвитку науково-дослідної роботи бібліотек в Україні. *Бібліотеки і суспільство: рух у часі та просторі*. Харків, НБ ХНМУ, 26 – 27 жовтня. С. 1 – 12.

8. Соколов, В. Ю. (2022). Становлення науково-дослідної роботи бібліотек в Україні: зміст, напрями діяльності та основні періоди розвитку. *Бібліотечний меркурій*. (1(27), 7 – 45. URL: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.1\(27\).256409](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.1(27).256409)).

9. Соціологічні дослідження в бібліотеках : інформ.-аналіт. бюл. Вип. 50 / уклад.: Н. Єрмакіна, І. Лісова, Л. Любаренко, Ю. Новальська, Л. Прокопенко, Т. Швачка ; наук. ред. Н. Розколупа ; М-во культури України, НБУ ім. Ярослава Мудрого. Київ, 2019. 40 с.

10. Сторінка дослідника – Дослідницька діяльність ОУНБ. URL: <https://profy.nlu.org.ua/articles.php?lng=uk&pg=201>.

Ростислав Романовський
ORCID: 0000-0002-5203-4400

Віта Бойко
ORCID: 0000-0002-5725-9641

МЕТОДИ І КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ НАДАННЯ АРХІВНИХ ПОСЛУГ (СЕРВІСІВ)

METHODS AND CRITERIA FOR ASSESSING THE QUALITY OF ARCHIVAL SERVICES

Одним із пріоритетних напрямів діяльності архівних установ України є забезпечення доступу громадян до інформації документів Національного архівного фонду, надання архівних послуг (сервісів), у тому числі в режимі онлайн, забезпечення їхньої якості та вдосконалення доступності для користувачів.

Архівні установи мають періодично здійснювати оцінювання якості надання послуг (сервісів) задля отримання об'єктивної інформації щодо їхньої якості. У проєкті «Концепції розвитку архівної справи до 2026 року» (Концепція, 2021) одним із пріоритетних завдань архівної галузі визначено розроблення та запровадження механізму публічного моніторингу якості надання архівних послуг.

Актуальним завданням є формування сучасної системи критеріїв оцінювання якості та ефективності послуг (сервісів), що надають архівні установи. Оцінювання якості надання архівних послуг (сервісів) потрібно проводити на основі сформованих критеріїв та встановлених для них якісних або кількісних показників. Показники оцінювання якості надання архівних послуг (сервісів) складають інформаційну основу моніторингу.

Кожен із видів архівних послуг (сервісів), наданих користувачеві (замовнику), має свій склад критеріїв оцінювання. Критерії оцінювання якості надання архівних послуг (сервісів) – це показники, за якими можна визначати наскільки під час надання конкретної архівної послуги (сервісу) є задоволеними потреби й інтереси користувача та наскільки професійною є діяльність архівної установи.

Загальними критеріями оцінювання якості надання архівних послуг (сервісів) є:

результативність – задоволення потреби користувача в архівній послугі (сервісі);

своєчасність – дотримання установлених нормативними документами строків надання архівних послуг (сервісів);

доступність архівних послуг (сервісів) – можливість користувача звернутись за отриманням необхідної архівної послуги (сервісу). Доступність включає наявність достатньої інформації про архівну установу, можливість вільного доступу до архівної установи, наявність та доступність формулярів заяв для надання архівних послуг (сервісів), зокрема на офіційному вебсайті архівної установи;

зручність – урахування інтересів і потреб користувачів у процесі організації надання архівних послуг (сервісів). Зручність враховує можливість вибору способу звернення за архівною послугою (сервісом), зручність для користувача режиму роботи архівної установи, зручний порядок оплати за архівну послугу (сервіс);

відкритість – наявність та доступність інформації, необхідної для отримання архівних послуг (сервісів) (наявність довідкової інформації в архівній установі та на її офіційному вебсайті, можливість отримання консультативної допомоги);

повага до користувача архівної установи – доброзичливе та шанобливе ставлення до особи користувача;

професійність – належний рівень кваліфікації працівників архівної установи;

дотримання вимог нормативних документів під час надання архівних послуг (сервісів).

Важливим критерієм оцінювання якості надання архівних послуг (сервісів) є *корисність* наданої інформації або *відповідність* чи *невідповідність наданої інформації інформаційній потребі* користувача. Якщо надана інформація оцінюється як невідповідна або відповідна частково, архівній установі потрібно зауважити, щоб користувач надав причини такої невідповідності.

Для більшості архівних послуг (сервісів) можна застосовувати такий критерій як *своєчасність виконання запиту* (надання архівних документів для користування в читальному залі, виконання запитів, що надходять до архівної установи).

Під час опитування користувачів архівної установи за результатами

опрацювання ними різних типів довідкового апарату можна застосувати критерії *зручність у користуванні та ступінь повноти зафіксованої інформації* (у разі наявності негативної оцінки потребує пояснення користувачем якої саме, на його думку, інформації не вистачає).

У разі опрацювання користувачем архівних документів у читальному залі архівної установи, можливе застосування критеріїв *оцінка професійності архівіста та повага до користувача*, якщо той звертався за допомогою, консультацією до працівника архівної установи, а також визначення *рівня зручності умов роботи в читальному залі*. За наявності низької оцінки потрібно з'ясувати, що саме не влаштовує користувача. Також потрібно зробити диференціацію загальної оцінки *рівня обслуговування користувача* – високий та низький (потребує пояснень користувача, що відрізняє його від високого рівня).

Основними методами оцінювання якості надання архівних послуг (сервісів) є проведення *соціологічних досліджень (опитувань, анкетувань тощо)* серед користувачів архівної установи.

Головна мета таких досліджень – визначення очікувань користувачів архівних послуг, що стають підставою для оцінювання якості їх надання.

Під час проведення соціологічних досліджень користувачам пропонується дати відповідь на чіткі питання аби визначити чи задоволені вони послугами, що надає архівна установа. Ці питання формулюють виходячи з певних критеріїв та відповідних показників оцінювання якості надання архівних послуг.

Методи оцінювання, як правило, поділяють на якісні та кількісні. Однак вони, переважно, пов'язані між собою, оскільки кількісну міру задоволення інформаційних потреб користувачів архівних установ можна визначити лише за якісними характеристиками надання послуг.

Найпоширенішим якісним методом є опитування. Опитування може бути масовим, груповим та індивідуальним. Для усіх видів опитування потрібно розробити анкету з переліком відповідних питань.

Масове опитування можливе, наприклад, у разі надання архівною установою доступу до електронних інформаційних ресурсів. Архівна установа може запропонувати користувачам декілька запитань щодо якості ресурсу та прохання висловити побажання і пропозиції щодо нього. Масове опитування не орієнтоване на якусь групу користувачів архівної установи. Однак під час відповіді в онлайн-режимі, можливий діалог із користувачем для уточнення його відповіді.

Групове опитування можливе в читальному залі архівної установи, де кожному користувачу надають анкету щодо організації роботи читального залу. Групове опитування можна проводити під час проведення архівною установою масових заходів, зокрема тематичних виставок архівних документів.

Індивідуальне опитування найменш поширене. Воно витратне, бо здійснюється у формі інтерв'ю чи бесіди з користувачем архівної установи. Його можна реалізувати під час роботи користувача з якимось видом

довідкового апарату в читальному залі архівної установи.

Різновидом групового оцінювання є *метод онлайн-дослідження через соціальні мережі*. Можна створювати дискусійні групи щодо обговорення електронних ресурсів, розміщених на офіційному вебсайті архівної установи. Обговорення в соціальних мережах може стосуватися оцінювання електронних інформаційних ресурсів як окремо кожного ресурсу, так і його комплексу в цілому. Архівні установи України широко використовують свої офіційні вебсайти для надання архівних послуг (сервісів) користувачам (публікація електронних копій документів, електронних версій описів, тематичних добірок документів, проведення онлайн-виставок тощо). Анкети оцінювання якості наданих послуг можна розміщувати на сторінках архівних установ в соціальних мережах, які є ефективним засобом комунікації з користувачами архівних установ.

Є можливості оцінювання відповіді на запит у разі виконання платної архівної послуги (відповіді у формі архівного витягу, архівної довідки, копії архівного документа тощо) при наданні такої відповіді особисто чи на електронну пошту користувача. Таке опитування не здійснюють під час надання інформації судам та іншим органам юстиції, у разі відмови в наданні послуги при отриманні архівною установою неповного пакету документів або неналежного їх оформлення, відсутності пошукових даних для надання довідки або з інших вагомих причин. Практика вивчення інформаційних потреб споживачів інформації використовує таку форму як оформлення споживачем після отримання профільної інформації карток зворотного зв'язку з оцінкою інформації. Оскільки деяка частина архівних послуг пов'язана з вирішенням майнових питань і часто в судовому порядку, то оперативне оцінювання замовником не є можливим. Варто зауважити, що якісне та своєчасне виконання запиту прямо залежне від належного оформлення його замовником.

Джерела та література

1. Концепція розвитку архівної справи до 2026 року : проєкт. [Київ, 2023]. С. 6. URL: https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/18.10_SURGe_Концепція-розвитку-2026.pdf (дата звернення: 16.05.2024).

Оксана ГОЛОВАТА
ORCID: 0000-0003-2232-819X

ВІРТУАЛЬНІ ВИСТАВКИ В ОБЛАСНІЙ БІБЛІОТЕЦІ ІМЕНІ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО

VIRTUAL EXHIBITIONS AT THE REGIONAL LIBRARY

Сучасні бібліотечні сервіси постійно розвиваються та адаптуються до технологічних інновацій, серед яких важливу роль відіграють віртуальні виставки. Віртуальні виставки стали ефективним засобом залучення користувачів та популяризації бібліотечних фондів. До ключових аспектів організації та переваг віртуальних виставок у бібліотечці належать:

доступність це коли віртуальні виставки можна відвідувати з будь-якого місця і в будь-який час, що робить їх доступними для більшої аудиторії, включаючи людей з обмеженими можливостями;

інтерактивність: віртуальні виставки часто включають інтерактивні елементи, такі як відео, аудіозаписи, 3D-тури, що підвищує інтерес користувачів та їхнє залучення;

економічність: віртуальні виставки можуть бути менш витратними у порівнянні з фізичними виставками, оскільки не потребують оренди виставкових площ та фізичних матеріалів;

збереження та архівування: віртуальні виставки можуть бути легко збережені та доступні для перегляду навіть після завершення події, що дозволяє зберігати інформацію і матеріали для майбутніх поколінь.

Віртуальні виставки є потужним інструментом для сучасних бібліотек, що дозволяє їм залучати нових користувачів, зберігати культурну спадщину та поширювати знання. Завдяки технологічним можливостям, бібліотеки можуть створювати захоплюючі, інтерактивні та доступні виставки, що відповідають потребам сучасного суспільства.

Дослідження віртуальних виставок у бібліотеках стає все більш популярним напрямом серед науковців, що займаються бібліотечною справою, інформаційними технологіями та культурною спадщиною. Нижче наведено кілька дослідників і дослідницьких груп, які активно працюють у цій сфері: рішення, користувацький досвід та освітні аспекти.

Українські дослідники у своїх публікаціях активно працюють над темою віртуальних виставок у бібліотеках, досліджуючи їхню ефективність, вплив на користувачів та технологічні аспекти. Відомі українські дослідники: О. Бруй (Бруй, 2022) дослідження якої зосереджені на розвитку цифрових бібліотечних сервісів, включаючи віртуальні виставки, В. Більченко (Більченко, 2019) досліджує використання віртуальних технологій у культурних та освітніх установах.

Українські дослідники роблять вагомий внесок у розвиток та вивчення віртуальних виставок у бібліотеках. Їхні праці охоплюють широкий спектр питань, від методологічних основ створення виставок до аналізу впливу на користувачів. Це допомагає бібліотекам впроваджувати нові технології та підходи, підвищуючи доступність та залученість користувачів до бібліотечних ресурсів.

Обласна бібліотека ім. Дмитра Чижевського активно впроваджує інноваційні форми роботи для залучення читачів та популяризації своїх фондів. Одним із таких нововведень стали віртуальні виставки, які користуються все більшою популярністю серед відвідувачів.

Віртуальні виставки – це своєрідний симбіоз традиційних книжкових експозицій та можливостей сучасних інформаційних технологій. Замість фізичної експозиції книг, на спеціально створених інтернет-сторінках або в соціальних мережах бібліотеки представляють цифрові варіанти видань, доповнюючи їх мультимедійним контентом.

Зокрема, в обласній бібліотеці ім. Дмитра Чижевського функціонують віртуальні виставки таких тематик:

«Письменники-ювіляри року» – презентує книги та біографічні відомості про відомих літераторів, день народження яких відзначається у поточному році;

«Історія в книгах» – знайомить з виданнями, що розкривають ключові події вітчизняної та світової історії;

«Видатні постаті України» – розповідає про визначних діячів науки, культури, мистецтва нашої країни.

Особливістю віртуальних виставок є їх інтерактивність та мультимедійність. Окрім презентації обкладинок та анотацій книг, тут розміщуються уривки текстів, фотографії, аудіо- та відеоматеріали, пов'язані з темою експозиції. Це дозволяє зробити знайомство з представленими виданнями більш змістовним та захопливим.

Важливо, що віртуальні виставки доступні цілодобово на офіційному сайті та в соціальних мережах бібліотеки. Це розширює коло їх потенційних відвідувачів, адже читачі можуть ознайомитись з експозиціями в будь-який зручний для себе час.

Завдяки віртуальним виставкам бібліотека ім. Дмитра Чижевського ефективно популяризує свої фонди, знайомить користувачів з актуальними темами та новими надходженнями. Ця інноваційна форма роботи стає дедалі привабливішою для сучасних відвідувачів, які цінують доступність, наочність та інтерактивність представленої інформації.

Тематика віртуальних виставок обласної бібліотеки ім. Дмитра Чижевського в Кропивницькому є досить різноманітною, охоплюючи культурні, історичні, літературні та інші аспекти. Ось деякі з основних тем, які висвітлюються у віртуальних виставках бібліотеки:

1. Історичні та культурні події:

- Виставки, присвячені важливим історичним подіям і ювілеям, таких як

Друга світова війна, Революція гідності, незалежність України.

- Висвітлення важливих дат і подій, що мають значення для регіону і країни.

2. Літературні та біографічні виставки:

- Віртуальні виставки, присвячені життю та творчості відомих українських письменників, поетів та культурних діячів, таких як Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко та інші.

- Біографії і творчий шлях місцевих письменників і митців.

3. Краєзнавчі дослідження:

- Виставки, що розкривають історію, культуру та визначні місця Кіровоградської області.

- Матеріали, присвячені місцевим традиціям, звичаям та культурним спадщинам.

4. Мистецькі та фотодокументальні виставки:

- Віртуальні експозиції з роботами місцевих художників, фотографів та інших митців.

- Документальні виставки з історичними фотографіями та документами.

5. Освітні та наукові виставки:

- Матеріали, що висвітлюють досягнення у сфері науки і техніки.

- Освітні ресурси та програми, які сприяють підвищенню обізнаності користувачів у різних галузях знань.

Приклади віртуальних виставок:

- «Видатні особистості Кіровоградщини» – виставка, яка розповідає про відомих діячів, що народилися або працювали в Кіровоградській області.

- «Історія Кіровоградщини у фотографіях» – фотодокументальна виставка, що представляє історичні знімки різних періодів.

- «Культура та традиції нашого краю» – експозиція, що знайомить з місцевими звичаями та культурною спадщиною.

Використовуючи сучасні технології, такі як Omeka, Google Arts & Culture, ThingLink, бібліотека забезпечує інтерактивність та доступність своїх ресурсів для широкого кола користувачів, що дозволяє значно розширити коло шанувальників культури і знань.

Джерела та література

1. Бруй, О. (2022). Цифрові колекції та віртуальні виставки: нові можливості для бібліотек. *Бібліотечний вісник*. Вип. 54. С. 34–45.

2. Білик, І. (2020). Віртуальні виставки як нова форма бібліотечного обслуговування. *Наукові записки Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*. Вип. 50. С. 123–129.

3. Більченко, В. (2019). Технології створення віртуальних виставок у бібліотеках України. *Бібліотечний вісник*. Вип. 3. С. 45–52.

4. Кравченко, О. (2021). Розвиток цифрових бібліотечних колекцій: нові технології та підходи. *Український журнал бібліотекознавства та інформаційних наук*. Вип. 6. С. 77–84.

5. Козлова, Н. (2020). Використання мультимедійних технологій у бібліотечних виставках. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. Вип. 4. С. 58–63.

6. Левченко, Н. (2020). Впровадження цифрових технологій у бібліотечну практику. *Наукові праці Одеської національної наукової бібліотеки*. Вип. 48. С. 85–90.

7. Омельченко, І. (2022). Інтерактивні веб-платформи у створенні бібліотечних виставок. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*. Вип. 55. С. 101–108.

8. Савчук, О. (2021). Віртуальна реальність у бібліотечних виставках: практичний досвід. *Наукові записки Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*. Вип. 53. С. 112–118.

9. Шевченко, М. (2018). Віртуальні виставки: досвід та перспективи впровадження в бібліотеках. *Бібліотекознавство і бібліографія*. Вип. 2. С. 92–99.

Анна ДУБРОВСЬКА
Анна СЕНЬГА

ПЕРСОНАЛІЗОВАНІ МЕДІА В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

PERSONALIZED MEDIA IN THE MODERN INFORMATION SPACE

Подкасти стали важливою частиною сучасного медіапростору, поєднуючи гнучкість цифрового контенту з можливістю надання персоналізованої інформації. Завдяки зручності та доступності, подкасти відкривають нові можливості для створення, споживання та взаємодії з медіа.

Подкаст – це цифровий медіапродукт, який складається з серії аудіо- або відеоепізодів, доступних для завантаження або прослуховування онлайн. Термін походить від комбінації слів «iPod» (портативний медіаплеєр від Apple) та «broadcast» (мовлення). Сьогодні подкасти доступні на будь-якому пристрої з інтернетом, що робить їх універсальним інструментом для передачі інформації.

Подкастинг з'явився на початку 2000-х років як нова форма медіа, яка дозволила створювати та розповсюджувати аудіовміст незалежно від традиційних мовників. Першим відомим подкастом був «Radio Open Source» Кріса Лідона у 2003 році, а термін «подкастинг» вперше був використаний у

2004 році. Швидке включення подкастів у iTunes у 2005 році значно спростило доступ до них.

В Україні подкастинг розвивався повільніше, з перших спроб на початку 2010-х років. Одним з перших україномовних подкастів було «Громадське радіо». Останніми роками подкасти набули популярності завдяки розвитку платформ для їх прослуховування та створенню якісного контенту.

Переваги подкастів порівняно з іншими видами подання інформації:

- Доступність і зручність. Подкасти дозволяють інтегрувати споживання інформації у щоденну рутину, наприклад, під час поїздок або занять спортом.
- Гнучкість формату. Вони можуть бути як короткими (декілька хвилин), так і довгими (понад годину), залежно від потреб аудиторії та тематики.
- Відсутність цензури. Подкасти часто пропонують неполітизовані та менш цензуровані думки, що приваблює аудиторію, яка шукає альтернативні погляди.
- Інтерактивність. Багато подкастів включають живі обговорення з гостями та відповідають на питання слухачів, створюючи відчуття участі в діалозі.

Де слухати подкасти? Приклади україномовних подкастів на різних платформах: Подкасти можна слухати на Apple Podcasts, Google Podcasts, Spotify, SoundCloud та інших платформах. Приклади популярних україномовних подкастів:

- «Українська правда. Подкасти» – новини та аналітика.
- «Ранкова доза» – короткі ранкові епізоди на різні теми.
- «Інше інтерв'ю» – інтерв'ю з цікавими особистостями.
- «Спільна мова» – подкаст про мовні питання та культурну ідентичність.

Подкастинг стає все більш популярним способом споживання інформації не тільки завдяки своїй зручності, гнучкості, а й здатності надавати унікальний контент.

Український подкаст відіграє особливу роль в інформаційному просторі, маючи особливо цінні в сучасному українському суспільстві значення:

– Підтримка національної ідентичності та культури. Українські подкасти сприяють збереженню та розвитку української мови, культури, традицій та історії. Вони допомагають популяризувати українську літературу, музику, мистецтво, а також обговорюють національні цінності та виклики.

– Платформа для вільного обговорення суспільно-політичних тем. В умовах, коли традиційні ЗМІ можуть бути під впливом держави або приватних інтересів, подкасти стають незалежним джерелом інформації та аналітики. Вони дозволяють висловлювати думки, які можуть бути менш представлені в інших медіа.

– Розвиток громадянського суспільства. Подкасти, що обговорюють соціальні проблеми, активізм, реформи та права людини, стимулюють розвиток активної громадянської позиції та підвищують обізнаність населення про важливі суспільні питання.

– Освітня функція. Українські подкасти часто виступають як освітні ресурси, пропонуючи контент на теми історії України, мовознавства, науки та

інших галузей. Це особливо важливо в контексті підтримки освіти рідною мовою.

– Інтеграція в глобальний контекст: Українські подкасти допомагають інтегрувати Україну в світовий інформаційний простір, представляючи українську точку зору на міжнародні події та сприяючи кращому розумінню України за кордоном.

– Підтримка під час війни. В умовах російсько-української війни, українські подкасти стали важливим джерелом правдивої інформації, мотивації та підтримки для громадян. Вони розповідають історії про героїзм, стійкість і єдність українського народу, що зміцнює моральний дух і спільноту.

Таким чином, українські подкасти є не лише частиною інформаційного простору, але й важливим інструментом національної самобутності, розвитку культури, громадянського суспільства та підтримки національної свідомості.

ОСВІТНЬО-ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ ГУМАНІТАРНИХ НАУК ТА КУЛЬТУРИ

Зоя СТЕЖКО

ORCID: 0000-0002-0172-4487

Ганна ТРОЯНСЬКА

ORCID: 0009-0004-5676-3928

ФІЛОСОФСЬКА МЕТОДОЛОГІЯ В ОСВІТНЬОМУ ВИМІРІ PHILOSOPHICAL METHODOLOGY IN THE EDUCATIONAL DIMENSION

Метою розгляду є проблеми впровадження філософської методології у формування вербально-оцінних моделей та методів виховання студентів з перспективою підвищення ефективності соціальної інженерії в педагогічній практиці. Зауважимо, що, 1) за Дамаскіним, філософія – це знання та повчання на основі знання; 2) за Хайдеггером, уся філософія «ззовні» постає методологією, тобто усі її категорії, принципи, методи є одночасно і основоположними, і регулюючими в прикладних сферах. Оперуючи системою категорій, принципів та методів, раціональна філософія та філософія науки вимагають їх послідовного, постійного дотримання на усіх етапах пізнання та практичної реалізації.

Прагнення до втілення ідеї гармонізації суспільного життя як центральної є загальноновизнаним та беззаперечним – всюди і в усі часи. У заломленні на освіту ця ідея проявляється «наскрізним» завданням по формуванню «неконфліктної свідомості» студентської молоді з виходом та «суспільство порозуміння» (Андрущенко, 2021). Логічно видається думка сформуванню на цій основі єдину освітню парадигму – «освітня парадигма» ... має бути моно» (Рудомьотов, 2023: 149). Навколо неї мають концентруватися зусилля соціально-гуманітарних наук, забезпечуючи ефект синергії. Проте сьогодні ми спостерігаємо плюралізм педагогічних парадигм, «що спричиняє ситуацію явної парадигмальної надлишковості та відсутність парадигмальної чіткості в освітньому просторі» (там само). У такій ситуації спільною може бути лише атмосфера розгубленості – адже навіть неймовірні науково-педагогічні зусилля не можуть бути достатньо ефективними. Серед причин даного явища виокремлюється проблема змістової наповненості філософською складовою педагогічних патернів, моделей та методів. Тому є нагальна потреба неупередженого філософського аналізу цієї ситуації та демонстрації «філософської методології в дії» з виходом на науково-педагогічну діяльність. З

цією метою автори коротко проаналізують зміст і методологічні вимоги філософського принципу суперечності. Головне – «Світ йде вперед протиріччями» – Гегель. Детальніше:

1. *Антропологічний зміст філософського принципу суперечності.* За Ніцше, «...в людині тварюка та творець об'єднані в одне: в людині є матеріал, шматки, надлишок, глина, багно, безумство, хаос; але є також творець, скульптор, твердість молоту, божественний глядач та сьомий день – чи розумієте ви це протиріччя?» (Nietzsche, 2009: 226).

2. *Соціальний зміст філософського принципу суперечності:* Філософи прийшли до висновку, що основою соціального прогресу є, насамперед, діяльність людей з їх спонукальним мотивом – особистим інтересом. Але причиною розвитку є не сам по собі інтерес, а **суперечність** між ним та неможливістю реалізувати його в даний час.

3. *Духовний зміст філософського принципу суперечності.* Передусім це суперечність між поверхневими, емоційними «істинами» повсякденного мислення (здорового глузду) та глибинним, філософським баченням сутності. М. Хайдеггер: «Здоровий» здоровий глузд. Він спирається на вимогу відчутної корисності та виступає проти знання про сутність буття, яке здавна називали «філософією» (Heidegger, 1943: 1); «Здоровий глузд має власну необхідність; він відстоює свої права зброєю, яка йому особливо підходить, а саме, апелює до «очевидності» своїх вимог» (ibid).

Проміжний висновок. Суперечливість дійсності є універсальною, іманентною, неминущою, тотальною, наскрізною. Тому вона має включатися в науково-педагогічну роботу не як щось випадкове, часткове з негативною конотацією, а як стрижень аналізу, інакше про ефективність патернів, методів, моделей соціальної інженерії говорити дуже важко.

Будь-який інший підхід виводить нас на досить поширений механізм спотворення об'єктивної істини, передусім, здоровим глуздом – за допомогою лексеми *абсолютизація*. Детальніше:

Загальновідомо, що головною метою в науково-педагогічній діяльності є формування позитивних якостей молоді людини як єдино прийнятних. Проте філософія вказує – у суперечливій «позитивно-негативній єдності» людського єства є вроджена наскрізна риса – особистий інтерес. Його безроздільне панування практично завжди має наслідком абсолютизацію суб'єктом «улюбленої» частини істини або її вигідної інтерпретації. Все це формує негативно упереджену інтенцію людської свідомості на суспільство і може спричинити навіть глобальні руйнівні наслідки. Приведемо типові повсякденні приклади спотворення істини здоровим глуздом через абсолютизацію особистого інтересу:

1. Абсолютизація особистого інтересу в пошуках *справедливості* – за Ніцше, основою цих пошуків є обговорення взаємних претензій, але тільки після попереднього мисленого висновку, що переваги в силі немає.

2. Абсолютизація особистого інтересу в процесі впровадження у практику категорії *вдячності* – ми змістовно дякуємо за допомогу лише тоді, коли припускаємо можливість такої допомоги і в майбутньому.

3. Абсолютизація окремого *факту* або його «потрібного» аспекту як доказу «улюбленої» позиції. Але філософія стверджує – усі факти є суперечливими, адже вони сприймаються людьми через суб'єктивну «призму» світогляду, різнорідні групові та особисті інтереси, в результаті чого від факту як раціонального (не емоційного!) аргументу не залишається майже нічого.

4. Абсолютизація *переконаності* як доказу. Це є легким шляхом підміни особистим інтересом, гоноровістю об'єктивної істини, на що емоційно вказав Ніцше: «Переконаність – це віра людини у володіння абсолютною істиною з будь-якого питання знання; віра в те, що, хто має абсолютні переконання, використовує лише досконалі методи. ...Людина переконань не є людиною наукової думки; вона, здається нам, знаходиться ще у віці теоретичної невинності» (Nietzsche, 2010: 398).

5. Абсолютизація *свободи як сваволі* (це абсолютна свобода, яка не обтяжена відповідальністю) є настільки небезпечною, що здатна перетворити поведінкову молодіжну девіантність в антисоціальну на глобальному рівні.

6. Абсолютизація *правди, правильності*. Правда – це, дійсно, відображення об'єктивної дійсності суб'єктом, але через призму особистого інтересу, суб'єктивне та часткове; правильність – це відповідність правилам, які були сформовані групами суб'єктів під особисті інтереси і на певний час.

Проміжний висновок. При використанні подібних механізмів у педагогічній діяльності «філософські сутності закриваються і спотворюються, до влади приходять видимість. У ній на перший план виходить не-сутність істини» (Heidegger, 1943: 8); педагогічна практика проводиться переважно: 1) на рівні емоцій здорового глузду; 2) по спрощеним схемам мислення; 3) в умовах частково штучної реальності.

Висновок. Науково-педагогічна еліта має визнати, що без націленості на знаходження єдиної істини у динаміці протилежних підходів і, через неї, націленості на пошуки толерантності та компромісів про ефективність результатів її роботи говорити буде надзвичайно важко. Безпосередньо філософія нічого не нав'язує, проте вона карає, у тому числі марнотратством щирих зусиль педагогів – і в справі формування «неконфліктної свідомості» учнівської та студентської молоді (з виходом на «суспільство порозуміння»), і в справі оптимізації життя суспільства в цілому.

Джерела та література

1. Філософія освіти: *навчальний посібник* (2021). 2-ге видання / за наук. ред. академіка В. П. Андрущенко [та ін.]. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. 348 с.

2. Рудомьотов, Р. (2023). Освіта як особлива форма філософської

рефлексії. *Вісник Львівського університету*. Вип. 48. С. 145 – 151. URL: <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.48.18>.

3. Heidegger, M. (1943). On the Essence of Truth. Date of original version. URL: <https://aphelis.net/wp-content/uploads/2011/02/Martin-Heidegger-On-the-Essence-of-Truth.pdf>.

4. Nietzsche, F. (2009). Beyond good and evil. [EBook #4363]. Translated by H. Zimmern. URL: <https://epub.us/wp-content/books/beyond-good-and-evil-by-friedrich-wilhelm-nietzsche.pdf/>.

5. Nietzsche, F. (1910). Human, all too human. Translated by H. Zimmern. Edinburg and London: T. N. Foulis. URL: <https://www.gutenberg.org/files/38145/38145-h/38145-h.htm>.

Олена КОЛОМІЄЦЬ
ORCID: 0000-0003-0085-7605

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В САМОСТІЙНІЙ НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

THE USE INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE INDEPENDENT EDUCATIONAL ACTIVITY OF THE FUTURE SPECIALISTS

В умовах інформатизації суспільства відбуваються радикальні перетворення в усіх сферах життєдіяльності, визначаючи новий рівень соціалізації людини й висуваючи нові вимоги до її особистісних та професійних характеристик. Одним із пріоритетних напрямів державної політики є впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітню галузь, формування цілісного інформаційно-освітнього простору. У зв'язку з цим відбувається пошук нових форм навчання, розробляються сучасні програмні засоби освітнього призначення.

Важливим аспектом процесу інформатизації освіти стає використання таких технологій в організації самостійної початкової діяльності здобувачів вищої освіти. Це обумовлюється тим, що рівень професіоналізму сучасного фахівця залежить, насамперед, від його компетентності, здатності до самостійної і творчої праці, уміння розв'язувати складні й нестандартні завдання, проявляти ініціативу, представляти результати самостійних дій.

Проблема організації самостійної навчальної діяльності майбутніх фахівців висвітлюється у наукових розвідках вітчизняних дослідників (А. Алексюка, В. Бондаря, В. Козакова, Л. Підкасистого, М. Шкіля та ін.). Помітно зростає кількість досліджень, присвячених використанню інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному процесі. Йдеться про

наукові розвідки В. Бикова, Я. Булахова, В. Заболотного, Г. Козлакової, О. Пінчука та ін. авторів.

Отже, нині організація самостійної навчальної діяльності майбутніх фахівців набуває особливого значення, потребуючи новітніх підходів педагогічного здійснення.

Мета дослідження – проаналізувати використання інформаційно-комунікаційних технологій в організації самостійної навчальної діяльності майбутніх фахівців, виявити особливості цього процесу.

Як відомо, самостійність – одна з властивостей особистості. Вона формується в процесі соціальної взаємодії в різних аспектах, зокрема й в пізнавальному. Самостійність характеризується мотиваційними і процесуальними аспектами, всім тим, що забезпечує залучення до активної діяльності, і разом з тим, здатністю приймати рішення, знаходити шляхи для їх реалізації та здійснення.

Однозначного визначення терміну «самостійна діяльність» на сьогодні не існує. Це пояснюється тим, що науковці по-різному уявляють структуру самостійної діяльності і покладають у її основу різні цілі, методи та прийоми педагогічної дії. Однак, спільним у відомих наукових підходах є те, що самостійна діяльність повинна виконуватися без участі у ній викладача, за його завданням, під його керівництвом, але без його безпосередньої участі (Фіцула, 2010: 203).

Самостійна навчальна діяльність майбутніх фахівців є складним, багатовимірним педагогічним явищем, яке охоплює «систему взаємопоєднаних структурних і функціональних компонентів, що утворюють цілісну єдність, підпорядковану цілям виховання, освіти й розвитку в умовах її опосередкованого управління та самоуправління» (Бойко, 2008: 7).

Самостійна навчальна діяльність здобувачів може бути аудиторною чи позааудиторною, вона спрямовується на здобуття нових знань, вироблення та закріплення власних умінь і навичок практичної діяльності без безпосереднього керівництва викладача чи при його опосередкованому керівництві. Однак, самостійна навчальна діяльність включає істотну здатність: без будь-якої допомоги, свідомо ставити перед собою ті чи інші завдання, планувати свої дії, здійснювати цілі. Таким чином, самостійна навчальна діяльність передбачає усвідомлену орієнтацію суб'єкта навчання на самостійне здобуття знань, стійке мотиваційне прагнення до самореалізації й саморозвитку, особистісного та професійного самовдосконалення.

Серед ефективних методів організації самостійної навчальної діяльності майбутніх фахівців слід відзначити ті, які пов'язані з застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій.

Величезні можливості для здобувачів освіти пропонує Інтернет. Всесвітня мережа включає пошукові системи, електронну пошту, надає доступ до мультимедійного і графічного змісту Web. Також тут є канали для комунікації у режимі реального часу, ігрові комплекси, можливості відвідати

експозиції провідних музеїв світу або постійно діючі виставки онлайн, отримати доступ до заочних курсів, взяти участь у дискусіях.

В організації самостійної навчальної діяльності майбутніх фахівців доцільно використовувати освітні ресурси Інтернету для поглибленого вивчення теми того чи іншого заняття, виконання різноманітних навчальних завдань теоретичного і практичного спрямування. Застосування Інтернету відбувається з передачею текстової, графічної, звукової та відеоінформації. При цьому користувачі мають можливість вибору джерел інформації.

В організації самостійної навчальної діяльності майбутніх фахівців можна використовувати мультимедійні можливості комп'ютера в якості наочного посібника. Відеоматеріали мають відповідати таким дидактичним вимогам, як: пізнавальна значущість, фактологічна достовірність, зв'язок теорії і практики, емоційний вплив. Важливим завданням для викладача стає накопичення відеоматеріалів з певної навчальної дисципліни, створення власної відеотеки і каталогу.

Інформаційно-комунікаційні технології, зокрема проєктні, здатні не тільки стимулювати пізнавальний інтерес, а й розвивати самостійну навчальну діяльність здобувачів освіти, надаючи навчальній роботі проблемного, творчого, дослідницького характеру.

Програми загального призначення Microsoft Excel, Microsoft Word, Microsoft Power Point, Microsoft Publisher, Microsoft Front Page, Adole Photo shop та інші можуть з успіхом використовуватися викладачами. Спектр застосування цих програм у навчальному процесі, в організації самостійної навчальної діяльності майбутніх фахівців досить великий. Вони можуть бути цікавими і корисними для підготовки наочних матеріалів, освітніх продуктів творчого характеру, підсумкових контрольних тестів.

Так, за допомогою текстового редактора Microsoft Word викладач може створити дидактичні матеріали та запропонувати їх здобувачам освіти для виконання самостійної роботи на комп'ютері. Здобувачі освіти можуть створити і власний інтелектуальний продукт, наприклад, доповідь, повідомлення, проблемно-пошукове завдання, реферат.

За допомогою табличного процесора Excel можна створювати таблиці, графіки та діаграми під час самостійного опрацювання окремих тем. Excel дозволяє також обробляти статистичні дані, зокрема, соціологічного та економічного характеру, проводити аналіз таких даних.

Інформаційно-комунікаційні технології надають широкі можливості й для особистісного розвитку людини, її самовдосконалення. Тому сьогодні їх активно використовують в організації дистанційного навчання.

Найбільш популярною й перспективною технологією дистанційного навчання у закладах вищої освіти є мережива технологія. Важливою складовою цього спеціалізованого інформаційно-навчального середовища є система MOODLE, яка відповідає міжнародним стандартам електронного навчання.

Насамкінець зазначимо, що сьогодні важливо поєднувати традиційні та сучасні інноваційні підходи до організації самостійної навчальної діяльності майбутніх фахівців. Свідченням ефективності такої діяльності мають стати: забезпечення ґрунтовної якості процесу навчання, стимулювання пізнавального інтересу до навчання, надання навчальній роботі проблемного, творчого, дослідницького характеру, розвиток здатності здобувачів до самооцінки.

Джерела та література

1. Бойко, Н. І. (2008). Організація самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів в умовах застосування інформаційно-комунікаційних технологій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. І. Бойко. К., 2008. 27 с.
2. Фіцула, М. М. (2010). Педагогіка вищої школи: навч. посібник К.: Академвидав, 456 с.

Вікторія БАРАБАШ
ORCID: 0000-0002-8560-0851

СУЧАСНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

MODERN STRATEGIES FOR THE FORMATION OF PEDAGOGICAL SKILLS

В умовах стрімких та неоднозначних трансформацій освітньої сфери особливої актуальності набуває проблема формування педагогічної майстерності викладача закладу вищої освіти. Питання педагогічної майстерності завжди було предметом уваги багатьох видатних вітчизняних та зарубіжних педагогів і психологів. Варто назвати прізвища Я. А. Коменського, А. Дістервега, К. Ушинського, І. Огієнка, В. Сухомлинського, І. Зязюна та ін.

Суттєві зміни в сучасній освіті позначені появою альтернативних типів освітніх закладів, широким упровадженням нових програм, методик, інноваційних технологій навчання, що кардинально міняє сам зміст освіти, вимагає від сучасного педагога не тільки широти ерудиції та гнучкості мислення, а й високого рівня цифрової та технологічної грамотності.

Сьогодні немає єдиного тлумачення поняття «педагогічна майстерність». З узагальненням вітчизняного та зарубіжного досвіду педагогічна майстерність розглядається як найвищий рівень педагогічної діяльності, що виявляється в творчості викладача, в постійному вдосконаленні мистецтва навчання, виховання та розвитку людини. Доцільно звернутися до наукового доробку

відомого вітчизняного вченого у сфері професійної педагогіки Івана Зязюна, який зробив неоціненний внесок у розвиток наукової концепції педагогічної майстерності. Вчений системно і цілісно досліджуючи цей феномен, визначає педагогічну майстерність як вияв творчої активності особистості педагога, акцентуючи при цьому на самоорганізації високого рівня професійної діяльності, що ґрунтується, у першу чергу, на рефлексійній основі (Зязюн, 1997).

Педагогічна майстерність представляє собою сукупність професійно-особистісних якостей педагога, його умінь і здібностей, зокрема таких, як гуманістична спрямованість; професійна компетентність; здібності до педагогічної діяльності (перцептивні здібності, емоційна стабільність, комунікативність, динамізм, креативність, оптимістичне прогнозування); педагогічний такт; педагогічна творчість.

Одним із ключових елементів педагогічної майстерності є педагогічна техніка, в якій науковці умовно виділяють дві групи складових.

Перша група включає уміння керувати своєю поведінкою: керування своїм тілом (міміка, пантоміміка); управління емоціями, настроєм для зняття надмірної психічної напруги, стимулювання творчого самопочуття; оволодіння навичкою соціальної перцепції (техніка управління увагою, уявою); техніка мовлення (контроль дихання, дикція, темп мовлення).

Друга група пов'язана з умінням впливати на особистість і колектив: техніка організації контакту, управління педагогічним спілкуванням, організація колективної творчої справи тощо.

Важлива передумова творчого процесу – гармонійна єдність внутрішнього змісту діяльності і зовнішнього його вияву. Педагог повинен навчитися адекватно й емоційно виразно відбити свій внутрішній стан, свої думки, почуття.

Елементами зовнішньої техніки викладача є вербальні (мовні) та невербальні засоби.

Мова тіла включає статичну та динамічну експресію. Статичну виражають фізіогноміка – експресія обличчя, фігури; артефакти – одяг, зачіска, прикраси; система запахів (природні, штучні).

Динамічна експресія: такесика – система дотиків (потиск руки, поплескування); просодика – характеристика голосу (темп, тембр, інтонація); екстралінгвістика – використання пауз, покашлювання, сміху; кінесика – комунікативно значущі рухи: виражальні – міміка, жести (жести-ілюстратори, регулятори (привітання), адаптатори (емоції), поза, хода; контакт очей. авербальні дії – дії з предметами, тілесні рухи; проксемика – простір, дистанція; часові характеристики спілкування – час, запізнення, затримка дій; графеміка (почерк) та інші. Саме через них педагог виявляє свої наміри, саме їх «читають» і розуміють студенти.

В умовах війни з росією українські педагоги щодня, переборюючи стресові ситуації, рухаються вперед. Для науково-педагогічного дискурсу

суттєвою проблемою постала диференціація ролі та результативності впровадження інноваційних технологій навчання у закладах вищої освіти, що є важливим кроком до удосконалення професійної майстерності.

Терещук Володимир, Ільченко Алла, Семенишина Ірина слушно зазначають, що «інноваційні технології навчання забезпечують тріаду компетенцій сучасної системи вищої школи: hard-skills, soft-skills та digital – skills». Автори акцентують на двох вимірах інноваційних технологій навчання у вищій школі: людиноорієнтованому (адміністрація, професорсько-викладацький склад, здобувачі вищої освіти) та техноорієнтованому (дистанційне, змішане, мобільне, віртуальне), що передбачає високий рівень цифрової грамотності та застосування інноваційних навчально-педагогічних методів (Терещук, Ільченко, & Семенишина, 2023).

Узагальнення наукових розвідок щодо удосконалення педагогічної майстерності сучасного викладача закладу вищої освіти дозволяє виокремити такі напрями:

1. Для удосконалення педагогічної майстерності спільні публікації можуть бути корисним інструментом. Це дає можливість педагогам обмінюватися досвідом, ідеями та кращими практиками, а також отримувати зворотній зв'язок від колег та професіоналів із суміжних галузей. Публікації можуть включати в себе результати досліджень, методичні матеріали, кейси успішних практик, рецензії на нові підходи та багато іншого. Такий обмін знаннями та досвідом сприяє постійному розвитку та підвищенню професійного рівня педагогів.

2. Техніки активного навчання – це методи навчання, які покликані стимулювати активну участь студентів у процесі засвоєння матеріалу. До таких технік можна віднести рольові ігри, дебати, презентації, групові проєкти тощо. Ці методи дозволяють здобувачам більше залучатись до навчального процесу, розвивати критичне мислення та співпрацювати з однолітками.

3. Впровадження нових технологій у навчання студентів має вирішальне значення в сучасному світі. Це не тільки покращує досвід навчання, але й готує здобувачів до епохи цифрових технологій. Використовуючи такі інструменти, як віртуальна реальність, штучний інтелект та онлайн-платформи, викладачі можуть створювати привабливі та персоналізовані навчальні середовища. Ці технології можуть допомогти студентам краще зрозуміти складні концепції, співпрацювати з однодумцями в усьому світі та розвивати необхідні навички для майбутнього. Загалом, впровадження нових технологій в освіту може революціонізувати спосіб навчання і, зрештою, призвести до більш інноваційної та ефективної системи освіти.

Зазначені стратегії формування педагогічної майстерності дозволяють викладачеві закладу вищої освіти значно підвищити якість навчання, адаптуватися до змін у сучасній освіті, гармонійно долучатися до європейського освітнього простору.

Джерела та література

1. Зязюн, І. А. (1997). Педагогічна майстерність Київ : Вища школа, 349 с.
2. Терещук, В. І., Ільченко, А. М., & Семенишина, І. В. (2023). Інноваційні технології навчання у закладах вищої освіти. *Академічні візії*, № 16. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/157>.

Алла ГРОМАДСЬКА

ORCID: 0009-0000-0863-1104

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ІНФОРМАЦІЙНА, БІБЛІОТЕЧНА ТА АРХІВНА СПРАВА»

FORMATION OF CIVIC EDUCATION IN STUDENTS OF THE SPECIALTIES «INFORMATION, LIBRARY AND ARCHIVAL BUSINESS»

Сьогодні в умовах повномасштабного вторгнення російських військ на територію України, наша держава потребує всебічно освічену, високоморальну особистість, патріота з активною громадською позицією, що діє на основі національних та європейських цінностей. В цих умовах виникає необхідність посилення національно-патріотичного виховання молоді шляхом проведення системних заходів, які передбачають формування патріотичних почуттів, любові до свого народу, глибокого розуміння громадянського обов'язку, готовності відстоювати державні інтереси Батьківщини.

З цією метою педагогічний колектив в поточному році визначив пріоритетний напрямок своєї роботи – «Активізація національно-патріотичного виховання в умовах воєнного стану». Задля виконання поставлених завдань, викладачі спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» розробили програму з громадянського виховання, в якій виклали покрокову стратегію виховання студента-патріота. Очікуємо, що вона забезпечить патріотичну вихованість майбутнього фахівця з інформаційної, бібліотечної та архівної справи. Випускник коледжу буде здатним ідентифікувати себе з українським народом, буде відданим своїй Батьківщині, готовий постати на захист національних інтересів та своїми справами зміцнюватиме її могутність і незалежність.

Дана Програма з громадянського виховання реалізовується шляхом: навчально-виховного процесу в коледжі, систематичної роботи студентів в органах студентського самоврядування, в позанавчальній діяльності.

У навчальному процесі, передбачено вивчення предметів суспільно-гуманітарного спрямування (історії України, української мови та літератури, соціології, основ правознавства тощо) та опанування дисциплін професійної та практичної підготовки (бібліотечне краєзнавство, обслуговування в ДІС, бібліографічна діяльність в ДІС, проектна діяльність в ДІС, методика і практика архівознавства, соціальні комунікації, книгознавство). Саме всі ці предмети сприяють формуванню у студентської молоді цілісного розуміння таких принципів громадянського виховання як відданість рідній Вітчизні, гордість за її соціокультурні та історичні здобутки.

Програма з історії України передбачає вивчення тем, які присвячені національно-визвольній війні Б. Хмельницького, українській революції 1917-1920 рр., діяльності шістдесятників та дисидентів, національно-визвольному руху часів перебудови, здобуттю Україною незалежності тощо. Вивчаючи історію свого народу, у студентів формується почуття обов'язку і відповідальності перед Батьківщиною.

Могутнім джерелом національної духовності, своєрідним генетичним кодом, пам'ять народу є література. У художній літературі знаходять своє вираження його історія, його моральні цінності, ідеали, традиції, його ментальність, національний характер. Тому, саме навчальній дисципліні «Література» в коледжі приділяють значну увагу, де здобувачі освіти вивчають творчість відомих українських письменників: Лесі Українки, В. Винниченка, М. Хвильового, М. Куліша, О. Довженка, В. Симоненка, Л. Костенко, В. Стуса. Під час аналізу конкретного художнього тексту студенти з'ясовують оцінку, виражену автором, аналізують політичну позицію героя, визначають провідні ідеї твору.

Вивчення курсу соціології дає можливість коригувати патріотичні почуття студентів. Вивчивши тему «Головні цінності життя», здобувачі освіти складають Кодекс цінностей молодої людини. На формування почуття патріотизму спрямовані теми бесіди: «Чим для вас є наша альма-матер?», «Життя під час війни: настрої, цінності, майбутнє». На визначення морального ідеалу патріота спрямовані теми: «Соціологія молоді», «Соціологія студентського дозвілля». У процесі вивчення тем, увага студентів зосереджується на проблемах сьогодення: фізична безпека, можливості самореалізації, працевлаштування тощо.

Сприятим формуванню небайдужого ставлення молодої людини до особистої культури мовлення є завданням навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням», бо знання мови, культури, національних традицій відкривають для майбутніх бібліотекарів, архівістів шлях до сприйняття усього українського як свого, рідного, яке необхідно любити, шанувати, берегти та збагачувати.

На заняттях із «Захисту Вітчизни» студенти одержують основи знань, без яких неможливо оволодіти сучасною військовою технікою та зброєю, засобами захисту від зброї масового ураження тощо.

Викладачем фізичного виховання проводяться в закладі спортивно - розважальні заходи: Козацькі розваги, День здоров'я, «Хто найспритніший». У програмах яких закладені різноманітні конкурси, спортивні естафети, рухливі ігри та забави на патріотичну тематику.

Значне місце в програмі з громадянського виховання відведено фаховим дисциплінам спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», оскільки їх зміст наповнений розділами й темами, що містять питання національної свідомості, єдності та патріотизму.

Під час занять із предметів «Соціальні комунікації», «Книгознавство» здобувачі освіти знайомляться з історико-культурними пам'ятками України, заповідниками державного значення, національними бібліотеками, державними архівами, музеями, з видатними постатями діячів бібліотечної, книжкової та видавничої справи. Основним із видів самостійної роботи є написання рефератів або підготовка повідомлень на запропоновані викладачем теми: «Діяльність національних бібліотек», «Значення соціальної пам'яті суспільства», «Культурна спадщина: сутність, значення», «Виникнення слов'янської писемності», «Бібліотечна система в Україні». Використовуючи різні форми і методи роботи зі студентами успішно формується національний патріотизм.

Знати і шанувати історію рідного краю, вивчати його героїчну історію, духовну спадщину, культуру, національні традиції та вміло популяризувати краєзнавчі документи серед читачів бібліотеки покликана навчальна дисципліна «Бібліотечне краєзнавство». Зміст програми дозволяє викладачеві обирати різні форми проведення занять: лекції, диспути, семінари, практичні заняття, екскурсії, інтегровані заняття, побудовані на взаємодії з іншими навчальними предметами. Вивчаючи теми, студенти складають краєзнавчі розвідки, бібліографічні посібники, рекомендаційні списки, книжкові закладини «З чого почати» та «Що читати далі» присвячені рідному краю; розробляють сценарії культурно-просвітницьких заходів: вікторини, конкурси на кращого знавця краю, історичні мандрівки, години пам'яті; готують відео презентації, віртуальні виставки про місцеві традиції, письменників рідного краю. Особливе місце у вивченні предмету посідає історико - краєзнавча пошукова робота студентів, пов'язана з вивченням історії свого міста, села, вулиці, дослідження історичних пам'яток, проведення записів розповідей очевидців історичних подій, легенд, народних традицій, звичаїв.

З навчальної дисципліни «Обслуговуванні в ДІС» студенти під час вивчення теми «Популяризація документів з суспільно-політичної тематики» розробляють заходи до національних символів (Герба, Прапора, Гімну України): «Державні символи України», «Знати й поважати герб України, її прапор і гімн», «Державна символіка Батьківщини»; проводять вечори вшанування, пам'яті, години мужності, безсмертя: «Привітаймо визволителів нашого краю», «Збережемо пам'ять про подвиг земляків», «Відважні сини Кіровоградщини», «За цвіт життя завдячуємо ми», «Їм вклоняється земля

Кіровоградська» та багато інших. З теми «Популяризація документів з народознавства» студенти готують народознавчі години, етнографічні вечори. Наприклад, «Подорож у давню українську хату», свято української вишиванки «Веселі барви вишиванки».

З навчальної дисципліни «Бібліографічна діяльність в ДІС» студенти складають бібліографічні огляди літератури з нагоди визначних дат і подій, книжкові закладки, буктрейлери, відео презентації книг національно-патріотичного спрямування.

Вивчати історію, теорію і практику архівної справи в Україні покликані дисципліни «Основи архівознавства» та «Методика і практика архівознавства». Головну увагу при цьому зосереджено на структурі Національного архівного фонду України, принципах організації архівної справи та діяльності державних архівних установ. Вивчення цих тем сприяє активізації збереженню історичної пам'яті та культурно-національному відродженню українського народу.

Використання елементів громадянського виховання на заняттях з фахових дисциплін сприяє збагаченню духовного світогляду студентів, формує усвідомлення особистістю себе як часточки українського народу з власною національною гідністю.

Важливим фронтом російсько-української війни є інформаційний, тому пріоритетну увагу в освітньому процесі викладачі комісії приділяють формуванню у студентів адекватного образу України і здатності протистояти фейкам. Цьому сприяє залучення студентів до проходження он-лайн курсів на платформі «Prometheus»: «Інформаційна гігієна під час війни» та «Медіаграмотність: як не піддаватися маніпуляціям?», де розкриваються підступні наміри ворога й недолугість його думок.

Викладачі спеціальності щоденно розповідають студентам наскільки важлива і потрібна наша професія в цей складний час. Оскільки, саме бібліотекарі активно долучаються до волонтерської діяльності: плетуть маскувальні сітки, готують їжу для захисників, допомагають переселенцям, самотнім, немічним. З цією метою в закладі проводився тиждень циклової комісії з інформаційних, бібліотечних та архівних дисциплін під гаслом «Бібліотека - твоя синергія перемоги». В рамках якого, викладачі, працівники бібліотеки коледжу провели ряд цікавих та змістовних заходів, на яких висвітлювалась роль бібліотек в умовах воєнного стану: година-роздум «Читаємо, мріємо, гуртуємося», круглий стіл «Бібліотека і читач: єднаються заради перемоги», віртуальна мандрівка «Цікаві факти про бібліотеки України», бібліотечний квілт «Як говорити про війну?».

Реалізуючи головну методичну проблему навчального закладу та програму громадянського виховання, циклова комісія знаходить своє місце і в позанавчальній роботі зі студентами, залучаючи вихованців до участі в конкурсах, культурно-мистецьких заходах, майстер-класах, роботі клубів за інтересами. Так, студенти беруть участь у різних заходах міжнародного, всеукраїнського, обласного, місцевого рівнів. Нещодавно, здобувачі освіти

брали участь у міжнародному студентському інтелектуальному турнірі «Молодь та мова – єдність через Слово», всеукраїнських онлайн-заходах: диктанті національної єдності під назвою «Дороги України», марафонах «Ой у лузі червона калина», «Вишиванку одягаємо – Україну прославляємо», різноманітних челенджей, он-лайн флешмобів «Україна в моєму серці», «Моя вишиванка». Долучаємо студентів до патріотично спрямованих подій у місті - покладання квітів Героям на алеї слави, участь у міських культурно-просвітницьких заходах, таких як: патріотична майстерка «Оберіг для захисника», де вихованці виготовляли голуба миру для наших мужніх захисників, історико-патріотична година «Українці: історія нескорених», мовознавча гра «До рідного слова торкаюсь душею».

У новому навчальному році на спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» проведено вже цілу низку заходів суспільно значущих. Серед них: вечір-реквієм «Голодомор 1932 – 1933 рр. – незагоєна рана України», тематичний вечір присвячений українському козацтву «Ми – козацького роду нащадки», година – народознавства «Золоті дзвони Покрови», виховна година «Українська держава та її символіка», цикли виховних годин присвячених річницям від народження видатних українських письменників та громадських діячів, виховна година «Незалежна Україна – спільний дім для всіх її громадян», вечори пам'яті за загиблими в Другій світовій війні «У борні, у бронзі, у серцях» та російсько-українській війні «Ви у нашому серці».

Викладачі й студенти широко застосовують інтерактивні он-лайн технології. У простір інтернет-технологій, а саме в соціальних мережах «Фейсбук», Instagram (на сторінці «Kulek.information studies»), блогу «InfoBiAr» викладають відеоролики про заходи, які проводять на спеціальності.

Важливим аспектом формування стійкої громадянської позиції є участь студентів у благодійних акціях, а також у волонтерському русі. Викладачі й студенти підтримують військових та внутрішньо переміщених українців. Вони збирають гуманітарну допомогу для постраждалих регіонів, кошти для ЗСУ, книги для колег з деокупованих областей, беруть участь у виготовленні оберегів для захисників. Така діяльність розвиває у молоді толерантне ставлення до людей, прагнення допомагати й підтримувати, усвідомлення єдності всієї країни у скрутну хвилину.

На спеціальності працюють клуби «Час і я» та «Аріадна», в рамках яких студенти організували і проводять в коледжі інформаційно-просвітницькі, культурно-мистецькі заходи. Найбільш вдалим заходами клубів були: урок єдності «Разом сильніші», мовознавчий гравікон «Колорит рідної мови», підготували відео кліпи до Всеукраїнського дня вишиванок «А сорочка мамина біла, біла», «Українські вишиванки – наче райдуги світанки».

Формуванню активної життєвої позиції студентів сприяє робота в органах студентського самоврядування. У навчальному закладі діють – студентська рада коледжу, гуртожитку, студентський профспілковий комітет. В актив яких включені і студенти нашої спеціальності. За ініціативою активних членів

студентської ради проводились різнопланові просвітницькі та дозвілєві заходи: екскурсії по музею коледжу, благодійні акції: «Милосердя» та «З добром до людей», «Великодній кошик для воїнів ЗСУ».

У підсумку, можна зазначити, що робота з громадянського виховання в Олександрійському фаховому коледжі культури і мистецтв на спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» здійснюється на належному рівні. Викладачі відповідально ставляться до реалізації програми з громадянського виховання. Сподіваємось, що студенти впродовж навчання у коледжі усвідомлюватимуть свою приналежність до українського народу, проймаються почуттями поваги до національної історії культури, традицій, звичаїв, відчуватимуть потребу у власному духовному й інтелектуальному зростанні заради величі і слави своєї Батьківщини.

Ніна ПІСКУН

ORCID: 0009-0001-1494-3160

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 029 «ІНФОРМАЦІЙНА, БІБЛІОТЕЧНА ТА АРХІВНА СПРАВА»

USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES AT CLASSES OF SPECIAL DISCIPLINES IN THE TRAINING OF STUDENTS SPECIALTIES 029«INFORMATION, LIBRARY AND ARCHIVE MATTERS»

Навчання студентів на сучасному етапі розвитку суспільства не можна уявити без використання комп'ютерних технологій. У «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 р.» йдеться про «...сприяння використанню інноваційних технологій і новітніх засобів навчання в освітньому процесі, розвиток дослідницьких інфраструктур...» (Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки).

Інформаційно-комунікаційні технології, глобальна мережа Інтернет створили можливість доступу до гігантських обсягів інформації, збереження її та використання.

Комп'ютерні технології дають можливість організувати неперервне і ґрунтовне засвоєння навчального матеріалу в освітньому процесі.

Спеціальність 029 «Інформаційна, бібліотечна і архівна справа» передбачає знання сучасних інформаційно-документаційних процесів і технологій, оволодіння базовими знаннями з інформаційного менеджменту, аналітико-синтетичної обробки документної інформації, розуміння етики роботи з інформацією.

На спеціальності розроблені у друкованому і електронному форматах

навчально-методичні комплекси з усіх дисциплін, що враховують дійсні потреби здобувачів освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем «фаховий молодший бакалавр».

Фонд бібліотеки коледжу забезпечує навчальний процес необхідною кількістю підручників, навчальних посібників зі спеціальних дисциплін.

Заняття проходять у спеціалізованих кабінетах з відповідним обладнанням: SMART-дошки, плазмові телевізори, комп'ютери, об'єднані у локальну мережу з підключенням до Internet, Wi-Fi, ноутбуки, принтери.

Викладачі постійно впроваджують у освітній процес нові інноваційні методи, форми і засоби навчання. Серед студентів спеціальності найбільшою популярністю користуються наступні види інтерактивних лекцій: проблемна, інтегрована, лекція-візуалізація, лекція-конференція, круглий стіл, аналіз конкретних ситуацій. лекція-практичне заняття тощо. Практикуємо контактні заняття передбачає інтерактивний формат навчання, що істотно розширює діапазон використання дидактичних методів навчання (мозковий штурм, кейс-метод, ситуаційні вправи, реальні проєкти, робота в малих групах, рольова гра та інші). Така форма проведення занять характерна для дисциплін, у яких передбачена переважна кількість практичних занять, оскільки пріоритетом фахової передвищої освіти є практична підготовка фахівців.

Електронні конспекти лекцій, презентаційні версії лекцій у форматі Power Point, методичні рекомендації до практичних, семінарських, самостійних занять розміщені в кабінетах, бібліотеці. Викладачі мають при собі курси лекцій на електронних носіях (USB-флеш-накопичувачі). Створюють і збирають завдання у Google Classroom, де можна працювати з Google Документами, Диском і Gmail.

Використовують на заняттях сучасні інформаційні технології: Instagram відеоредактор InShot, Canva – онлайн-сервіс для створення елементів графічного дизайну, Blogger – сервіс для ведення блогів (на спеціальності створено блог InfoBiAr), Wix.com – безкоштовний конструктор сайтів, VN – відеоредактор, Microsoft Publisher, – програма для підготовки різноманітних буклетів, листівок, оголошень, візиток, флаєрів тощо, Microsoft PowerPoint для створення презентацій, інші сервіси.

Останнім часом викладачі циклової комісії на заняттях та у позанавчальний час використовують штучний інтелект (англ. Artificial intelligence) – ChatGPT. ChatGPT – це чат-бот з великою мовною моделлю, розроблений OpenAI на основі GPT-3.5. Він має здатність взаємодіяти у формі розмовного діалогу і давати відповіді, які можуть здатися людьми.

ChatGPT – технології використовуються на заняттях з дисципліни «Автоматизовані інформаційні технології»; зокрема, участь у ZOOM-конференції – вебінар «Активне онлайн-навчання: цифрові інструменти взаємодії та залучення» (25 квітня 2023, студентка Дудкіна Емілія, Пискун Вікторія одержали сертифікати).

Такі заняття сприяють розвитку творчої активності студентської молоді.

Викладачі циклової комісії налагодили освітній процес, використовуючи

нові форми і методи навчання: веб-сторінки й сайти, електронна пошта, форуми та блоги, чати і теле - і відеоконференції, віртуальні класні кімнати – стали звичними інструментами для навчально діяльності. Змішане навчання здійснюється з підтримкою різних засобів – розроблених нових навчальних комплексів на платформах Google Classroom, із використанням відеоінструментів Skype, Zoom, у найбільш популярних соціальних сітках та месенджерах – Viber, Facebook, Skype, Instagram, Telegram.

Для проведення дистанційного навчання часто використовують сервіси платформи Zoom. Сервіс дозволяє не тільки слухати, а й брати активну участь в on-line-зустрічах. Завдяки можливості ділитися трансляцією екрану будь-який учасник може надати своєю інформацією на екрані, що дозволяє підтримувати зворотній зв'язок зі студентами. Завдяки численним функціям, які надає платформа, дуже просто подавати новий матеріал, зокрема презентації, і перевіряти як студенти засвоїли його. Студенти розігрують ситуації, спілкуються з викладачем та між собою. Такі заняття сприяють розвитку комунікативних навичок.

Викладачі циклової комісії у своїй роботі ведуть активне навчальне спілкування у Viber та Telegram, Skype, електронна пошта і навіть звичайний мобільний зв'язок, адже намагаються підібрати зручний для кожного студента вид зворотного зв'язку.

Все це вимагає від педагога умінь використовувати безмежні можливості інформаційних технологій, а саме працювати: з електронними базами даних; в локальній мережі; з Інтернет-технологіями; з інтерактивною дошкою тощо. Маючи сформовану ІКТ-компетентність і професійний досвід, викладач набуває можливості розробляти власні електронні продукти.

Взаємодія викладача зі студентами дуже важливі. У спільній діяльності викладач прищеплює студентам бажання самостійно здобувати знання.

Нові вимоги суспільства потребують від сучасного українського викладача постійного вдосконалення його цифрових компетентностей. Викладачі циклової комісії постійно підвищують свій науково-методичний рівень, вдосконалюють володіння різноманітними освітніми платформами. Беруть участь у конференціях та вебінарах на Всеукраїнській педагогічній платформі «На Урок»; проходять курси на освітніх платформах Prometheus Ukraïner та Всеосвіта, інших.

Бібліотека коледжу активно застосовує сучасні інформаційні технології. Останнім часом використовує QR-технології для посилання на різні ресурси: навчальні видання, ІНТЕРНЕТ-ресурси, офіційний сайт коледжу, бібліотечний блог, соціальні мережі.

Кожен студент спеціальності може проявити свій талант, реалізувати ідеї не тільки під час навчальної діяльності. Практично кожний з них активний учасник різноманітних публічних заходів, що проводиться на виховних годинах, засіданнях клубів «Аріадна», «Час і я», у бібліотеці коледжу.

Місця майбутнього працевлаштування випускників в органах державної

влади, місцевого самоврядування, банківських установах, підприємствах, установах і організаціях різного рівня та форм власності в якості: документознавців, бібліотекарів, діловодів, архівістів, інспекторів відділу кадрів, адміністраторів і менеджерів управлінських підрозділів підприємств, установ та організацій, референт у службах державної адміністрації.

Ми впевнені, що наші студенти повинні любити працювати з управлінською інформацією й документами, проявляти інтерес до аналітичної діяльності. Ми докладаємо зусилля і прагнемо, щоб молодь розвивала комунікативні уміння, логічне мислення та професійні компетенції. Такий підхід забезпечує формування широкого спектру компетенцій випускників і дозволяє їм бути не тільки успішними фахівцями-практиками, а й продовжити навчання у ВНЗ III-IV рівнів акредитації.

Ми хочемо, аби студенти стали новаторськими і всебічними користувачами технологій, справжніми патріотами України.

Джерела та література

1. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки.

URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/opublikovano-strategiyu-rozvitku-vishoyi-osviti-v-ukrayini-na-2022-2032-roki>.

Марина ЛПАТОВА
ORCID:0000-0002-6410-1762

ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

THE USE OF VIRTUAL EXCURSIONS IN CLASSES ON UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Нові виклики часу спричинюють розвиток нових форм і методів у навчанні. Важливим інструментом для сучасної освіти є віртуальні інтерактивні екскурсії. Використання віртуальних екскурсій під час навчання мови іноземних студентів – це об'єктивна вимога сучасної методики викладання української мови як іноземної.

Віртуальна екскурсія – інноваційна форма навчання. Перевага віртуальних екскурсій у доступності, можливості повторного перегляду, наочності, наявності інтерактивних завдань. Віртуальні екскурсії можна застосовувати на різних заняттях фрагментарно і як серію занять із певної тематики.

Науковці зазначають, що віртуальна екскурсія – це комбінація панорамних фотографій (сферичних або циліндричних), коли перехід від однієї панорами до іншої здійснюється через активну зону (їх називають точками прив'язки або точками переходу), що розміщуються безпосередньо на зображеннях, а також з урахуванням плану туру. Все це може доповнюватися озвучуванням переднього плану і фоновією музикою, а за необхідності і звичайними фотографіями, відеороликами, flash-роликами, планами турів, поясненнями, контактною інформацією тощо.

Методика викладання української мови як іноземної передбачає навчання мови з позицій соціокультурної орієнтації студентів, формування в них країнознавчої та лінгвокраїнознавчої компетенції. Українська мова як іноземна – це необхідний засіб адаптації до нових соціально-культурних умов і спілкування студентів-іноземців у процесі навчання. Важливим засобом застосування нових інформаційних технологій в навчальному процесі є віртуальні екскурсії, які спрямовані на ознайомлення іноземних здобувачів вищої освіти з історико-культурною спадщиною України та активізацію їхньої пізнавальної діяльності. Поділяємо думку методистів, що найбільш доцільно здійснювати класифікацію віртуальних екскурсій за змістовим компонентом. Розрізняють наступні екскурсії: оглядові (кілька екскурсій поєднано загальною темою); об'єктні (екскурсія у конкретний музей, галерею, об'єкт); тематичні (екскурсії, що розкривають певну тему або її окремі аспекти); біографічні (екскурсії, створені задля вивчення конкретної історичної особистості чи групи людей); краєзнавчі (це екскурсії, метою яких є вивчення історії краю); історико-культурні (екскурсії історичними місцями, що розкривають періоди історії розвитку держави та національної культури).

Використання віртуальних екскурсій викладачами мовної підготовки на заняттях дає можливість сформувати в учнів образне уявлення про історичну добу, культуру, природу, традиції країни, мову якої вони вивчають; покращити рівень засвоєння та унаочнення навчального матеріалу; розвинути загальнокультурну грамотність та активізувати пізнавальну активність студентів. Загальна методика організації та проведення віртуальної екскурсії в освітньому процесі містить певну послідовність етапів – підготовчого, основного та завершального. Кожен із них має вичерпний перелік дій, що дозволяє найбільш ефективно здійснити віртуальну екскурсію. Що стосується структури уроку з української мови як іноземної на основі віртуальної екскурсії, то на підготовчому етапі проводиться введення нової лексики, робота з текстом, виконання лексико-граматичних завдань. На основному етапі відбувається віртуальна екскурсія, а на завершальному етапі – закріплення знань, рефлексія. Відповідно до кожного етапу роботи викладач повинен розробити завдання, спрямовані на якісне засвоєння матеріалу та формування в іноземних студентів певних навичок і вмій з метою їх успішного включення в процес навчальної екскурсії.

Метою віртуальної екскурсії є активізація мовленнєвих одиниць та

граматичного матеріалу, вивченого на попередніх заняттях; розвиток комунікативних, лексичних та фонетичних навичок; поглиблення лінгвокраїнознавчої компетенції.

Застосування віртуальних екскурсій у навчальному процесі з української мови як іноземної допомагає студентам краще засвоювати лінгвокраїнознавчі та культурологічні реалії країни; вдосконалювати навички говоріння, читання і аудіювання; збагачувати лексичний запас; виховувати шанобливе ставлення до традицій і звичаїв, національних цінностей українського народу та до державної мови України.

Віртуальні екскурсії дають можливість оптимізувати освітній процес, підвищити швидкість та якість сприйняття, розуміння та засвоєння нового навчального матеріалу. Застосування віртуальних екскурсій дозволяє зробити освітній процес не тільки цікавішим, але й ефективнішим, оскільки відбувається стимулювання пізнавальної активності учнів, формується позитивна мотивація до навчання, розширюється світогляд.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. *Irakli Paghava* – PhD, PhD G. Tsereteli Institute of Oriental Studies, Iliia State University. *Іраклі Пагава* – PhD, Інститут сходознавства ім. Г. Церетелі Державного університету імені Іллі, м. Тбілісі, Грузія.
2. *Анастасія Адаменко* – учениця 10 класу комунального закладу «Бобринецький ліцей №1» Бобринецької міської ради Кіровоградської області.
3. *Олег Бабенко* – заступник директора, головний зберігач фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, м. Київ.
4. *Богдана Бабенко* – завідувачка відділу Центральноукраїнського обласного краєзнавчого музею – Меморіального музею М. Л. Кропивницького, м. Кропивницький.
5. *Оксана Бабенко* – провідний науковий співробітник Регіонального центру наукових історико-краєзнавчих досліджень при Центральноукраїнському обласному краєзнавчому музеї, м. Кропивницький.
6. *Вікторія Барабаш* – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
7. *Наталія Бібік* – вчитель історії комунального закладу «Бобринецький ліцей №1» Бобринецької міської ради Кіровоградської області.
8. *Віта Бойко* – кандидат історичних наук, старший дослідник, заступник директора з наукової роботи Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, м. Київ.
9. *Ганна Бондаренко* – старший викладач кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
10. *Олександр Бондаренко* – доктор історичних наук, професор кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
11. *Любов Боса* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, м. Київ.
12. *Наталія Буланова* – кандидат історичних наук, директор історичного музею м. Кам'янське.
13. *Наталія Василенко* – науковий співробітник Дніпропетровського національного музею ім. Д. І. Яворницького, м. Дніпро.
14. *Людмила Глебова* – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.

15. *Максим Глебов* – аспірант кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
16. *Оксана Головата* – викладач кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
17. *Алла Громадська* – голова циклової комісії з інформаційних, бібліотечних та архівних дисциплін Олександрійського фахового коледжу культури і мистецтв, м. Олександрія.
18. *Денис Домнін* – аспірант кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
19. *Богдан Дмитрієнко* – студент гр. ІА 21 Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
20. *Анна Дубровська* – студентка гр. ІС 22 Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
21. *Людмила Іваннікова* – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, м. Київ.
22. *Олена Казакова* – методист Кіровоградської Малої академії наук учнівської молоді, м. Кропивницький.
23. *Владислав Ковтун* – студент гр. ІА-23 Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
24. *Олена Коломієць* – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
25. *Сергій Кулешов* – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу документознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, м. Київ.
26. *Світлана Листюк* – кандидат педагогічних наук, головний редактор електронної газети «Перша». Учасниця ГО «Баба Єлька». м. Кропивницький.
27. *Назар Лісов* – учень 10 класу комунального закладу «Цentrальноукраїнський науковий ліцей-інтернат Кіровоградської обласної ради», м. Кропивницький.
28. *Марина Ліпатова* – викладач кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
29. *Тетяна Одинцова* – методист дирекції Інституту нафтогазової інженерії Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, м. Івано-Франківськ.
30. *Василь Орлик* – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи

- Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
31. *Світлана Орлик* – доктор історичних наук, професор кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
 32. *Михайло Орлик* – PhD з економіки, доцент кафедри соціальних та поведінкових наук Херсонського державного аграрно-економічного університету, м. Кропивницький.
 33. *Ніна Піскун* – викладач циклової комісії інформаційних, бібліотечних та архівних дисциплін Олександрійського фахового коледжу культури і мистецтв, м. Олександрія.
 34. *Сергій Подольський* – аспірант кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
 35. *Людмила Пономар* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, м. Київ.
 36. *Ірина П'ядик* – літературознавець, незалежна дослідниця, м. Київ.
 37. *Ростислав Романовський* – провідний науковий співробітник відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, м. Київ.
 38. *Валерій Саєнко* – кандидат історичних наук, архіваріус Національного заповідника «Києво-Печерська лавра», м. Київ.
 39. *Анна Сеньга* – студентка гр. ІС 22 Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
 40. *Єлизавета Саросіян* – студентка гр. ІА 21, Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
 41. *Сергій Сіренко* – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Національного історичного музею, м. Київ.
 42. *Ольга Собчук* – аспірантка кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
 43. *Зоя Стежко* – кандидат філософських наук, доцент кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
 44. *Віктор Ткаченко* – доктор історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», м. Переяслав.
 45. *Ганна Троянська* – викладач Кропивницького будівельного фахового коледжу, м. Кропивницький.

46. *Микола Тупчієнко* – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
47. *Лілія Циганенко* – доктор історичних наук, професор, стипендіат Фонду Герди Хенкель (Німеччина), професор кафедри історії та методик її навчання Ізмаїльського державного гуманітарного університету, м. Ізмаїл.
48. *Микола Шатайло* – аспірант кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
49. *Владислав Шатковський* – аспірант кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
50. *Олена Швець* – аспірантка кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
51. *Крістіна Ягужинська* – аспірантка кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.

історії, археології, інформаційної та архівної справи

<http://snd.kntu.kr.ua>

**Кафедра історії, археології, інформаційної та архівної справи
ЦНТУ запрошує на навчання за двома перспективними
спеціальностями:**

**029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»
(галузь знань 02 «Культура і мистецтво»)
(рівні освіти – бакалавр, магістр)**

**032 «Історія та археологія»
(галузь знань 03 «Гуманітарні науки»)
(рівні освіти – бакалавр, магістр, PhD)**